

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

The Self Reliance of Famers in Buddhist Khonkaen Provinces.

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประกอบ มีโคตรกอง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ.๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760100

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

The Self Reliance of Famers in Buddhist Khonkaen Provinces.

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประกอบ มีโคตรกอง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ.๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760100

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Buddhist Self-Reliance of Farmers in Khon Kaen Province

By

Assistance Professor Prakob Meekotkong

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khonkaen campus

B.E. 2017

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610760100

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	การพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น
ผู้วิจัย:	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประกอบ มีโคตรกอง
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๐
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

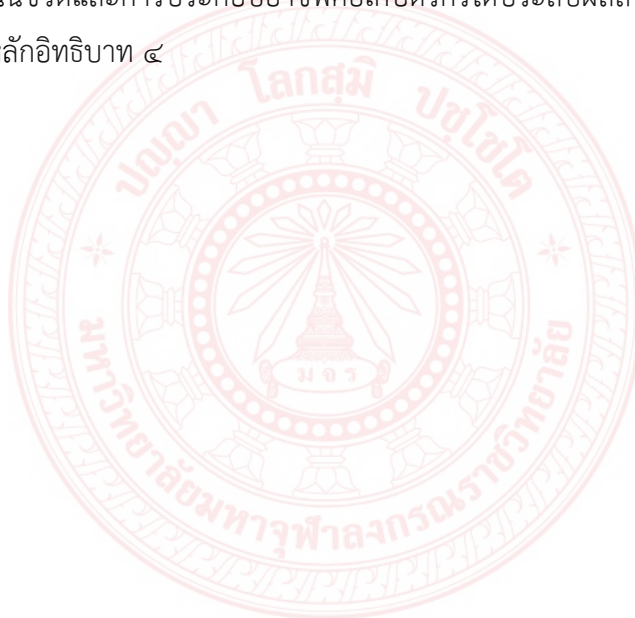
การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น ๒) เพื่อแนวทางการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น ๓) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง ได้แก่ชาวนาที่พึ่งตนเองได้ใช้หลักการทางพุทธศาสนาไปใช้ในจังหวัดขอนแก่นจำนวน ๓ อำเภอๆ ละ ๑๐ คน รวมทั้งสิ้น ๓๐ คน ผู้วิจัยได้สรุปผล ดังนี้

ผลการวิจัยพบว่า

๑. การพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น พบว่า การดำเนินชีวิตของชาวนาในจังหวัดขอนแก่นเป็นแบบพอเพียง แต่ยังคงอาศัยระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ โดยอาศัยพ่อค้าคนกลางในการซื้อขายสินค้าทางการเกษตร กลุ่มหรือชุมชนที่อิงอาศัยกันได้ไม่เต็มที่เพราะทุนในการจัดการมีน้อยไม่พอกับความต้องการของประชาชน

๒. ด้านแนวทางการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น พบว่าประชาชนต้องลงมือในการปฏิบัติตนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของในหลวงรัชกาลที่ ๙ เป็นแนวทางที่ให้ประชาชนดำเนินตามวิถีแห่งการดำรงชีพที่สมบูรณ์ สันติสุข โดยมีธรรมะเป็นเครื่องกำกับ และใจตนเป็นที่สำคัญ ซึ่งก็คือ วิถีชีวิตไทย ที่ยึดเส้นทางสายกลางของความพอดี ในหลักของการพึ่งพาตนเอง ๕ ประการ คือ ๑) ความพอดีด้านจิตใจ: เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ มีจิตสำนึกที่ดี เอื้ออาทร ประนีประนอมคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวม ๒) ความพอดีด้านสังคม: มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน รู้จักผนึกกำลัง และที่สำคัญมีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากฐานรากที่มั่นคงและแข็งแรง ๓) ความพอดีด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: รู้จักใช้และจัดการอย่างฉลาดและรอบคอบ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนสูงสุด ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศ เพื่อพัฒนาประเทศให้มั่นคงเป็นขั้นเป็นตอนไป ๔) ความพอดีด้านเทคโนโลยี: รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมให้สอดคล้องกับความต้องการและควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาชาวบ้านของเราเอง และสอดคล้องเป็นประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมของเราเอง ๕) ความพอดีด้านเศรษฐกิจ: เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย ดำรงชีวิตอย่างพอสมควร พออยู่พอกินตามอัตภาพ และฐานะของตนเอง

๓. ด้านการพึ่งตนเองโดยการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ พบว่า ๑) ฉันทะ คือ ความชอบ ความรักในอาชีพที่ตนเองทำนั่นคือ การประกอบอาชีพทำนาในรูปแบบของการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ โดยไม่ไปเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่น และยังปลอดภัยสำหรับผู้บริโภค ๒) วิริยะ คือ ความเพียรมีความขยัน อดทนต่ออาชีพของตน เช่น อาชีพเกษตรกร จนกว่าจะประสบผลสำเร็จ ๓) จิตตะ คือ การเอาใจใส่ในการทำนาในอาชีพที่ทำ มีจิตผูกพันจดจ่อเฝ้าคิดเรื่องนั้นใจอยู่กับงานนั้นไม่ปล่อยไม่ห่างไปไหนถ้าจิตตะเป็นไปอย่างแรงกล้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรืองานอย่างใดอย่างหนึ่งคนผู้นั้นจะไม่สนใจไม่รับรู้เรื่องอื่นๆ ๔) วิมังสา คือ หลังจากการทำมาแล้วมีการวิเคราะห์ผลกำไรจากการประกอบอาชีพกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสังคม ต่อตนเองเพื่อปรับปรุงให้ดีกว่าเดิมในการประกอบอาชีพทำนาครั้งต่อไป ในการส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของชาวนาจังหวัดขอนแก่นต้องอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาช่วยในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพคือเกษตรกรได้ประสบผลสำเร็จโดยยึดหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ หลักอิทธิบาท ๔

Research Tittle: Buddhist Self-Reliance of Farmers in Khon Kaen Province
Authors: Assistance Professor Dr.Prakob Meekotkong
Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Khonkaen campus
Academic Year: 2017
Funds granted by: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The objectives of this research were: 1) to study self-reliance of farmers in Khon Kaen province; 2) to find the ways to promote Buddhist self-reliance of farmers in Khon Kaen province; 3) to analyze the model of Buddhist self-reliance of farmers in Khon Kaen province. This study was carried out by means of the qualitative research methodology through conducting the interviews of the purposive targets: 30 farmers who were able to perform self-reliance by applying Buddhist principles in their life in three districts (10 each) in Khon Kaen province.

The research results were as follows:

1) Self-reliance of farmers in Khon Kaen province: it was found that the life of farmers in Khon Kaen province was self-sufficient, but relies on a new economic system by relying on the middleman in the trading of agricultural products. Groups or communities that are not fully dependent on each other because the management capital is insufficient to meet the needs of the people.

2) In regards to the Buddhist self-reliance promotion of farmers in Khon Kaen province, it was found that the people had to act in accordance with the sufficiency economy principle according to King Rama IX's speech as a guideline for people to follow as the complete way of living and peace with Dhamma as physical and mental controllers. This is the Thai way of life that adheres to the middle path of moderation in self-reliance which are: 1) mental moderation including being strong, self-reliant, good conscious, generous, compromising and taken into account the common interests; 2) social moderation such as supporting each other, strengthening the community, joining forces and more importantly, having a learning process created from a solid and strong foundation; 3) natural resource moderation and the

environmental moderation: to know, use and manage wisely and carefully for benefit maximum and sustainability, to use the resources available in the country to develop a stable country forward; 4) technological moderation: to know how to use appropriate technology in accordance with the needs, to develop technology from folk wisdom consistent and beneficial to environment; 5) economic moderation: to increase income, reduce living expenses, being sufficient to eat according to convention and position.

3) In the aspect of self-reliance by applying Buddhist principles, it was found that 1) 'Chanda (Aspiration)' is a passion and love in one's profession in farming in the form of using organic fertilizers without persecuting other lives and creating safe for consumers; 2) 'Viriya (Energy)' is perseverance, diligence and patience for one's occupation, such as farmers until being successful; 3) 'Citta (Thoughtfulness)' is to have a bound mind, concentrating on thinking about work, not letting go, not going anywhere; if 'Citta' is fervent in any matter or work, that person will not be interested or not aware of the other; 4) 'Vīmaṃsā (Investigation)' is that after farming, there are profit analysis, consideration of environmental impacts, social impacts and self-impacts in order for the betterment of farming; to promote self-reliance of farmers in Khon Kaen province, it has to rely on Buddhist principles applied in living and work and farming will be successful by adhering to Buddhist principles called the Four Iddhipāda-dhamma principles (Path of Accomplishment).

กิตติกรรมประกาศ

รายงานวิจัยฉบับนี้ได้รับการสนับสนุนโครงการจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ ในปีงบประมาณ ๒๕๖๐

คณะผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระพรหมบัณฑิต,ศ.ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร,รศ.ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และบุคลากรของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ทุกท่าน ที่ให้การสนับสนุนในการทำผลงานด้านการวิจัยในครั้งนี้

คณะผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร. รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น เจ้าหน้าที่ผู้ดูแลในส่วนงานวิจัยของวิทยาเขตขอนแก่นทุกท่าน ที่ได้ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกต่อการทำวิจัย ตลอดทั้งเพื่อนร่วมงานที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

สุดท้ายนี้คณะผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลด้านปริมาณและคุณภาพเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคามที่ได้ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกในการให้ข้อมูล

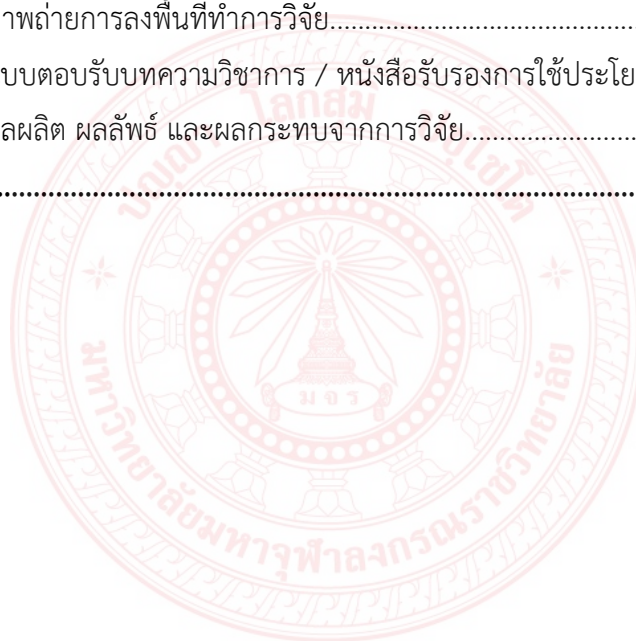
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประกอบ มีโคตรกอง

๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๓

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ซ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย.....	๔
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๕
๑.๕ กรอบแนวคิดของการวิจัย.....	๖
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๖
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง.....	๖
๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม.....	๖๖
๒.๓ แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	๔๖
๒.๔ แนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืน.....	๖๑
๒.๕ ทฤษฎีการพึ่งพาตนเองของชุมชนชนบท.....	๗๒
๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗๕
บทที่ ๓ ระเบียบวิธีวิจัย	๗๗
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๗๗
๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๗๗
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๗๙
๓.๔ การสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือ.....	๗๙
๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๗๙
๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๘๐
บทที่ ๔ ผลการศึกษาวิจัย.....	๘๑
๔.๑ การพึ่งพาตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น.....	๘๑
๔.๒ แนวทางส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น.....	๙๗

๔.๓ วิเคราะห์รูปแบบการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น.....	๑๐๐
๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๐๔
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	๑๐๘
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๐๘
๕.๒ อภิปรายผล.....	๑๐๙
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๑๓
บรรณานุกรม.....	๑๑๕
ภาคผนวก.....	๑๑๘
ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย.....	๑๐๕
ภาคผนวก ข ภาพถ่ายการลงพื้นที่ทำการวิจัย.....	๑๒๖
ภาคผนวก ค แบบตอบรับบทความวิชาการ / หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์.....	๑๓๑
ภาคผนวก ค ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากการวิจัย.....	๑๓๔
ประวัติผู้วิจัย.....	๑๓๘

สารบัญภาพ

ภาพประกอบที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๖
ภาพประกอบที่ ๒.๑ ผลของการมีส่วนร่วมในองค์กร.....	๒๘
ภาพประกอบที่ ๔.๑ แนวทางการส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของชาวนาเชิงพุทธ ในจังหวัดขอนแก่น.....	๑๐๔
ภาพประกอบที่ ๔.๒ รูปแบบการพึ่งพาตนเองของชาวนาเชิงพุทธ.....	๑๐๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา

สภาพสังคมไทยในอดีตเป็นสังคมที่พึ่งตนเองและมีความเป็นอยู่แบบพอเพียง โดยอาศัยระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ซึ่งมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกับธรรมชาติ ในระบบเครือญาติที่เกื้อหนุนจนเจือกัน มีการแบ่งปันผลผลิตที่ได้มา มีการประกอบอาชีพเพื่อการอยู่รอด ทำให้ชุมชนในอดีตเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ แต่ในปัจจุบันประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างรวดเร็ว จึงทำให้สังคมตกอยู่ภายใต้กระแสวัตถุนิยมขาดความรับผิดชอบ และจิตสำนึกสาธารณะ^๑

การปลูกข้าวในยุคสมัยต่างๆ ตามแบบแผนวิถีชีวิตคนไทย มุ่งปลูกข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลัก เหลือบริโภคก็เก็บไว้ในยุ้งฉาง จะนำไปแลกเปลี่ยนกับปัจจัยอื่นๆ บ้าง ก็เฉพาะสิ่งที่จำเป็นจริงๆ เช่น นำข้าวไปแลกกับเสื้อผ้า ยารักษาโรค หรืออาหารประเภทอื่น แต่ไม่นิยมขายข้าว ไม่แลกเปลี่ยนข้าวกับเครื่องมือประหารสัตว์ ทั้งนี้เพราะคนไทยเชื่อว่าข้าวเป็นสิ่งที่มิบุญคุณ มีจิตวิญญาณ มีเทพธิดา ชื่อว่า "แม่โพสพ" ประจำ ข้าวสามารถให้คุณโทษแก่มนุษย์ได้ ข้าวเกิดขึ้นเพื่อเป็นอาหารให้มนุษย์บริโภคเท่านั้น หากได้มีวัตถุประสงค์เป็นพืชเศรษฐกิจไม่ ในการผลิตข้าวของชุมชนเกษตรกรชาวนาที่ทำนาเป็นอาชีพหลักในอดีตนั้นผลิตเพื่อยังชีพในครัวเรือน แต่ปัจจุบันจากการเข้ามาของภาครัฐที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาชนบท จึงทำให้ชุมชนชาวนามีการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ โดยมุ่งเน้นการปลูกข้าวให้ได้ผลผลิตจำนวนมากเพื่อการส่งออก ซึ่งลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาจึงเปลี่ยนแปลงไปเป็นเชิงพาณิชย์ คือ ผลิตเพื่อขาย เข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ภายใต้อิทธิพลของกลไกทุนนิยมคือ ต้องนำสินค้าที่ผลิตได้ไปขายในตลาด เพื่อที่จะได้เงินมาซื้อปัจจัยในการดำรงชีวิต และในการขายสินค้าในตลาดนั้น ผู้ผลิตเหล่านี้ไม่มีอำนาจใดๆ ไปกำหนดกฎเกณฑ์ภาวะของตลาด และโดยทั่วไปมักจะตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบต่อพ่อค้าและนายทุนเสมอ ข้อเท็จจริงเหล่านี้เป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปในสังคมไทย มีการลงทุนทุกขั้นตอน มีการจ้างแรงงาน ใช้เทคโนโลยีทันสมัยในการผลิต เช่น เครื่องจักรกล ปุ๋ยเคมี ยากำจัดแมลง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มาตาม คือ รายจ่ายในครัวเรือนเพิ่ม

^๑ประเวศ วะสี, เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘.

สูงขึ้นตามการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่มุ่งการพัฒนาที่เจริญให้ทันกับโลกยุคปัจจุบัน ในขณะที่ผลผลิตของชาวนากลับมีราคาตกต่ำลง^๒

ในส่วนของการบริโภคข้าวตามแบบแผนวิถีชีวิตคนไทยโดยทั่วไปแล้วมุ่งบริโภคข้าวเพียงเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้สามารถปฏิบัติธรรมบำเพ็ญกุศล สังสมบารมีเพื่อบรรลุป่าหมายสูงสุดของชีวิต หรืออิสรภาพสูงสุดของมนุษย์ตามความเชื่อในสังคมนั้นๆ ไม่ได้มุ่งบริโภคข้าวหรืออาหารเพื่อแสวงหาความสุขจากรูปรสกลิ่นสีแต่อย่างใด การประดับ ประดิษฐ์ ตกแต่งอาหารที่บริโภคก็เพียงเพื่อสื่อแสดงให้เห็นคุณค่าความสำคัญ ความกตัญญู และความเคารพต่อข้าวให้ปรากฏเท่านั้น ซึ่งความเชื่อดังกล่าวสอดคล้องกับคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาที่สอนให้มนุษย์บริโภคปัจจัยสี่เท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพเท่านั้น ไม่ส่งเสริมให้แสวงหาความสุขจากการบริโภคปัจจัยสี่ หรือหลงติดในรูปรสกลิ่นสีของอาหาร พร้อมทั้งให้หลักการบริโภคว่า "ให้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ไม่น้อยเกินไปจนทิวโหยหรือมากเกินไปจนอึดอัด" โดยมีวิสัยทัศน์ว่า "ผู้ใดเข้าถึงความสุขหรือความเป็นอิสรภาพสูงสุดของมนุษย์ได้มากที่สุด ผู้นั้นย่อมบริโภคปัจจัยสี่และทรัพยากรต่างๆ น้อยลง และเมื่อถึงที่สุดของความสุขหรืออิสรภาพแล้วจะบริโภคสิ่งเหล่านี้เฉพาะเท่าที่จำเป็นเท่านั้น" วิสัยทัศน์ดังกล่าวนี้ทำให้กระบวนการปลูกข้าวไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ระบบนิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ แต่ยังส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม แก่สังคมด้วย

ในช่วงปลายทศวรรษที่ผ่านมา วัฒนธรรมการแสวงหาความสุขจากการบริโภคปัจจัยสี่ ที่หลงใหลมาจากประเทศตะวันตก ได้เข้ามาแทนที่วัฒนธรรมการบริโภคเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตให้เข้าถึงอิสรภาพสูงสุดที่มีอยู่ดั้งเดิม ทำให้การปลูกข้าวเปลี่ยนเป้าหมายจากการมุ่งบริโภคเป็นหลัก มาเป็นมุ่งค้าขายเป็นหลักมากขึ้น จนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งอยู่ในยุคการทำนาหลายครั้งในรอบปี ชาวนาส่วนใหญ่มุ่งทำนาเพื่อขายเป็นสำคัญ โดยนำเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ เช่น รถแทรกเตอร์ ปุ๋ยเคมี สารเคมี มาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้มากที่สุด โดยมีวิสัยทัศน์ว่า "ข้าวคือพืชเศรษฐกิจชนิดหนึ่ง ที่สามารถสร้างความมั่งคั่งเงินทองแก่ครอบครัวและประเทศชาติได้" จากวิสัยทัศน์นี้ เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศวิทยาอย่างกว้างขวาง เพื่อเร่งรีบผลิตข้าวส่งไปขายตามที่ตลาดโลกต้องการและปัจจุบันการปลูกข้าวในประเทศไทย ภาคกลาง (รวมภาคตะวันตกและภาคตะวันออก) ปลูกข้าวได้มากที่สุด ภาคอีสาน ภาคเหนือ และภาคใต้รองลงมาเป็นลำดับ

ในส่วนของการบริโภคข้าวก็เปลี่ยนแปลงสอดคล้องกับการเพาะปลูก กล่าวคือ เกิดองค์ความรู้ใหม่ว่า ข้าวเป็นพืชอาหารชนิดหนึ่ง เช่นเดียวกับพืชอาหารชนิดอื่นๆ ไม่มีเทพิดาประจำข้าวมนุษย์ ไม่ต้องปฏิบัติอย่างเคารพยกย่อง ประกอบกับวัฒนธรรมการแสวงหาความสุขจากการบริโภคเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้น ทำให้มีการแสวงหาความสุขจากรูปรสกลิ่นสีของอาหารมากขึ้น การประดับ

^๒ ฤทธิญา นาโสก, วิถีชาวนาอีสานตอนล่าง: ศึกษากรณีชุมชนชาวนาบ้านด้าย ตำบลม่วงสามสิบ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี, (มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

ประดิษฐ์ตกแต่งอาหารเพื่อเชื้อเชิญให้ผู้บริโภคลิ้มรส (ซื้อ) ติดใจมีมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่เกิดขึ้นโดยมีวิสัยทัศน์ว่า "ผู้ที่บริโภคปัจจัยสี่และทรัพยากรมากที่สุด ดีที่สุด คือผู้ที่ดีที่สุดมีความสุขที่สุด" ทำให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น เกิดการแข่งขันเพื่อบริโภคปัจจัยสี่และทรัพยากรอย่างรุนแรง เกิดการทำลายทรัพยากร สิ่งแวดล้อม นิเวศวิทยา จริยธรรม และวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างกว้างขวาง หากเกษตรกรที่มีอาชีพทำนาได้มีหลักประกันที่มั่นคงและยั่งยืน โดยสามารถพึ่งตนเองได้น่าจะทำให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกรดีขึ้น ทั้งสุขภาพกายของเกษตรกรเองที่มีความเสี่ยงต้องเผ่าระวังเพราะต้องทำงานหนัก กลางแดด ก้มๆ เงยๆ ได้มีหลักประกันที่ให้พวกเขาเหล่านั้นได้ มีสุขภาพที่ดีขึ้นทั้งทางกาย และใจ ไม่ต้องกังวล ถึงสุขภาพของตน และรายรับ รายจ่ายภายในครัวเรือนอีกต่อไป และที่สำคัญจะทำให้การคงอยู่ของอาชีพทำนานั้นจะมีแนวโน้มในทางบวกเช่นกัน^๓

จากการที่คนไทยส่วนใหญ่ได้บริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก และมีชีวิตผูกพันกับข้าวอย่างใกล้ชิด ทั้งการเพาะปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การบริโภค และการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ข้างต้น ทำให้ข้าวเป็นบ่อเกิดพฤติกรรมและผลงานต่างๆ ทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เป็นพื้นฐานรองรับให้ลักษณะต่างๆ เหล่านี้วิวัฒนาการมาสู่ปัจจุบัน อาชีพทำนาเป็นอาชีพที่เป็นไปด้วยจิตวิญญาณในการเพาะปลูกข้าวซึ่งถูกถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลานชาวนาในปัจจุบัน ถือได้ว่าชาวนาเป็นกระดูกสันหลังของชาติ สามารถใช้ทักษะและประสบการณ์ที่สั่งสมมาขึ้นหยัดต่อสู่กับความยากลำบากนานับการ เพื่อให้ได้มาซึ่งอาหารเพื่อเลี้ยงคนทั้งภายในประเทศโดยทั่วกัน

ภาคอีสานแต่เดิมนั้น การผลิตของชาวนาอีสานยังคงมุ่งที่การผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน การทำนาของชาวนาอีสานแต่เดิมนั้นการปลูกข้าวเพื่อกินเอง มีการปลูกข้าวที่หลากหลายพันธุ์ตามลักษณะพื้นที่การใช้ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ พันธุ์ข้าว ที่ดิน แรงงาน ยังคงอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวปลูกนั้นชาวนาอีสานทุกครัวเรือนจะต้องคัดพันธุ์ข้าวปลูก คือเลือกคัดรวงข้าวที่มีลักษณะดีตามสายพันธุ์เดิมไว้ และเก็บพันธุ์ข้าวปลูกไว้ให้เพียงพอสำหรับฤดูกาลปลูกในปีถัดไป

ชาวนาในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอน้ำพอง และอำเภอบุธรัตน์ ได้รับอิทธิพลจากพัฒนาการเกษตรสมัยใหม่ในการปลูกข้าวมีการใช้รถไถนาเข้ามาแทนควายมีการใช้รถเกี่ยวข้าวแทนแรงงานคน เทคโนโลยีสมัยใหม่นี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวนา มีการปลูกข้าวเพื่อขายไม่ปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภคเท่านั้น การเปลี่ยนเหล่านี้ทำให้ชาวนาได้มีพฤติกรรมในการทำนาเปลี่ยนไป แต่ยังมีกลุ่มชาวนาบางกลุ่มที่พยายามที่จะพยายามรักษาขนบธรรมเนียมการปลูกข้าว

^๓ ฤกษ์งาม งามกมล, ภาวะสุขภาพและพฤติกรรมความปลอดภัยในการทำงานของเกษตรกรชาวนา, (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

แบบดั้งเดิมโดยไม่พึ่งพาเทคโนโลยีทางการเกษตรมากนักเพราะจะรักษาความเป็นชานาแบบเดิมไว้เพื่อพึ่งพาตนเองและพยายามใช้หลักธรรมในทางพุทธศาสนามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต จึงเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นแรงจูงใจให้ผู้วิจัยได้ศึกษาวิถีชีวิตและวิธีการของชานาในการพึ่งตนเองให้อยู่ได้โดยไม่พึ่งพาอาศัยปัจจัยภายนอกหรือไม่พึ่งเทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ ทั้งนี้ได้นำหลักธรรมทางศาสนามาปรับใช้ให้เหมาะสม คือ “อิทธิบาท ๔” ซึ่งหมายถึง ธรรมแห่งความสำเร็จ ประกอบด้วย ฉันทะหรือ ความพอใจ หมายถึง ผู้ปฏิบัติงานต้องชอบหรือศรัทธางานที่ทำอยู่ และมีความสุขกับงานที่ได้รับมอบหมาย วิริยะ หรือ ความพากเพียร ผู้ปฏิบัติงานจะต้องมีความขยันหมั่นเพียรในการทำงานที่ได้รับมอบหมาย รวมทั้งหมั่นฝึกตนเองอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้การทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาการพึ่งตนเองของชานาในจังหวัดขอนแก่น
๒. เพื่อศึกษาแนวทางส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น
๓. วิเคราะห์รูปแบบการพึ่งตนเองของชานาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ซึ่งมีขอบเขตการวิจัยดังนี้

๑) ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตเนื้อหาในการวิจัย คือ รูปแบบการพึ่งตนเองของชานาเชิงพุทธและการส่งเสริมชานาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

๒) กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยครั้งนี้ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง ได้แก่ ชานาที่พึ่งตนเองที่ใช้หลักการทางพุทธศาสนาในจังหวัดขอนแก่น จำนวน ๖ หมู่บ้านๆ ละ ๕ คน รวมทั้งสิ้น ๓๐ คน

๓) ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยกำหนดเขตพื้นที่การวิจัยโดยการเลือกจากอำเภอและหมู่บ้านที่มีเกษตรกรส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา โดยใช้สารอินทรีย์และยึดหลักการพึ่งพาตนเอง ซึ่งมีเกณฑ์ในการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

พื้นที่วิจัย	มีประสบการณ์ทำงาน ๑๐ ปีขึ้นไป	ใช้หลักธรรมใน การทำงาน	เกษตรกรที่ใช้ สารอินทรีย์	จำนวน
อำเภออุบลรัตน์	✓	✓	✓	๑๐ คน
อำเภอน้ำพอง	✓	✓	✓	๑๐ คน
อำเภอเมือง	✓	✓	✓	๑๐ คน
รวมทั้งสิ้นจำนวน				๓๐ คน

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะ

การพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธ หมายถึง การทำตนให้เป็นพึ่งของตนเองโดยการทำเกษตรเชิงพุทธ มาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ตามแนวความคิดในการพึ่งตนเอง ๓ ด้าน คือ

การพึ่งตนเองของชาวนา หมายถึง ความสามารถของชาวนาที่จะช่วยเหลือตนเองให้ได้มากที่สุด มีความสมดุล ความพอดีในสิ่งที่มีอยู่ มีสิ่งจำเป็นปัจจัยสี่พอเพียง เป็นความพร้อมของชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจ

การส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนา หมายถึง อาชีพและส่งเสริมการเกษตร ให้เกษตรกรสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมั่นคง ช่วยเหลือตนเองเป็นหลักสำคัญ โดยใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง

การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน หมายถึง การนำหลักอริยบท ๔ มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต ซึ่งแนวทางของระบบเศรษฐกิจพอเพียงก็ได้มุ่งเน้นให้พึ่งตนเองในการทำมาหาเลี้ยงชีพในการสร้างฐานะและการเก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้เพื่อจบบายใช้สอยในยามจำเป็นนอกจากเป็นพึ่งแห่งตนแล้ว

ชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น หมายถึง เกษตรกรที่มีอาชีพทำนาโดยการนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าไปประยุกต์ใช้ในการทำนาอันได้แก่ การไม่เบียดเบียนชีวิตอื่นนั่น คือ การทำเกษตรอินทรีย์ทำให้ไม่ไปทำร้ายสัตว์อื่นๆ ไม่เห็นแก่ตัว และไม่เอาเปรียบผู้อื่น

๑.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชาวนาและรูปแบบการพึ่งตนเองตามหลักพุทธศาสนาสามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual framework) ได้ดังนี้

ภาพประกอบที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้ทราบรูปแบบของการพึ่งตนเองของชาวนาในการพึ่งพาตนเองตามหลักพระพุทธศาสนา
๒. ทำให้ทราบแนวทางการส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น
๓. ทำให้ทราบรูปแบบการพึ่งพาตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษา ค้นคว้า เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- ๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเอง
- ๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม
- ๒.๓ แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
- ๒.๔ แนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืน
- ๒.๕ ทฤษฎีการพึ่งพาตนเองของชุมชนชนบท
- ๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองเป็นแนวทางในการดำรงชีพอยู่ได้ในสังคมอย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ในการพึ่งตนเองได้ มุ่งเน้นให้ประชาชนและชุมชนรู้จักพึ่งตนเองด้วยการช่วยเหลือตนเองเป็นหลัก โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ผู้วิจัยจึงนำมาเป็นหลักแนวคิดในการพึ่งตนเอง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองในชุมชนเป็นกระบวนการที่เกิดจากการพัฒนาคนในชุมชนให้มีความรู้ความสามารถทั้งจากการเรียนรู้ การฝึกอบรมและการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยตนเอง มีความสามารถในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ มีการพึ่งพาตนเองภายในชุมชน ลดการพึ่งพิงจากภายนอก ซึ่งความหมายของการพึ่งตนเองเองได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

อำนาจ เมฆนพรัตน์^๑ กล่าวว่าแนวคิดการพึ่งตนเองเป็นกระบวนการให้การศึกษาและพัฒนาความสามารถของบุคคล โดยการดึงศักยภาพของบุคคลออกมาใช้ ทำให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้มากขึ้น ลดการพึ่งพิงจากภายนอก แต่ยังคงการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างคนในกลุ่มหรือชุมชน ซึ่งนำไปสู่ชุมชนพึ่งตนเองได้ต่อไป ดังนั้นการพึ่งตนเองในด้านการเกษตรหมายถึง การ

^๑ อำนาจ เมฆนพรัตน์, “การพึ่งตนเองของเกษตรกรในโครงการส่งเสริมการเกษตรแบบผสมผสานของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร”, รายงานการวิจัย, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒.

ที่เกษตรกรรู้จักการพึ่งตนเองในการผลิตการเกษตร มีรูปแบบที่เอื้อประโยชน์ที่และเพิ่มมูลค่าการผลิต ทำให้มีความสามารถที่จะพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ ช่วยให้มียาได้เพิ่มขึ้น ไม่มีหนี้สิน และมีการออมเงินไว้ไว้ใช้จ่ายยามฉุกเฉิน มีสิ่งของจำเป็นและเป็นประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัว รวมทั้งเกษตรกรไม่ต้องเดินทางไปทำงานต่างถิ่น มีความสามารถในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ด้วยตนเอง สามารถพิจารณาและคิดค้นวิธีการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้ในเบื้องต้น

ประเวศ วะสี^๒ กล่าวว่า การพึ่งตนเองได้หมายถึง ความเข้มแข็ง ยั่งยืนเป็นอิสระ การมีภูมิคุ้มกัน เศรษฐกิจกระแสหลักควรเป็นเศรษฐกิจการพึ่งตนเอง โดยคำนึงถึงพื้นฐานของตนเอง พื้นฐานของสังคม วัฒนธรรม วัฒนธรรมของประเทศใดก็เป็นจุดแข็งของประเทศนั้นวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เศรษฐกิจวัฒนธรรมจึงเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของตนเอง เศรษฐกิจวัฒนธรรมไม่ใช่เศรษฐกิจที่คำนึงถึงเงินโดด แต่เป็นเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงเป็นบูรณ การกับจิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และการเมืองไปพร้อมกัน

จิรพันธุ์ อรรถจินดา กล่าวว่า การที่ชุมชนจะพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้นั้น จำเป็นต้องศึกษาปัญหาของชุมชนแต่ละพื้นที่ และต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่นบนรากฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น การผลิตบนรากฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเป็นการผลิตที่สามารถทำได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ซึ่งจะทำให้เกิดการพึ่งตนเองได้ในที่สุด

สัญญา สัญญาวิวัฒน์^๓ ได้ให้ความหมายการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทด้านเศรษฐกิจหมายถึง การที่คนในชุมชนชนบทมีความสมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่ายหรือความพออยู่พอกินของคนในชุมชนไม่มีหนี้สินชนิดที่ไม่อาจชดใช้คืน(สามารถมีหนี้สินจากการลงทุนเพื่อเกษตรกรรมหรือธุรกิจได้)

เมธี ครองแก้ว กล่าวว่า การพึ่งตนเองคือการเข้าใจสภาพของโลกในปัจจุบัน แล้วสำรวจตัวเองว่ามีความพร้อมที่จะรับมือกับสภาพแวดล้อมดังกล่าวได้มากน้อยเพียงใด การพึ่งตนเองคือการสร้างสมรรถนะความสามารถหรือศักยภาพในการปรับตัวให้กับตนเองซึ่งประกอบไปด้วย ความรู้ (Knowledge) ความรอบรู้(Intelligence) ความระวังระไว (intelligence) ต่อความเสี่ยงได้ใน ๒ ลักษณะ คือ การปรับตัวเพื่อลดผลกระทบในเชิงลบจากแรงกระแทกที่จะเข้ามาปะทะกับชีวิตความเป็นอยู่ของเราในชุมชน หรือการหาประโยชน์เพิ่มขึ้นจากผลกระทบในเชิงบวกที่มาจากภายนอก ส่วนอีกลักษณะหนึ่งคือ การสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ตัวเราเพื่อไม่ให้ผลเชิงลบจากภายนอกมาทำอันตรายกับเราได้

^๒ประเวศ วะสี, เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง: ความเข้มแข็งจากฐานล่าง, (กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๔), หน้า ๓๒.

^๓สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: สภาวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑.

บำเพ็ญจิต แสงชาติ^๕ได้ให้ความหมายการพึ่งตนเอง หมายถึง การที่บุคคลมีความเป็นอิสระและความสามารถในการประกอบอาชีพ และการแก้ไขปัญหาชีวิตทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สุขภาพ และสังคมตามแนวทางที่ทรัพยากรที่หามาได้อย่างพลวัต โดยพึ่งพาคนอื่นหรือภายนอกน้อยที่สุด สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ในสังคมที่เปลี่ยนไป และเทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่ด้วยตนเองและหรือด้วยการมีส่วนช่วยเหลือของครอบครัว

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้ให้ความหมายของการพึ่งตนเองหมายถึง การที่บุคคลมีความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ และสามารถผันเปลี่ยนไปได้ตามกาลเวลา เพื่อให้เกิดความเหมาะสม สอดคล้อง และสมดุล

สรุปการพึ่งตนเอง หมายถึง การที่คนในชุมชนมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการประกอบอาชีพและสามารถประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการทำเกษตรได้ ยอมรับการเปลี่ยนแปลงในโลกยุคโลกาภิวัตน์ สามารถแก้ปัญหาในเบื้องต้นได้ด้วยตนเองลดการพึ่งพิงจากภายนอก มีรายได้และเงินออมไว้ใช้จ่ายยามจำเป็นไม่มีภาระหนี้สิน

๒.๑.๒ องค์ประกอบของการพึ่งตนเอง

วรรณิ แกมเกตุ^๕ได้สรุปไว้ว่า การพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชน หมายถึง การที่ครอบครัวและชุมชนมีความสามารถในการดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเองให้บรรลุเป้าหมายของครอบครัวและชุมชน โดยอาศัยความพยายามและความสามารถของตนเองและหรือร่วมมือกับผู้อื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน เพื่อให้ครอบครัวและชุมชนสามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ ซึ่งประกอบด้วยการพึ่งตนเอง ๖ ด้าน ได้แก่

๑. การพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี (Technological Self-Reliance) หมายถึง ครอบครัวที่มีเทคโนโลยีที่ใช้ในการประกอบอาชีพหรือดำเนินชีวิตที่เพียงพอ ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพมีความสามารถในการตัดสินใจเลือกใช้และจัดหา มีความสามารถในการผสมผสานระหว่างเทคโนโลยีดั้งเดิมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ มีความสามารถในการผลิตเทคโนโลยีพื้นบ้านใช้เอง มีความสามารถในการแสวงหาความรู้ด้านเทคโนโลยี และมีความสามารถในการซ่อมแซมหรือบำรุงรักษาเทคโนโลยีให้อยู่ในสภาพที่ใช้ประโยชน์ได้ตามปกติ

^๕บำเพ็ญจิต แสงชาติ, การพึ่งตนเองของผู้มีอาชีพถักจักยานสองล้อในเขตเทศบาลนครขอนแก่น (กรณีศึกษา), ในโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: เอดิชั่นเพรสโปรดักส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

^๕วรรณิ แกมเกตุ, การพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนบท, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

๒. การพึ่งตนเองด้านสาธารณสุข (Health Self-Reliance) หมายถึง สมาชิกซึ่งมีพฤติกรรมดูแลสุขภาพอนามัยที่ดี มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ การป้องกัน และควบคุมโรค การบำบัดรักษาโรค และฟื้นฟูสุขภาพอนามัย มีความรู้ความสามารถในการปฐมพยาบาลผู้ป่วย มีการประกันสุขภาพ มีภาวะการเจ็บป่วยน้อย และหากเกิดการเจ็บป่วย ก็สามารถเข้ารับบริการด้านสาธารณสุข รวมทั้งมีทรัพยากรเพื่อการสาธารณสุขเบื้องต้น ตลอดจนมีเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านสาธารณสุข

๓. การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ (Economic Self-Reliance) หมายถึง ความสามารถในการประกอบการผลิตทางเศรษฐกิจได้อย่างเข้มแข็ง โดยมีปัจจัยการผลิตที่เพียงพอ มีความมั่นคงในอาชีพ มีอัตราการพึ่งพิงครอบครัวต่ำ มีอำนาจในการต่อรองและการแข่งขันทางเศรษฐกิจ มีสัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารของครอบครัวที่เหมาะสม มีรายได้สมดุลกับรายจ่าย หรือมีรายได้พอเพียงสามารถซื้อหาปัจจัยยังชีพได้ มีการเก็บออม และมีความสามารถในการเพิ่มมูลค่าผลผลิต ตลอดจนการมีเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางเศรษฐกิจ

๔. การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources Self-Reliance) หมายถึง การที่ครอบครัวมีความสามารถในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ และเพียงพอ มีความสามารถในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างคุ้มค่า รวมทั้งมีความสามารถในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่และใช้ประโยชน์ได้ในระยะยาว ตลอดจนการมีเครือข่ายหรือการร่วมกิจกรรมของกลุ่ม/องค์กรที่ดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๕. การพึ่งตนเองด้านจิตใจ (Psychological Self-Reliance) หมายถึง การที่สมาชิกในครอบครัวมีความเข้มแข็งทางด้านจิตใจในการต่อสู้และแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการหาเลี้ยงชีพ มีความสามารถในการคิดวินิจฉัยผลการกระทำของตนเอง มีความมั่นใจในการพึ่งตนเอง มีจิตสำนึกในสาธารณะและมีความคิดริเริ่มที่จะรวมกลุ่มกับผู้อื่นเพื่อการทำงานร่วมกัน

๖. การพึ่งตนเองด้านสังคมและวัฒนธรรม (Socio-Cultural Self-Reliance) หมายถึง สมาชิกในครอบครัวมีภาวะความเป็นผู้นำสูง มีความสามารถในการปรับตัวและติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น มีการพัฒนาความรู้ความสามารถของตนเองอยู่เสมอ มีความร่วมมือกันดีระหว่างสมาชิกในครอบครัว มีส่วนร่วมในกิจกรรมในชุมชน มีการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชน มีการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม และการเข้าร่วมกิจกรรมกับเครือข่ายองค์กรทางสังคม

ยุทธนา ศิริวรรณ^๖ สรุปไว้ว่า ทรัพยากรของมนุษย์ที่มีศักยภาพในการพึ่งตนเองได้นั้น ต้องมีองค์ประกอบสำคัญ ๔ ประการ คือ ๑) มีการถือครองที่ดินอย่างสมดุล ๒) ได้รับการฝึกอบรม ๓) มีการศึกษา และ ๔) มีทักษะในการประกอบอาชีพ และจะต้องพึ่งตัวเองได้ใน ๕ ด้าน ได้แก่

๑. ด้านเทคโนโลยี คือ การมีความสามารถในการเลือกสรร การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ และการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม

๒. ด้านเศรษฐกิจ คือ การมีความสมดุลระหว่างการผลิตและการบริโภคมีความสามารถในการผลิต มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตกันภายในชุมชน และมีการจัดกลุ่มกันทางเศรษฐกิจชุมชน

๓. ด้านทรัพยากรธรรมชาติ คือ การมีทรัพยากรในชุมชนอย่างเพียงพอ มีกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร สามารถใช้ประโยชน์ได้ และมีการอนุรักษ์ควบคู่ไปด้วย

๔. ด้านจิตใจ คือ มีความขยันหมั่นเพียร การเห็นแต่ประโยชน์ส่วนรวม และการมีคุณธรรมหรือธรรมะทางศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว

๕. ด้านสังคม คือ สังคมในชุมชนจะต้องมีความเป็นปึกแผ่น คนในชุมชนมีความสามัคคีรวมทั้งการเมืองหรือสถาบันที่หลากหลายและทำงานร่วมกัน

๒.๑.๓ วิธีการสร้างขีดความสามารถในการพึ่งตนเอง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์^๗ ได้เสนอกิจกรรมที่จะก่อให้เกิดการสร้างขีดความสามารถในการพึ่งตนเองในชุมชนมี ๕ ประการ คือ

๑. การรวมกลุ่มพึ่งตนเอง คือ การที่คนในชุมชนมีการผนึกกำลังหรือรวมกลุ่มกันในเรื่องต้น โดยการตั้งผู้นำ กลุ่มผู้นำ ชาวบ้าน ที่ปรึกษาหมู่บ้าน แล้วสร้างแนวทางการดำเนินการ ตามตัวแบบ TERMS ใน ๕ ประการ คือ ๑) กลุ่มผู้นำทางด้านเทคโนโลยี ๒) กลุ่มผู้นำด้านเศรษฐกิจ ๓) กลุ่มผู้นำด้านทรัพยากรธรรมชาติ ๔) กลุ่มผู้นำด้านจิตใจ ๕) กลุ่มผู้นำด้านสังคม และการสร้างผู้นำกลางเพื่อประสานกับกลุ่มอื่น ๆ

๒. การสร้างฐานข้อมูลหมู่บ้าน เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำเนินการใด ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ ข้อมูลทั่วไป เช่น ประวัติหมู่บ้าน ทำเลที่ตั้ง สภาพภูมิอากาศ สภาพภูมิประเทศ เป็นต้น ข้อมูลทรัพยากร เช่น ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ ถนน ไฟฟ้า ประปา เป็นต้น ข้อมูลเศรษฐกิจ เช่น การผลิตและรายได้ ผลผลิตและราคา ฐานะความเป็นอยู่ สภาพหนี้สิน เป็นต้น ข้อมูลด้านสังคม เช่น ประชากรของหมู่บ้าน ครอบครัวและเครือญาติ ประเพณีการทำงาน การศึกษาและศาสนา การ

^๖ยุทธนา ศิริวรรณ, ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กรณีศึกษาชุมชน บ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย, ๒๕๔๔)

^๗สัญญา สัญญาวิวัฒน์, สังคมวิทยาองค์การ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖-๓๗.

อนามัยและสาธารณสุข เป็นต้น ข้อมูลบริหารและการเมือง เช่น ผู้นำหมู่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบลกลุ่มและคณะกรรมการกลุ่ม เป็นต้น

๓. การวิเคราะห์หมู่บ้าน คือ การรู้จักและเข้าใจชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในการพัฒนาต่อไปด้านต่าง ๆ ที่ควรนำมาวิเคราะห์ได้แก่ ด้านเทคโนโลยีหมู่บ้าน เศรษฐกิจหมู่บ้าน ทรัพยากรหมู่บ้าน จิตใจคนในหมู่บ้าน และการสังคมและวัฒนธรรมหมู่บ้าน เพื่อจะได้ถึงจุดแข็งและจุดอ่อนของหมู่บ้าน และสามารถแก้ปัญหาพัฒนาให้ถูกจุด

๔. การวางแผนหมู่บ้าน เพื่อทำให้งานมีประสิทธิภาพ โดยมีองค์ประกอบสำคัญ ๒ ประการ คือ การมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายและกลยุทธ์และแนวทางบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมาย วัตถุประสงค์สำคัญของหมู่บ้านมี ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อหมู่บ้านตนเอง ได้แก่ การมีสันติสุขและการพึ่งตนเองได้ ๒) เพื่อส่วนรวม ได้แก่ ประโยชน์ส่วนรวมและการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้เป้าหมายหลักของหมู่บ้านคือ ความสุขของหมู่บ้านและมีเป้าหมายรอง ๕ ประการ คือ ๑) คุณธรรมของหมู่บ้าน ๒) ความพอดีของหมู่บ้าน ๓) ความเป็นธรรมชาติ ๔) ความมีเป้าหมายหลักของหมู่บ้าน และ ๕) ความมีเอกลักษณ์และศักดิ์ศรีของหมู่บ้าน

สรุปได้ว่า การพึ่งตนเองหมายถึง การที่คนในชุมชนสามารถช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในชุมชน โดยการใช้สติปัญญา ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานเทคโนโลยีสมัยใหม่ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น และวัฒนธรรมชุมชนในการแก้ปัญหาและคำนึงถึงส่วนรวมมากกว่าส่วนตนเพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งเป็นกำแพงที่แข็งแกร่งในการสร้างอำนาจต่อรองกับภายนอก เพราะเมื่อชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ คนในชุมชนทุกครัวเรือนก็จะเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้เช่นกัน การพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่นได้มีมาตั้งแต่ชาวบ้านเริ่มก่อตั้ง มีที่อยู่อาศัยร่วมกันมายาวนานตั้งแต่อดีต ซึ่งคนในชุมชนต่างอยู่ด้วยการอาศัยทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันช่วยเหลือกันเพื่อให้อยู่รอด ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ติดตัวมาและปฏิบัติกันมานาน โดยถือเป็นแนวปฏิบัติที่ไม่มีรูปแบบ ไม่มีทฤษฎีรองรับเมื่อเปรียบเทียบกับผลการศึกษาและวิจัยของนักวิชาการต่างๆ จึงเกิดแนวคิดและมุมมองเป็นแนวทางการพัฒนาแบบพึ่งตนเองสำหรับชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งในการศึกษาการพึ่งตนเองของชาวนาและรูปแบบการพึ่งตนเองตามหลักพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น มีแนวคิด ทฤษฎีในการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนี้เป็นหลักปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชี้แนะแนวทางการดำรงชีวิตของประชาชนในทุกระดับให้รู้จักพอเพียง เมื่อเศรษฐกิจพอเพียงก็จะเกิดความสมดุล ความยั่งยืน มีเศรษฐกิจพอเพียงได้แก่

๑. ด้านการพึ่งตนเองของชาวนาความสามารถของชาวนาที่จะช่วยเหลือตนเองให้ได้มากที่สุด มีความสมดุล ความพอดีในสิ่งที่มีอยู่ มีสิ่งจำเป็นปัจจัยสี่พอเพียง เป็นความพร้อมของชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจ

๒. ด้านการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาอาชีพและส่งเสริมการเกษตร ให้เกษตรกรสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมั่นคงช่วยเหลือตนเองเป็นหลักสำคัญเช่น อาชีพทำนา

๓. ด้านการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันการนำหลักธรรมมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต โดยนำหลักอริยบท ๔ มาเป็นแนวทางในการพึ่งตนเองของชาวนา ประกอบด้วย ๑. ฉันทะ คือ ความชอบ ความรักในอาชีพที่ตนเองทำนั้นคือ การประกอบอาชีพทำนาในรูปแบบของการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ โดยไม่ไปเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่น และยังปลอดภัยสำหรับผู้บริโภค ๒. วิริยะ คือ ความเพียรมีความขยัน อดทนต่ออาชีพของตน เช่น อาชีพเกษตรกร จนกว่าจะประสบผลสำเร็จ ๓. จิตตะ คือ การเอาใจใส่ในการทำนาในอาชีพที่ทำ ๔. วิมังสา คือ หลังจากการทำนาแล้วมีการวิเคราะห์ผลกำไรจากการประกอบอาชีพ กระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสังคม ต่อตนเองเพื่อปรับปรุงให้ดีกว่าเดิมในการประกอบอาชีพทำนา

สรุปได้ว่า การพึ่งตนเองเป็นลักษณะปัจเจกบุคคลหรือลักษณะกลุ่มบุคคลที่มีการพึ่งตนเองมายาวนานตั้งแต่อดีต มีความเชื่อ มีความรอบรู้และความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อกันและกัน

๒.๑.๔ ลักษณะของการพึ่งตนเอง

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวกับลักษณะของการพึ่งตนเอง มีนักวิชาการได้กล่าวไว้ดังต่อไปนี้ กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ ได้แบ่งลักษณะของการพึ่งตนเองเป็น ๒ ลักษณะ คือ^๑

๑. ในเชิงปัจเจกบุคคล: การพึ่งตนเอง หมายถึง กิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชนและครัวเรือนเพื่อบรรลุถึงการมีหลักประกันของการดำรงชีพของเขา

๒. ในลักษณะกลุ่ม: การพึ่งตนเอง หมายถึง สังคม (กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเอง และความร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้ การพึ่งตนเองอย่างแท้จริง ต้องกินความรวมถึงว่ากลุ่มชนนั้นมีอิสระในการตั้งเป้าหมาย และมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายโดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน

อภิชาติ ทองอยู่ สมพจน์ สมบูรณ์ และพัชรินทร์ ลาภานันท์ ได้ทำการแบ่งขอบเขตของการพึ่งตนเอง เป็น ๒ ลักษณะที่เกี่ยวข้องกัน คือ^๒

^๑กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ, การพึ่งตนเอง: ศักยภาพในการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๔.

^๒อภิชาติ ทองอยู่, สมพจน์ สมบูรณ์ และพัชรินทร์ ลาภานันท์, สถาบันหมู่บ้านกับการพัฒนาพึ่งตนเอง, (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๗), อ้างถึงใน ณรัชชอร์ พิพัฒน์ธนากร, “การพึ่งตนเองของสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ในเขตเทศบาลเมืองกระทุ่มล้ม อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓).

๑. การพึ่งตนเองทางกายภาพ: เป็นการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและการปกครองตลอดจนการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมตามแบบแผนของตัวเอง ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก

๒. การพึ่งตนเองทางวัฒนธรรม: ความเชื่อ สติปัญญา และอำนาจการตัดสินใจ ซึ่งมีผลต่อกันและกันทั้งสองด้าน เป็นการสร้างสังคมที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมและการผลิตของตัวเอง มีการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก มีศักยภาพที่ดำเนินไปตามรากฐานแห่งวัฒนธรรมของตัวเองสูง และขณะเดียวกันก็มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและกัน เสริมไปด้วยทั้งภายในหมู่บ้านและกับภายนอกหมู่บ้าน ในความเป็นตัวของตัวเองที่สืบทอดวิถีแห่งการพึ่งตนเองได้ทั้งสองด้าน

สรุปได้ว่า ลักษณะของการพึ่งตนเองนั้น ไม่ว่าจะเป็นลักษณะปัจเจกบุคคลหรือลักษณะกลุ่มก็ตาม ต่างก็มีสิ่งที่พึ่งประสงค์คล้ายกัน คือการพึ่งตนเองอยู่ได้ทั้งในทางกายภาพ เช่น เศรษฐกิจ และการปกครองที่เข้ากับสังคมตามแบบแผนของตนเอง และการพึ่งตนเองในทางวัฒนธรรมนั้นเช่น มีความเชื่อ มีความรอบรู้พร้อมที่จะร่วมตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ของสังคม อยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณีของตนเอง และมีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อกันและกัน

๒.๑.๕ ประโยชน์ของการพึ่งตนเอง

โคมสมร เหลือโกศล ได้กล่าวว่า ประโยชน์ของการนำเทคนิคการพึ่งตนเองจะช่วยให้เกิดการพัฒนาทั้งในระดับจุลภาคและระดับมหภาค คือ^{๑๐}

๑. ช่วยให้ตระหนักในคุณค่า ความสามารถและพลังศักยภาพของตนเอง

๒. ช่วยให้คนสามารถคิดและตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ได้ตนเองโดยไม่ต้องพึ่งพาจากสิ่งภายนอกหรือบุคคลอื่น แต่มิได้หมายถึงการแยกออกจากผู้อื่น การพึ่งพาผู้อื่นเป็นอย่างรู้เท่าทัน และไม่แข่งขัน หรือมุ่งครอบงำเหนือกว่า ทั้งไม่ยินยอมให้ผู้อื่นมาทำกับตนด้วย

๓. ประชาชนสามารถแก้ไขปัญหา วิเคราะห์ปัญหาด้วยตนเอง รู้ข้อดี ข้อเสีย ข้อจำกัดและข้อบกพร่องของตนเอง สามารถใช้ทรัพยากรหรือสิ่งที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ได้

๔. การพึ่งตนเองทำให้เกิดการเป็นตัวของตัวเองในความคิด เป็นตัวของตนเองในทัศนะการมองปัญหาต่างๆ

๕. ช่วยให้ชุมชนและประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขโดยไม่ต้องยึดหรือมุ่งพึ่งพากระบบภายนอก ถ้ามีกิจกรรมทางเศรษฐกิจก็ทำให้ลักษณะพอเลี้ยงตัวได้ เป็นระบบที่ลดระดับการพึ่งพาจากภายนอกทำให้พออยู่ได้ และประชาชนส่วนใหญ่ได้ประโยชน์

๖. การพึ่งตนเองจะทำให้ประชาชนตื่นตัวในสิทธิและเสรีภาพของเขาเองสนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเองอย่างแท้จริงเพื่อประโยชน์สุขของสังคมส่วนรวม

^{๑๐}โคมสมร เหลือโกศล, คำนิยามพื้นฐานเรื่องการพึ่งตนเองกับการอบรมเลี้ยงดู, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑), หน้า ๓๔

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ได้ทำการวิจัยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบทเพื่อกำหนดกรอบแนวความคิดว่า ชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ จะต้องประกอบด้วย การพึ่งตนเอง ๕ ด้าน คือ^{๑๑}

๑. ด้านเทคโนโลยี (Technology: T) มีลักษณะเหมาะสมในสภาพชนบท ซึ่งอาจหมายรวมถึงเครื่องมือ เครื่องใช้พื้นบ้าน และเทคโนโลยีใหม่ ที่มีความทันสมัย หากแต่ควบคุมได้ และควรเป็นเทคโนโลยีที่ผ่านการวิจัยและพัฒนาภายในประเทศ

๒. ด้านเศรษฐกิจ (Economic: E) อยู่ในลักษณะที่สามารถสร้างภาวะสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างความต้องการและขีดความสามารถการสนองความต้องการเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมีประสิทธิภาพในการแข่งขันกับภายนอก สามารถในการออมและการลงทุน สามารถรวมกลุ่มเพื่อการผลิตและการตลาด ตลอดจนมีการวางแผนสำหรับอนาคตด้วย

๓. ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Resource: R) ควรใช้อย่างอุดมสมบูรณ์ หรือสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีคุณภาพของระบบนิเวศน์ และอยู่ในสภาพที่สามารถฟื้นฟูได้

๔. ด้านจิตใจ (Mental: M) คนในชุมชนควรมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง มีจิตใจใฝ่รู้ ใฝ่พัฒนา มีความรู้ และสามารถในการประยุกต์ มีคุณภาพ ลดละอบายมุข และมีความขยันหมั่นเพียร

๕. ด้านสังคมวัฒนธรรม (Social: S) ชุมชนมีภาวะผู้นำดี การมีส่วนร่วมสูง มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม มีองค์กรทางสังคมที่เข้มแข็ง รวมทั้งมีความรู้และข่าวสารที่เท่าทันโลกภายนอก

สรุปได้ว่า ประโยชน์การพึ่งตนเอง คือ การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะการที่ประชาชนในชุมชนมีศักยภาพในการบริหารจัดการสามารถพึ่งตนเองได้ เป็นองค์กรหลักในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน และมีส่วนช่วยเสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็ง

๒.๑.๖ การพึ่งตนเองตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนี้เป็นหลักปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชี้แนะแนวทางการดำรงชีวิตของประชาชนในระดับให้รู้จักพอเพียง เมื่อเศรษฐกิจพอเพียงก็จะเกิดความสมดุล คือ ความเป็นปกติและยั่งยืน เศรษฐกิจพอเพียง อาจจะเรียกได้หลายชื่อ เช่นเศรษฐกิจพื้นฐาน เศรษฐกิจสมดุล เศรษฐกิจบูรณาการ เศรษฐกิจศีลธรรม ล้วนมุ่งไปสู่เศรษฐกิจพอเพียงทั้งนั้น นับว่าเป็นปรัชญาที่มีความหมาย ความสำคัญ และมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับการพึ่งตนเองของชุมชนได้ทั้ง ๕ ด้าน คือ ด้านเทคโนโลยี ด้าน

^{๑๑} สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, รายงานการวิจัยเรื่องการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๘), หน้า ๔-อ้างอิงใน ๕ สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอสามพราน, การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ตำบลกระทู้ส้ม, (นครปฐม: สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอสามพราน, ๒๕๔๙), หน้า ๔๗.

เศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติด้านจิตใจ และด้านสังคม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำมาเป็นหลักแนวคิดในการพึ่งพาตนเองของชาวนาในอำเภออุบลรัตน์อำเภอน้ำพอง และอำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่นดังนี้

๑. แนวคิดเกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

จากการประมวลและกลั่นกรองจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งพระราชทานในวโรกาสต่างๆ รวมทั้งพระราชดำรัสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้รับพระราชทานพระบรมราชนุญาตให้นำไปเผยแพร่ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๒ เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติตนของทุกฝ่ายและประชาชนโดยทั่วไป มีใจความว่า“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนา และบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีจิตสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์ สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี^{๑๒}

วันชัย ทรงเมตตา ได้กล่าวถึงปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนี้ว่า หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีความสอดคล้องกับแนวคิดของการพัฒนาคน เพราะเน้นการพัฒนาความเป็นมนุษย์และความยั่งยืนของการพัฒนา ให้ความสำคัญต่อเรื่องความอยู่ดีมีสุขมากกว่าความมั่งคั่ง และเห็นคุณค่าของการเรียนรู้ และการใช้คุณธรรมนำความรู้ เพราะว่าคนผู้ซึ่งเป็นผู้สร้างแวดล้อมของตนทำให้เกิดความพอเพียงได้ด้วยการรักษาความสมดุลในชีวิตของแต่ละคน แต่ละชุมชน แต่ละองค์กร และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องเพื่อให้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้ การพัฒนาคนให้ดำเนินชีวิตตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนั้น เป็นการปลูกฝังคุณค่าของความเป็นคน การคิดให้ถูกพูดให้ถูก ปฏิบัติให้ถูกอย่างมีสติ และใช้ปัญญาไปในทางที่ถูกต้อง เพื่อทางเลือกและพัฒนาศักยภาพของแต่ละ

^{๑๒} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, จากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๗.

ละคนให้สามารถอยู่อย่างพอกพอกกิน อิ่มชุนตนเองและครอบครัวได้โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น
อีกทั้งอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสงบสุข^{๑๓}

๒. ความหมายเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนี้ เป็นแนวคิดที่เริ่มขึ้นจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านมีความคิดเห็นสนับสนุนแนวพระราชดำรินี้ และได้ให้ความหมายพร้อมอธิบายหลักเศรษฐกิจพอเพียงไว้ ดังนี้

ประเวศ วะสี^{๑๔} ได้อธิบายถึงเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจพื้นฐาน และเศรษฐกิจชุมชนว่า ถ้าสังคมไทยทำความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพื้นฐานกันอย่างทั่วถึง เราสามารถจัดความยากจนของคนทั่วประเทศ พร้อมๆ กับสร้างฐานทางสังคมและธรรมชาติแวดล้อมให้พื้นฟูบูรณะเพิ่มพูนขึ้นเต็มประเทศ ความเข้มแข็งที่เป็นพื้นฐานทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมจะส่งผลให้การพัฒนาเศรษฐกิจในระดับบนมั่นคงและยั่งยืน เศรษฐกิจพื้นฐาน หรือเศรษฐกิจชุมชนหรือเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสถึง เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ มีความคล้ายคลึงกันหรือเหมือนกันเศรษฐกิจพื้นฐาน หมายถึง เศรษฐกิจที่คำนึงถึงการทะนุบำรุงพื้นฐานของตัวให้เข้มแข็งทั้งทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจพื้นฐานของสังคม ก็คือชุมชน เพราะฉะนั้นเศรษฐกิจชุมชน คืออย่างเดียวกันเศรษฐกิจที่อยู่บนความเข้มแข็งของสังคมหรือชุมชน อาศัยการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนเป็นเครื่องมือพัฒนาเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นบูรณาการลักษณะ ๕ ประการ ของเศรษฐกิจพื้นฐาน

๑. เป็นเศรษฐกิจสำหรับคนทั้งมวล ไม่ใช่เศรษฐกิจที่สร้างความร่ำรวยให้คนส่วนน้อยแต่ทั้งคนส่วนใหญ่ให้ยากจน

๒. มีพื้นฐานอยู่ที่ความเข้มแข็งของชุมชน

๓. มีบูรณาการ คือ ไม่ใช่เป็นเรื่องเศรษฐกิจโดดๆ แต่เชื่อมโยงกับสังคมวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป

๔. อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของตนเอง

๕. การจัดการและนวัตกรรมต่างๆ เพื่อเพิ่มเติมความก้าวหน้าให้แก่เรื่องพื้นฐาน ทำให้มีพลวัตอย่างไม่หยุดนิ่ง

^{๑๓}วันชัย ทรงเมตตา, “พุทธศาสนากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง”,วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์,ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-ธันวาคม ๒๕๕๓) หน้า ๓๙.

^{๑๔}ประเวศ วะสี, ประชาคมตำบล ยุทธศาสตร์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ศีลธรรม และสุขภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ศพรินติ้งเซนเตอร์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐-๒๒.

ชัยวัฒน์ วิบูลย์สวัสดิ์^{๑๕} ได้ให้สัมภาษณ์พิเศษแก่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๕๐ โดยกล่าวถึงเศรษฐกิจพอเพียงในประเด็นของความก้าวหน้าอย่างสมดุลและมั่นคงภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีความหมายโดยย่อว่า ๓ ห่วง และ ๒ เงื่อนไข ในความหมายคำว่า ๓ ห่วง ซึ่งก็คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และความมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี ส่วน ๒ เงื่อนไข คือ เงื่อนไขด้านความรู้ และเงื่อนไขด้านคุณธรรม ด้านความรู้ หมายถึง ความรอบรู้ ความรอบคอบ ความระมัดระวัง ส่วนคุณธรรม คือความซื่อสัตย์ สุจริต ความขยัน อดทน การใช้สติ ปัญญา ความเพียร และมีการแบ่งปันส่วนสำคัญเกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง คือ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงแนะนำให้มีการดำเนินการต่างๆ อย่างเป็นขั้นตอน ซึ่งมี ๒ ขั้นตอน คือ “เศรษฐกิจพอเพียงขั้นพื้นฐาน” กับ “เศรษฐกิจพอเพียงขั้นก้าวหน้า” เศรษฐกิจพอเพียงขั้นพื้นฐาน หมายถึง พอกิน พอใช้ พึ่งตนเอง ถ้าเมื่อไรมีความพร้อมเราก็สามารถก้าวไปสู่ “ขั้นก้าวหน้า” ได้ คือ ก้าวสู่ระบบตลาดและก้าวสู่โลกภายนอก ถ้ามองลักษณะนี้ จะเห็นได้ชัดว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงรับการเปลี่ยนแปลง และมองโอกาสของการเปลี่ยนแปลง แต่ว่าเราจะต้องก้าวไปสู่โลกภายนอกอย่างมีความพร้อม

สุเมธ ตันติเวชกุล^{๑๖} กล่าวว่า การพึ่งพาตนเองด้านเศรษฐกิจ หมายถึง การสามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น กล่าวคือ แม้มันไม่มีเงินก็ยังมีความ ปลา ผัก ผลไม้ในท้องถิ่นของตนเองเพื่อการยังชีพ ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระดับมหภาคต่อไปได้

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ^{๑๗} สรุปว่า การพึ่งพาตนเองด้านเศรษฐกิจ หมายถึง จะต้องมุ่งลดรายจ่ายก่อนเป็นสำคัญและยึดหลักพออยู่พอกินใช้และสามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น..การที่ต้องการให้ทุกคนพยายามที่จะหาความรู้และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้เพื่อตนเอง เพื่อที่จะให้ตนเองมีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้าที่มีความสุขพอมีพอกินเป็นขั้นหนึ่งและขั้นต่อไป ก็คือให้มีเกียรติว่ายืนได้ด้วยตนเอง...หากพวกเราร่วมมือร่วมใจประเทศชาติของเราจะสามารถรอดพ้นจากวิกฤติได้...

^{๑๕} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, จากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๙-๑๓๐.

^{๑๖} สุเมธ ตันติเวชกุล, การดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริข้าราชการครู, หน้า ๒.

^{๑๗} สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการ, การพัฒนาที่มั่นคงยั่งยืนตามรอยพระราชดำริ, วารสารเศรษฐกิจพอเพียง, (๒๕๔๗, มิถุนายน), หน้า ๑-๓.

ปภาณี อาริวงค์^{๑๘} กล่าวว่า การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หมายถึง เป็นระบบการผลิตแบบใช้เอง กินเอง ความสมดุลธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อมกับพฤติกรรมที่ไม่ฟุ่มเฟือย ทำให้เศรษฐกิจได้สมดุล พอกินพอใช้ไม่ขาดทุน ไม่เป็นหนี้สิน มีเวลาและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

สมพร เทพสิทธา^{๑๙} กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียงมุ่งให้เกิดวิถีชีวิตที่ประหยัด อุดม มีชีวิตเรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย ไม่ตกเป็นทาสของวัตถุนิยม ปละบริโภคนิยม ซึ่งการไม่ดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงจะทำให้เกิดการเป็นหนี้สินเกิดการทุจริตคอร์รัปชัน เป็นปัญหาสังคมที่ร้ายแรง เป็นบ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ ซึ่งมีสาเหตุหลักดังนี้

๑) การขาดการประหยัดและอดออม ใช้เงินเกินกว่ารายได้ ใช้เงินซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคที่เกินความจำเป็น ใช้จ่ายเงินเพื่อการเที่ยวเตร่และความสนุกสนานที่เกินขอบเขต

๒) การแข่งขันในการใช้สินค้าที่มียี่ห้อราคาแพง ทำให้ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือยเกินฐานะ ดังกล่าวที่ว่า มีรายได้น้อยแต่มีรสนิยมสูง เมื่อรายได้ไม่พอก็กู้หนี้ยืมสินหรือซื้อสินค้าเงินผ่อน ทำให้ต้องมีหนี้สิน จำนวนหนี้สินได้เพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ บางคนไม่มีเงินชำระหนี้ก็ต้องหาทางโดยการฆ่าตัวตาย

ตรงกันข้าม หากดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงแล้วจะทำให้ชีวิตมีแต่ความสุข ความเจริญ สามารถพึ่งพาตนเองได้ และเป็นที่พึ่งให้บุคคลอื่น ชุมชน และสังคมได้ โดยดำเนินชีวิตตามวิถีชีวิต ดังข้อปฏิบัติดังนี้

(๑) มีชีวิตที่เรียบง่าย ประหยัด ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย

(๒) ให้ยึดถือทางสายกลาง รู้จักพอ พอดี พอประมาณและพอใจ

(๓) มีความเมตตาเอื้ออาทรต่อกัน ร่วมมือและช่วยเหลือกัน ไม่เบียดเบียนกันไม่เอาัดเอาเปรียบกันไม่มุ่งทำร้ายกัน

(๔) ประกอบสัมมาอาชีพด้วยความขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์สุจริต ใฝ่หาความรู้เพื่อนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์

(๕) ให้สามารถพึ่งตนเองได้ให้พ้นจากความยากจน ให้สามารถพออยู่พอกินไม่เดือดร้อน ไม่ตกเป็นทาสของอบายมุข วัตถุนิยมและบริโภคนิยม

เสรี พงศ์พิศ^{๒๐} เสนอว่า เศรษฐกิจพอเพียงนำมาแก้ไขปัญหาดูด้วยการรู้จักคำว่า “พอ” ใน ๓ ขั้นตอนคือ

^{๑๘}ปภาณี อาริวงค์, การพึ่งตนเองของแรงงานในชุมชนบางชุมชน จังหวัดนนทบุรี, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๐.

^{๑๙}สมพร เทพสิทธา, การเดินตามรอยพระยุคลบาท เศรษฐกิจพอเพียง ช่วยแก้ปัญหาความยากจนและความทุจริต, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนอริยมรรค, ๒๕๕๙), หน้า ๒๔.

^{๒๐}เสรี พงศ์พิศ, เศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนายั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์, ๒๕๕๙), หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

ขั้นที่ ๑ พอมิพอกิน เป็นการผลิตเพื่อตนเอง เพื่อครอบครัวเป็นอันดับแรกดังข้อมูลที่ว่า “กินทุกอย่างที่ปลูก และปลูกทุกอย่างที่กิน” พึ่งเงินให้น้อยที่สุด เพราะเป็นสิ่งหายากโดยเริ่มจากการทำบัญชีรายรับรายจ่ายของครัวเรือน ซึ่งจะทำให้รู้ว่าอะไรเป็นรายจ่ายที่ฟุ่มเฟือยอะไรเป็นสิ่งที่เกินความพอดี อะไรเป็นสิ่งที่เกินความต้องการ อะไรเป็นสิ่งที่สามารถลดลงได้และอะไรที่เป็นสิ่งที่สามารถผลิตได้ ซึ่งก็คือการพึ่งตนเองได้โดยค่อยๆ พิจารณาทำทีละอย่าง ลดรายจ่ายลง ลดการพึ่งพิงจากภายนอก เช่น ปลูกผักสวนครัวไว้กินในบ้าน เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ไว้กินไข่ ทำน้ำยาซักผ้า น้ำยาล้างจาน แชมพูสระผม เป็นต้น กำหนดแผนชีวิตด้วยตนเองซึ่งหลักการและแนวทางดังกล่าวใช้ได้กับบุคคลอย่างกลุ่มอาชีพ

ขั้นที่ ๒ อยู่ดีกินดี เป็นขั้นตอนของการรวมกลุ่มสมาชิกในชุมชนและในสังคมใกล้เคียงเข้าด้วยกันเพื่อก่อให้เกิดพลัง เพื่อก่อให้เกิดการผลิต เพื่อบ่มไปสู่เศรษฐกิจชุมชน ด้วยการรวบรวม ข้อมูลด้านการตลาด การแปรรูปวัตถุดิบของชุมชนให้เป็นสินค้าและบริการ เพื่อหารายได้เพิ่มขึ้น เช่น ผลผลิตของข้าวแปรรูปเป็นโจ๊กของสำเร็จรูป การนำสมุนไพรที่ปลูกได้มาอบแห้งบรรจุแคปซูล การทำปุ๋ยอัดเม็ดชีวภาพ ปุ๋ยนา และสารไล่แมลงบรรจุขวด เป็นต้น ซึ่งจำเป็นต้องมีการรวมกลุ่มให้เข้มแข็ง การสร้างเครือข่ายของการพัฒนา และเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เพื่อเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาชาวบ้านให้สูงขึ้น

ขั้นที่ ๓ มั่งมี ศรีสุข เป็นการดำเนินธุรกิจ โดยเกิดพลังสร้างสรรค์จากเครือข่าย สหกรณ์ที่มีกิจกรรมคล้ายคลึงกัน ร่วมมือกันทำกิจกรรมผลิต และการจำหน่ายเพื่อก่อให้เกิดอำนาจในการต่อรองในทุกๆ เรื่อง โดยที่ประชาชนในชุมชนและสังคมต้องเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเอง เช่น เป็นเจ้าของโรงงานผลิตปุ๋ยชีวภาพ กิจกรรมขนส่ง เป็นต้น เพื่อให้สามารถกำหนดราคาสินค้าและบริการได้เอง ซึ่งก่อให้เกิดความมั่งมีศรีสุขขึ้นได้ กล่าวได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึงการพยายามที่จะพึ่งตนเอง ช่วยตัวเองให้มากที่สุดที่จะทำได้ ให้ “พอมิ พอกิน” โดยเฉพาะอาหารและที่อยู่อาศัย ส่วนที่ไม่สามารถผลิตเองได้ก็แลกเปลี่ยนหรือซื้อจากภายนอกบ้าง แต่ควรซื้อและใช้จากของที่ผลิตได้ในท้องถิ่นหรือในประเทศให้มากที่สุด พยายามกอบนี้ให้น้อยที่สุด และควรมีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายและพอใจในสิ่งที่ได้รับมาโดยชอบธรรม ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย หรือให้มีรายจ่ายไม่เกินรายรับ

บุญเสริม บุญเจริญผล^{๒๑} ได้ให้ความหมายเศรษฐกิจพอเพียง คือ วิธีการดำเนินชีวิตแบบรู้จักพอ ด้วยการพยายามผลิตสินค้าขึ้นใช้เองให้เพียงพอสำหรับคนในครอบครัว หากผลิตได้เหลือกินเหลือใช้จึงขาย หากผลิตได้ไม่พอก็ต้องซื้อบ้าง มิได้มุ่งผลิตเพื่อขายเพียงอย่างเดียวโดยไม่นำมาบริโภคด้วย นอกจากนั้น การผลิตและการบริโภคต้องอยู่ในหลักของความพอที่รู้จักพอในการผลิตและการบริโภค

ลักษณะการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงมีหลัก ๔ ประการ คือ

^{๒๑} บุญเสริม บุญเจริญผล, “แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง,” วิชาการการเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยเกริก, (๑ มกราคม-มิถุนายน), ๒๕๔๓, หน้า ๔-๓๐.

๑. ต้องพึ่งตนเองให้มากที่สุด
๒. ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้คุ้มค่าที่สุด
๓. ไม่ผลิตและบริโภคเกินกำลัง แสวงหาความพอเหมาะพอดีได้คุณภาพ
๔. ต่างมีส่วนร่วมช่วยเหลือกันและกัน ไม่ต่างคนต่างอยู่โดยไม่เหลียวแล

สุนทร กุลวัฒน์วรพงษ์^{๒๒} กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียงหรือระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ อาจมองดังนี้ เศรษฐกิจพอเพียงหมายถึง ความสามารถของชุมชนเมือง รัฐ ประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่ง ๆ ในการผลิตสินค้า และบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้นๆ ได้โดยไม่พึ่งปัจจัยต่างๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล คือ ความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน ความเป็นอยู่อย่างประมาทตามฐานะ ตามอัตภาพ ที่สำคัญคือไม่หลงใหลตามกระแสวัตถุนิยม มีอิสรภาพ มีเสรีภาพไม่พัวพันการอยู่กับสิ่งใด

๓. องค์ประกอบของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดระบบเศรษฐกิจพอเพียงมีองค์ประกอบหลัก ๓ ประการ ได้แก่

ประการแรก เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งเน้นการผลิตพืชผลให้พอเพียงกับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือพอจากการบริโภคแล้วจึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้าเป็นอันดับที่สองรองลงมา ผลผลิตส่วนเกินที่ออกสู่ตลาดจะเป็นกำไรของเกษตรกร ดังนั้น เกษตรกรจะกลายสถานะเป็นกำหนดหรือเป็นผู้กระทำต่อตลาดและหลักการใหญ่สำคัญคือ การลดค่าใช้จ่ายโดยการสร้างสิ่งอุปโภคบริโภคในที่ดินของตนเอง

ประการที่สอง เศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้ กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ให้หลากหลายและครอบคลุมทั้งการเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรมการแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจการค้า และการท่องเที่ยวระดับชุมชน ฯลฯ เมื่อองค์กรเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็งและมีเครือข่ายกว้างขวางเกษตรกรในชุมชนจะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งการแก้ปัญหาต่างๆ ด้าน เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะเจริญเติบโตอย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งหมายความว่า เศรษฐกิจสามารถขยายตัวไปพร้อม ๆ กับสถานการณ์ด้านกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่สาม เศรษฐกิจพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของความมีเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้หมายถึงรายได้เพียงมิติเดียว แต่ยังรวมถึงการสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนา

^{๒๒} สุนทร กุลวัฒน์วรพงษ์, ตามรอยพระราชดำริ:เศรษฐกิจพอเพียงทฤษฎีใหม่, (กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๔), หน้า ๕๕-๖๒.

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดั้งเดิมของประเทศไทยให้คงอยู่ต่อไป

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับเกษตรกรตามแนวพระราชดำริตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการ “ทฤษฎีใหม่ ๓ ขั้น คือ

ขั้นที่หนึ่ง มีความพอเพียงเลี้ยงตัวเองได้บนพื้นฐานของความประหยัด จัดการใช้จ่าย

ขั้นที่สอง รวมพลังกันในรูปกลุ่ม เพื่อการผลิต การตลาด การจัดการ รวมทั้งด้านการสวัสดิการ การศึกษา การพัฒนาสังคม ฯลฯ

ขั้นที่สาม การสร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้หลากหลายโดยผสมผสานความร่วมมือกับภาคเอกชนและภาครัฐราชการ ในด้านเงินทุน การตลาด การผลิตและการจัดการ

สำหรับคนที่อยู่นอกภาคการเกษตรนั้น การนำระบบเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตได้โดยการอยู่แบบพอดี อย่าฟุ่มเฟือยไร้ประโยชน์ อย่ายึดวัตถุเป็นที่ยึด ยึดเส้นทางสายกลาง อยู่กินตามฐานะ ใช้สติปัญญาในการดำรงชีวิต

สิน พันธุ์พินิจ^{๒๓} ได้กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายคำว่าพอเพียง หมายถึง พอมีกิน คือมีกินมีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหรา แต่เมื่อเปรียบเทียบกับคำว่า พอเพียง กับคำว่า Self-Sufficiency นั้นหมายถึง การผลิตที่เพียงพอที่จะใช้ไม่ต้องขอยืมคนอื่น ๆ อยู่ได้ด้วยตนเอง แต่คำว่าพอเพียงมีความหมายกว้างกว่า คือพอใจในความต้องการโดยขอให้ยึดเส้นทางสายกลางของความพอดี ซึ่งประกอบด้วยหลักสำคัญ ๕ ประการ คือ

๑. ความพอดีด้านจิตใจ คือ ต้องเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ มีจิตสำนึกที่ดีเอื้ออาทร ประนีประนอม นึกถึงประโยชน์ส่วนรวม

๒. ความพอดีด้านสังคม คือ ต้องมีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน รู้จักถนอมรักษากาลัง และที่สำคัญมีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากฐานรากที่มั่นคงและแข็งแรง

๓. ความพอดีด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รู้จักใช้และจัดการอย่างฉลาดและรอบคอบ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนสูงสุด และที่สำคัญใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศเพื่อพัฒนาประเทศให้มั่นคงอยู่เป็นขั้นเป็นตอนไป

๔. ความพอดีด้านเทคโนโลยี คือรู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมให้สอดคล้องกับความต้องการ และควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาชาวบ้านของตนเอง และสอดคล้องเป็นประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมของตน

^{๒๓}สิน พันธุ์พินิจ, “กลยุทธ์การส่งเสริมการเกษตรตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สำหรับเกษตรกรรายย่อย ภาคตะวันตกของประเทศไทย”, รายงานการวิจัย, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๐-๒๐๑.

๕. ความพอดีด้านเศรษฐกิจ คือเพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย ดำรงชีวิตอย่างพอควร พออยู่พอกิน สมควรแก่ อัตภาพและฐานะของตน

คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติได้สนับสนุนให้ประชาชนใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้

๑. ส่งเสริมให้ประชาชนใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิตและปฏิบัติตนตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน จนถึงระดับชาติ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล เศรษฐกิจพอเพียงและชีวิตที่พอเพียงเกิดได้เพราะใจที่พอเพียง

๒. เศรษฐกิจพอเพียงระดับบุคคล คือความสามารถในการดำเนินชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน กำหนดความเป็นอยู่อย่างประมาณตน ตามฐานะ ตามอัตภาพ ที่สำคัญคือ ไม่หลงไหลไปตามกระแสวัตถุนิยม มีอิสรภาพ เสรีภาพ ไม่พัวพันการอยู่กับสิ่งใด

๓. เศรษฐกิจพอเพียงระดับครอบครัว คือ การพอมีพอกิน ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่ฝืดเคืองนัก

๔. เศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน คือ การที่ชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ ประชาชนมีการรวมกลุ่มในด้านเศรษฐกิจ เช่น สหกรณ์ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพต่าง ๆ มีการพัฒนาชุมชนอย่างสมดุล และผสมผสานทั้งทางด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจและด้านจิตใจ

๕. เศรษฐกิจพอเพียงระดับชาติ จะต้องมีการพัฒนาและบริการประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจทุกระดับให้มีจิตสำนึกในความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา ความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งในด้านวัตถุและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

๖. ใช้ศาสนธรรมสนับสนุนเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างระบบภูมิคุ้มกันในตัวดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน โดยเป็นผู้มีสติมั่นคงและปัญญาที่เฉียบแหลมอยู่เสมอ เพื่อให้เป็นผู้ที่ไม่ประมาทในที่ทั้งปวง

๗. ส่งเสริมการเกษตรตามทฤษฎีใหม่ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ โดยการแบ่งใช้ที่ดินอย่างจำกัด หรือแบ่งเป็นสัดส่วน เพื่อใช้ชุดสระสำหรับกักเก็บน้ำ ปลูกข้าว ปลูกผักผลไม้ ไม้ยืนต้น ที่อยู่อาศัย

๘. ส่งเสริมให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้นและรายจ่ายน้อยลง การเพิ่มรายได้อาจทำได้โดยการส่งเสริมอาชีพหลัก อาชีพรอง อาชีพเสริมโดยการใช้เทคโนโลยีพื้นฐานหรือเทคโนโลยีที่เหมาะสม การลดรายจ่ายอาจทำได้โดยการลด ละ เลิกอบายมุข

ไพฑูรย์ พัชระอาภา กล่าวว่า ความรู้ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ความรู้และทักษะของสมาชิกในการประกอบอาชีพและดำรงชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยแบ่งองค์ประกอบออกเป็น ๖ ด้าน

๑. การมีอาหารพอเพียงต่อการบริโภคตลอดทั้งปี

๒. การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี
๓. การมีสุขภาพอนามัยที่ดี
๔. การมีรายได้พอซื้อสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต
๕. การมีความพึงพอใจในชีวิต
๖. การมีความสามัคคีในชุมชน

สรุปความพอเพียง มิได้หมายถึง ความพอเพียงในด้านการดำรงชีวิตอย่างเดียว แต่ความพอเพียงในที่นี้ยังหมายถึง ความพอเพียงทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน นั้นหมายถึงความพอเพียงที่เริ่มจากจุดเล็กๆ ไปหาจุดใหญ่ ได้แก่ การเริ่มที่ตัวเองก่อน ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ โดยเริ่มจากการรู้จักพอประมาณตน ดำรงชีวิตตามอัตภาพของตนของตนเอง ไม่ใช้จ่ายเกินตัว ไม่หลงใหลในสิ่งของฟุ่มเฟือย หลีกหนีจากการตกอยู่ในสภาพหนี้สิน และการรวมตัวกันให้เกิดความสามัคคีในชุมชน เสริมสร้างให้ชุมชนของตนเองเข้มแข็ง มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมภายในชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ^{๒๔} ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง คือการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้รอบคอบ และคุณธรรม ประกอบการวางแผนการตัดสินใจ และการกระทำทำให้เศรษฐกิจมีความหมายกว้างกว่าทฤษฎีใหม่ โดยที่เศรษฐกิจพอเพียงเป็นกรอบแนวคิดที่ชี้บอกหลักการและแนวทางการปฏิบัติของทฤษฎีใหม่ ในขณะที่แนวพระราชดำริเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่หรือเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นแนวทางการพัฒนาภาคเกษตรอย่างเป็นขั้นตอน ซึ่งเป็นการใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมเฉพาะในพื้นที่ที่เหมาะสม โดยแบ่งออกเป็น ๓ ระดับดังนี้

๑. ความพอเพียงในระดับบุคคลและครอบครัวโดยเฉพาะเกษตรกร เป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน เทียบได้กับทฤษฎีใหม่ขั้นที่ ๑ ที่มุ่งแก้ปัญหาของเกษตรกรที่อยู่ห่างไกลแหล่งน้ำต้องพึ่งน้ำฝนและประสบความเสี่ยงจากการที่น้ำไม่พอเพียง โดยที่บุคคลและครอบครัวนั้นจะต้องมีที่ดินพอเพียงในการขุดบ่อเพื่อปัญหาในเรื่องการขาดน้ำ และมีที่ดินส่วนที่เหลือทำการเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตรเพื่อสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของครอบครัว รวมทั้งขายผลผลิตส่วนที่เหลือเพื่อมีรายได้สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่ไม่สามารถผลิตเองได้ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันในตัวให้เกิดขึ้นในระดับครอบครัว

๒. ความพอเพียงในระดับชุมชนและระดับองค์กร ซึ่งครอบคลุมทฤษฎีใหม่ขั้นที่ ๒ คือการสนับสนุนให้เกษตรกรรวมพลังในรูปแบบกลุ่มหรือสหกรณ์ หรือการที่ธุรกิจต่าง ๆ รวมตัวกันในรูปแบบ

^{๒๔} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, กรอบยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคม ของประเทศในระยะ ๔ ปี (๒๕๔๘ - ๒๕๕๑), (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๘), หน้า ๑-๒๔.

เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน คือ เมื่อสมาชิกในแต่ละครอบครัวหรือองค์กรต่าง ๆ มีความพอเพียงขั้นพื้นฐานเป็นเบื้องต้นแล้ว ก็จะรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมมือกันสร้างประโยชน์ให้แก่กลุ่มและส่วนรวมบนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนกัน การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามกำลังความสามารถของตนซึ่งจะสามารถทำให้ชุมชนโดยรวมหรือเครือข่ายวิสาหกิจนั้น ๆ เกิดความพอเพียงในวิถีปฏิบัติอย่างแท้จริง

๓. ความพอเพียงระดับประเทศ ซึ่งครอบคลุมทฤษฎีใหม่ขั้นที่ ๓ ซึ่งส่งเสริมให้ชุมชนหรือเครือข่ายวิสาหกิจสร้างความร่วมมือกับองค์กรอื่น ๆ ในประเทศ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในการสืบทอดภูมิปัญญา แลกเปลี่ยนความรู้ เทคโนโลยี และบทเรียนจากการพัฒนาหรือร่วมมือกันพัฒนาความพอเพียงประกอบด้วย ๓ คุณลักษณะ ดังนี้

๑. ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปหรือไม่มากเกินไป ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

๒. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

๓. การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ และคณะ^{๒๕} เศรษฐกิจพอเพียง มีความหมายถึง ความพอเพียงอย่างน้อย ๗ ประการ คือ

๑. พอเพียงสำหรับทุกคนในครอบครัวไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน

๒. จิตใจพอเพียง เอื้ออาทรต่อผู้อื่น

๓. สิ่งแวดล้อมพอเพียง อนุรักษ์ และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม ที่จะเป็พื้นฐานในการประกอบอาชีพ

๔. ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง มีการรวมตัวกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจนหรือปัญหาสิ่งแวดล้อมฯ

๕. ปัญญาพอเพียง เรียนรู้ร่วมกัน เท้าทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลก

๖. ตั้งอยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง เพราะเศรษฐกิจที่สัมพันธ์และเติบโตจากฐานทางวัฒนธรรม อันหมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อม จึงจะเป็นเศรษฐกิจที่มั่นคง

๗. มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ผันผวนอย่างรวดเร็วจนกระทั่งมนุษย์ไม่สามารถรับได้

สรุปได้ว่า เศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตสำหรับคนทุกอาชีพเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างไม่ขัดสน พออยู่ พอกิน ไม่ร่ำรวย แต่ไม่อดอยากยากจน ซึ่งเศรษฐกิจ

^{๒๕} ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ และคณะ, เศรษฐศาสตร์การเมืองของชุมชนชายแดนไทย- กัมพูชา: กรณีศึกษาจังหวัดตราด, (คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑-๒๒.

พอเพียงในที่นี้ให้ความสำคัญกับอาชีพเกษตรกรรมเป็นประการสำคัญ โดยการเน้นย้ำให้เกษตรกรดำรงชีวิตแบบพออยู่พอกิน เป็นนี้เท่าที่จำเป็น โดยการเป็นหนี้แบบพอเพียง คือการกู้ยืมเพื่อนำไปประกอบอาชีพในการทำมาหากิน เลี้ยงครอบครัวให้ไม่อดอยากโดยการนำไปปรับปรุงพื้นที่เพาะปลูก และการทำเกษตรแบบพึ่งตนเอง โดยการแบ่งเนื้อที่ในการปลูกข้าว พืชผักและเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคในครอบครัวได้อย่างพอเพียง และนำผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคไปจำหน่ายเพื่อนำรายได้ไว้ใช้ในการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้น เพื่อหาแนวทางในการเปลี่ยนวิถีทางการดำรงชีวิตให้อยู่รอด แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพึ่งตนเองตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่เริ่มขึ้นจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การอยู่ได้ด้วยตนเองเพื่อการยังชีพ การพึ่งตนเองของชาวนาการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนา อาชีพและส่งเสริมการเกษตร ให้เกษตรกร สามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมั่นคง การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

๑. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาทฤษฎีการมีส่วนร่วมของนักวิชาการทั้งหลาย พบว่า การมีส่วนร่วม จะเกี่ยวข้องกับด้านจิตวิทยาและสังคมวิทยา มีทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมดังต่อไปนี้

๑.๑ ทฤษฎีลำดับความต้องการของมาสโลว์ (Hierarchy of needs theory) นับว่าเป็นทฤษฎีดั้งเดิมเกี่ยวกับการจูงใจให้บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานต่าง ๆ ให้บรรลุความสำเร็จ ด้วยการจูงใจบุคลากรในองค์การ โดยคำนึงถึงความจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์เป็นหลัก อับราฮัม เอช มาสโลว์ (Abraham H.Maslow) กล่าวว่า ความต้องการของมนุษย์จำมีความต้องการปัจจัยต่าง ๆ ที่ไม่มีที่สิ้นสุดตามลำดับ ได้แก่

๑.๑.๑ ความต้องการพื้นฐานทางกายภาพและชีวภาพ ถือว่าเป็นปัจจัยในขั้นพื้นฐานของมนุษย์ทุกคน เพื่อการดำรงอยู่และความอยู่รอดของชีวิต ได้แก่ อาหาร น้ำ ความอบอุ่น ที่อยู่อาศัย การพักผ่อน การนอน การขับถ่าย และเรื่องเพศ

๑.๑.๒ ความต้องการความมั่นคงและปลอดภัย เป็นความต้องการที่เป็นอิสระ จากภัยอันตรายทางด้านร่างกาย ความกลัวต่อการสูญเสียงาน ทรัพย์สินต่าง ๆ อาหารและที่อยู่อาศัย ความต้องการทางสังคม ความรักใคร่ และความเป็นเจ้าของ เนื่องจากอยู่ในสังคมก็ต้องการความรัก การเป็นเจ้าของบุคคลอื่น รู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เป็นคนที่มีคุณค่าของกลุ่มเป็นสมาชิกนั้น ๆ

๑.๑.๓ ความต้องการได้รับการยกย่อง และเป็นที่ยอมรับจากสังคม ซึ่งเป็นความต้องการของบุคคลที่จะเป็นบุคคลที่มีคุณค่าในสายตาคนอื่น และได้รับการยอมรับทั่วไปว่า ตนเองมี

ความก้าวหน้าและประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา โดยตระหนักถึงศักยภาพ ทักษะ ความสามารถของตนเอง และเกิดความเชื่อมั่นในตัวเองสูง

๑.๑.๔ ความต้องการมีฐานะเด่นในสังคม (Esteem or Status Needs) ความต้องการขั้นต่อมาจะเป็นความต้องการที่จะประกอบไปด้วยสิ่งต่าง ๆ ดังนี้คือความมั่นใจในตนเอง

๑.๑.๕ ความต้องการที่จะประสบความสำเร็จสูงสุดในชีวิต หมายถึง แนวโน้มของบุคคลที่จะเป็นหรืออยู่ในสถานภาพอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นไปได้ อาจกล่าวได้ว่า เป็นความปรารถนาที่จะเป็นอย่างที่ตนเองเป็นมากขึ้น สูงขึ้น โดยเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่สามารถจะเป็นได้และประสบผลสำเร็จเพื่อที่จะมีศักยภาพบรรลุในระดับสูงสุด

๑.๒ ทฤษฎีสองปัจจัยของเฮร์เบิร์ต (Herzberg's two - factors theory) ได้นำประเด็นปัจจัยจูงใจ และปัจจัยสุขอนามัยร่วมกัน เรียกว่า ทฤษฎีสองปัจจัย นำเสนอปัจจัยที่ทำให้เกิดความพึงพอใจและไม่พึงพอใจในการทำงานให้แก่พนักงาน เพื่อให้การเข้ามามีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานบรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ทำให้เกิดประสิทธิผลและมีประสิทธิภาพประกอบด้วยปัจจัย ๒ ประการ คือ

๑.๒.๑ ปัจจัยรักษาหรือปัจจัยสุขอนามัย (Maintenance factor or Hygiene factors) เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลในการสร้างความไม่พึงพอใจในการปฏิบัติงานซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกได้แก่นโยบายและการบริหาร เงินเดือน ความมั่นคงในการทำงาน การบังคับบัญชา ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล สภาพการทำงานและสถานภาพ

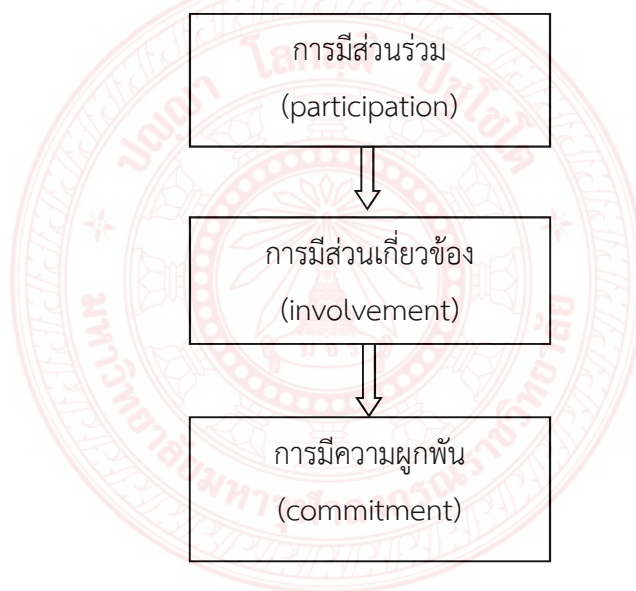
๑.๒.๒ ปัจจัยจูงใจ (Motivation factors) นับเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างความพึงพอใจในการปฏิบัติงานเป็นปัจจัยภายใน ปัจจัยเหล่านี้มีผลต่อพนักงานคล้ายกับการรักษาอนามัยของคน ได้แก่ ความก้าวหน้าส่วนตัว ลักษณะงานที่ท้าทาย ความสำเร็จ การยกย่องชมเชย ความรับผิดชอบ และความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน^{๒๖}

๑.๓ ทฤษฎีหมุดเชื่อมโยงของไลเคิร์ท (Linking Pin function theory) เมื่อ ค.ศ.๑๙๖๗ เรนเซส ไลเคิร์ท (Rensis Lickert) ผู้อำนวยการสถาบันทางสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมิชิแกน กล่าวถึง ทฤษฎีการจัดรูปองค์การเชิงมนุษย์สัมพันธ์ เรียกว่า “ทฤษฎีหมุดเชื่อมโยง” ได้กล่าวโดยสรุปว่า องค์การจะปฏิบัติหน้าที่ได้ดีที่สุดก็ต่อเมื่อสมาชิกจะต้องไม่ปฏิบัติหน้าที่ในลักษณะคนเดียว หากแต่การปฏิบัติหน้าที่ร่วมกันในลักษณะกลุ่มงานที่มีประสิทธิภาพ มีเป้าหมายการปฏิบัติงานชัดเจน ฝ่ายบริหารต้องรับผิดชอบต่อการสร้างกลุ่มงานที่มีประสิทธิภาพ มีความเชื่อมโยงทั้งระหว่างภายใน

^{๒๖} ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, องค์การและการจัดการ, ฉบับมาตรฐานปรับปรุงใหม่, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร.๒๕๔๕), หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

องค์การ ผู้บังคับบัญชาในกลุ่มหนึ่งย่อมจะเป็นผู้ได้บังคับบัญชาในอีกกลุ่มหนึ่ง ที่ส่งขึ้นไปและเป็นเช่นนี้ไปตลอดทั้งองค์การ^{๒๗}

๑.๔ เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์^{๒๘} ได้อธิบายถึงการมีส่วนร่วมว่า เป็นการที่บุคคลหรือคณะบุคคลเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนการทำประโยชน์ในเรื่องต่างๆ หรือกิจกรรมต่างๆ อาจเป็นการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจหรือกระบวนการบริหารและประสิทธิภาพขององค์การขึ้นอยู่กับกระบวนการตัดสินใจหรือกระบวนการบริหารและประสิทธิภาพขององค์การขึ้นอยู่กับความร่วมมือของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับองค์กรนั้นในการปฏิบัติภารกิจให้บรรลุเป้าหมาย วิธีการหนึ่งในการรวมพลังความคิดสติปัญญาก็คือ การมีส่วนร่วม การให้บุคคลมีส่วนร่วมในองค์กรนั้น บุคคลจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้อง (involvement) ในการดำเนินการปฏิบัติภารกิจต่างๆ เป็นผลให้บุคคลนั้นมีความผูกพัน (commitment) ต่อกิจกรรมและองค์กรในที่สุด ดังแสดงในภาพ ๑

ภาพประกอบที่ ๒.๑ ผลของการมีส่วนร่วมในองค์กร

^{๒๗} ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, องค์การและการจัดการ, ฉบับมาตรฐานปรับปรุงใหม่. (กรุงเทพฯ : ธรรมสาร, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓๓-๒๔๒.

^{๒๘} เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์, ปัญหาและแนวโน้มเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารการศึกษา, ฉบับมาตรฐานปรับปรุงใหม่, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘๗.

๑.๕ Cohen and Uphoff^{๒๙} กล่าวถึงกรอบในการพิจารณาเรื่องของการมีส่วนร่วมว่า มีโครงสร้างพื้นฐานจำแนกเป็น ๓ มิติ ได้แก่

มิติที่ ๑ มีส่วนร่วมในเรื่องอะไร (what participation are we concerned with?) หรือเรียกอีกอย่างว่า ประเภทหรือลักษณะของการมีส่วนร่วม ได้สร้างกรอบพื้นฐานของการมีส่วนร่วมประกอบด้วยประเด็นต่างๆ ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (participation in decision making) ซึ่งเป็นการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมตั้งแต่ระยะเริ่มต้น

๒. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (participation in implementation) เป็นการเข้าร่วมโดยการสนับสนุนทางด้านทรัพยากร การเข้าร่วมในการบริหาร และการเข้าร่วมในการร่วมแรงร่วมใจ

๓. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (participation in benefits) โดยอาจจะเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุ ทางสังคม หรือโดยส่วนตัว

๔. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (participation in evaluation) ซึ่งเป็นการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรม รวมทั้งเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

มิติที่ ๒ ใครที่เข้ามามีส่วนร่วม (whose participation are we concerned with?) ในส่วนนี้ มีคำที่ใช้ในความหมายว่า “การมีส่วนร่วมของประชาชน” (popular participation) Cohen and Uphoff ได้จำแนกให้เป็นกลุ่มบุคคลที่ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยจำแนกออกเป็น ๔ กลุ่มใหญ่ ได้แก่ ๑) ผู้ที่อยู่อาศัยในท้องถิ่น ๒) ผู้นำท้องถิ่น ๓) เจ้าหน้าที่ของรัฐ และ ๔) คนต่างชาติ

มิติที่ ๓ การมีส่วนร่วมนั้นเกิดขึ้นอย่างไร (how is participation occurring with in the project?) ในมิตินี้ มีประเด็นที่ควรพิจารณาอยู่ ๔ ประเด็นด้วยกันคือ

๑. พื้นฐานของการมีส่วนร่วม พิจารณาเกี่ยวกับแรงที่กระทำให้เกิดการมีส่วนร่วมมาจากเบื้องบนหรือเบื้องล่าง และแรงที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมมาจากที่ใด

๒. รูปแบบของการมีส่วนร่วม พิจารณาเกี่ยวกับรูปแบบขององค์กร การมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม

๓. ขอบเขตของการมีส่วนร่วม พิจารณาเกี่ยวกับระยะเวลาที่เข้ามามีส่วนร่วมและช่องของกิจกรรม

๔. ประสิทธิภาพของการมีส่วนร่วม พิจารณาเกี่ยวกับ การให้อำนาจแก่ผู้เข้ามามีส่วนร่วม และปฏิสัมพันธ์ของคุณลักษณะต่างๆ ของสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

^{๒๙}Cohen, J.M. , & Uphooff, N.T.,). Rural development participation: Concept and measures for project design implementation and evolution rural development committee center for international studies. (New York : Longman,1977), p 7-23.

๑.๖ Chapin^{๓๐} ได้แบ่งการมีส่วนร่วมในงานออกเป็น ๔ ประเภทดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจประกอบด้วย ๓ ขั้นตอน คือการเริ่มตัดสินใจดำเนินการ การมีอิทธิพลในการตัดสินใจดำเนินงานหรือออกเสียงคัดค้าน และตัดสินใจปฏิบัติการในสิ่งที่เกี่ยวข้อง กับงานที่ปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการจัดระบบการทำงาน วิธีการทำงาน ใครเป็นผู้กระทำและทำ อย่างไร

๒. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ คือ การมีส่วนร่วมในการสนับสนุนด้านทรัพยากร การ บริหาร การประสานความร่วมมือ การทำกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนการปรับปรุงแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น จากการปฏิบัติงาน

๓. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทาง สังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

๔. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล คือ การมีส่วนร่วมในงานในการให้ข้อมูล การ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเสนอผลการปฏิบัติงาน ตลอดจนการเสนอแนวคิดในการปรับปรุงและ แก้ไขงานต่างๆ ให้ดียิ่งขึ้น

๑.๗ ปราณี งามสุต และจำรัส ดั่งสุวรรณ^{๓๑} กล่าวถึงการทำงานร่วมกันที่มีประสิทธิภาพ ว่า ต้องประกอบด้วย ๑๑ องค์ประกอบ คือ

๑. ความสมดุลในบทบาท สมาชิกจะต้องมีความรู้ความสามารถที่เหมาะสม

๒. เป้าหมายที่ชัดเจนและเห็นพ้องต้องกัน เป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกในการรับรู้และมี ส่วนร่วมในการตั้งเป้าหมาย

๓. การเปิดเผยและกล้าเผชิญหน้าเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกสามารถแสดงตน เหตุผล ความคิด ได้อย่างอิสระ

๔. การสนับสนุนและการไว้วางใจกัน จะทำให้สมาชิกรู้สึกต้องการที่จะปกป้องงานที่เขา รับผิดชอบ

๕. ความร่วมมือและความขัดแย้ง จะช่วยให้ทุกคนยอมรับจุดอ่อนจุดแข็งของกันและกัน และจะช่วยดึงความรู้ความสามารถและประสบการณ์ออกมาใช้ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

๖. วิธีการดำเนินการที่ดี จะทำให้เกิดการตัดสินใจได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

๗. ภาวะผู้นำที่เหมาะสม ย่อมให้มีการสับเปลี่ยนหมุนเวียนเพื่อเปิดโอกาส และดึง ศักยภาพของผู้ร่วมงานออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่องาน

^{๓๐}Chapin, F.S.. **Social participation and social intelligence (๓rded)**. (New York: Longman,1977), p 317.

^{๓๑}ปราณี งามสุต และจำรัส ดั่งสุวรรณ. **พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏธนบุรี,๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

๘. การตรวจสอบและติดตามเป็นการศึกษาทบทวนการทำงาน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์และการปรับปรุงขั้นตอน วิธี และกระบวนการทำงาน

๙. การพัฒนาบุคลากรเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของงานที่จะเกิดขึ้น

๑๐. ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเพื่อช่วยเหลือและเรียนรู้จากกลุ่มข้างเคียง ที่ยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกลุ่ม

๑๑. การติดต่อสื่อสารที่ดี เปรียบเสมือนน้ำมันหล่อลื่นในการทำงาน

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมในการทำงานหรือมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นมีความจำเป็นและสำคัญมากสำหรับทรัพยากรในยุคปัจจุบัน ซึ่งจะส่งผลให้คุณภาพการทำงานหรือการมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นของผู้ใต้บังคับบัญชามีมากขึ้น เป็นสิ่งที่ดีสำหรับการสั่งการของผู้บริหาร ผู้บริหารจะต้องรับฟังการเสนอความคิดเห็น การตัดสินใจของผู้ใต้บังคับบัญชาทุก ๆ คนจะทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีความผูกพัน และมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยงาน จะเกิดความมุ่งมั่นร่วมมือร่วมใจกันทำงานอย่างเต็มที่ ทำให้การบริหารงานบรรลุวัตถุประสงค์และมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น

๒. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมมีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาคุณภาพองค์กรเพราะเมื่อบุคคลได้เข้ามามีส่วนร่วมแล้วจะไม่ค่อยเกิดการต่อต้านเกี่ยวกับแนวคิดและการดำเนินงาน รวมทั้งช่วยลดความขัดแย้งและความเครียดจากการทำงาน ทำให้บุคคลได้ร่วมกันพิจารณาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำงาน เพื่อมุ่งไปสู่เป้าหมายและการยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เกิดความมุ่งมั่นในการสร้างความสำเร็จให้กับองค์กร ซึ่งบุคลากรจะรู้สึกพึงพอใจในผลงานที่เกิดขึ้นและเกิดความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง ความรู้สึกเป็นเจ้าของและผูกพันกับองค์กร ผลลัพธ์สุดท้ายคือ องค์กรมีคุณภาพ^{๓๒} ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม ความสำคัญของการมีส่วนร่วม ลักษณะการมีส่วนร่วม ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม และกระบวนการหรือขั้นตอนของการมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

๒.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

ความหมายของการมีส่วนร่วมมีผู้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้มากมายดังนี้

ทงศ์ศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ^{๓๓} ให้ความหมายไว้ ๓ ประเด็น ได้แก่

๑. การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการดำเนินการพัฒนาร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์และความชำนาญ ร่วมกับวิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนการติดตามการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

^{๓๒} ประทีป จันทรสิงห์, การมีส่วนร่วมของบุคลากรเพื่อสนับสนุนการเป็นโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ, ขอนแก่นเวชสาร, ๓๐(๓), หน้า ๒๔๖-๒๕๓.

^{๓๓} ทงศ์ศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ, หลักการพัฒนาชุมชน, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.๒๕๔๐), หน้า ๑๕.

๒. การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง กระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาสที่จะแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิด แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขามี แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ แสดงออกซึ่งปัญหาที่กำลังเผชิญ และแสดงออกซึ่งวิธีแก้ไขปัญหาและลงมือปฏิบัติโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

๓. การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง กระบวนการที่รัฐทำการส่งเสริมชักนำสนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชน ทั้งในส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิและองค์กร อาสาสมัครรูปแบบต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

สุริย์ จันทรมาลี^{๓๔} ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่กลุ่มบุคคลทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ร่วม ความคิด ร่วมแรงร่วมใจ ร่วมทุนทรัพย์ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมแสดงความคิดเห็นสร้างสรรค์และร่วมพัฒนา

จุฬารณย์ โสตะ^{๓๕} กล่าวถึงการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่บุคคลหรือคณะบุคคลเข้ามาช่วยเหลือ สนับสนุนทำประโยชน์ต่างๆ หรือกิจกรรมต่างๆ อาจเป็นการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจหรือกระบวนการบริหารและประสิทธิผลขององค์กรขึ้นอยู่กับการรวมพลังของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับองค์กรนั้นในการปฏิบัติภารกิจให้บรรลุเป้าหมาย วิธีการหนึ่งในการรวมพลังความคิดสติปัญญาก็คือ การให้มีส่วนร่วม การให้บุคคลมีส่วนร่วมในองค์กรนั้น บุคคลจะต้องมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการดำเนินการหรือปฏิบัติภารกิจต่างๆ เป็นผลให้บุคคลนั้นมีความผูกพัน (Commitment) ต่อภารกิจและองค์กรในที่สุด

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ^{๓๖} การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา เป็นการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่การร่วมค้นปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

อรทัย ก๊กผล^{๓๗} กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือกระบวนการซึ่งประชาชนหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะแลกเปลี่ยนข้อมูล และความคิดเห็นเพื่อแสวงหาทางเลือกและ

^{๓๔}สุริย์ จันทรมาลี, การมีส่วนร่วมของตัวแทนชุมชนเขตเมือง ในการเผยแพร่ความรู้โรคเอดส์, วารสาร สุขศึกษา คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๑ (๗๘), ๑-๑๑

^{๓๕}จุฬารณย์ โสตะ. แนวคิด ทฤษฎี และกลยุทธ์การพัฒนาสุขภาพ,(ขอนแก่น: ภาควิชาสุขศึกษา คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น,๒๕๔๓)

^{๓๖}ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.๒๕๔๓)

^{๓๗}อรทัย ก๊กผล, คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิปริญาโทสำหรับนักบริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

การตัดสินใจต่างๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสม และเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่เริ่ม จนกระทั่งถึงการติดตามและประเมินผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจ, การรับรู้, การเรียนรู้, การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา^{๓๘} ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติงานหรือผู้ที่เกี่ยวข้องมีส่วนแบ่งในอำนาจการตัดสินใจในระดับต่างๆ ของการดำเนินงานในหน่วยงาน เป็นผลให้เกิดสิ่งที่ตกลงใจร่วมกัน

ถวิลวดี บุรีกุล^{๓๙} กล่าวว่า การมีส่วนร่วมจะต้องเป็นกระบวนการดำเนินการอย่างแข็งขัน ซึ่งหมายถึง บุคคลหรือกลุ่มที่มีส่วนร่วมได้เป็นผู้มีความคิดริเริ่มและได้มุ่งใช้ความพยายาม ตลอดจนความเป็นตัวของตัวเอง ที่จะดำเนินการตามที่ริเริ่มนั้น และการมีส่วนร่วมคือ การที่ได้มีการจัดการที่จะใช้ความพยายาม ที่จะเพิ่มความสามารถที่จะควบคุมทรัพยากรและระเบียบในสถาบันต่างๆ ในสภาพสังคมนั้นๆ โดยกลุ่มที่ดำเนินการและความเคลื่อนไหวที่จะดำเนินการนี้ไม่ถูกควบคุมโดยทรัพยากรและระเบียบต่างๆ

วันชัย วัฒนศัพท์^{๔๐} การทำงานแบบมีส่วนร่วมนั้น ไม่ว่าจะเป็นระดับครอบครัว ระดับโรงเรียน ระดับชุมชน ระดับองค์กร หรือระดับประเทศนั้น มีความสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการทัศนปัจจุบัน เพราะจะช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมเกิดความรู้สึกความเป็นเจ้าของ (Ownership) และจะทำให้ผู้มีส่วนร่วม หรือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียนั้นยินยอมปฏิบัติตาม Compliance) และรวมถึงตกลงยอมรับ (Commitment) ได้อย่างสมัครใจ, เต็มใจและสบายใจ

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์^{๔๑} กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าไปเกี่ยวข้อง (Involvement) ทางความคิด, จิตใจ, อารมณ์และทางกาย การมีส่วนร่วมมีความหมายมากกว่าการเป็นส่วนหนึ่ง (Sense and belonging) การมีส่วนร่วมมีความหมายทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ (Quantitative and qualitative) การมีส่วนร่วมครอบคลุมทั้งมิติด้านความสามารถ เวลา และโอกาสที่จะมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมเป็นการกระทำ (Action) จึงมีทั้งผู้กระทำ (The actor) ผู้ถูกกระทำหรือผู้รับผล (The recipient) และสาธารณชน (The public) ผู้เป็นบริบทของการกระทำ

^{๓๘} นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, การมีส่วนร่วม หลักพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง, (เชียงใหม่: สิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๔๗)

^{๓๙} ถวิลวดี บุรีกุล, การมีส่วนร่วม : แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๘)

^{๔๐} วันชัย วัฒนศัพท์, ระบบทวิภาคีกับการแก้ไขปัญหาแรงงานในรัฐวิสาหกิจ ศูนย์สันติวิธีและธรรมาภิบาล สถาบันพระปกเกล้า, (กรุงเทพมหานคร: กองรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน, ๒๕๔๓)

^{๔๑} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, แนวคิดแนวทางการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, ๒๕๕๐)

มธุรดา ศรีรัตน์^{๔๒} กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่บุคคลได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการปฏิบัติงานทั้งด้านการแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจ ความรับผิดชอบ การวางแผนปฏิบัติงาน ตลอดจนการประเมินผล โดยใช้ความคิดสร้างสรรค์และความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์หรือแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่อาจเกิดจากการบริหารงานในองค์กร

คณินิจ อนุโรจน์^{๔๓} ให้แนวคิดว่าการสร้างความตระหนักในการพัฒนาในเรื่องใดก็ตามนั้น ยิ่งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมมากเท่าใด โอกาสความสำเร็จก็จะสูงขึ้นตามไปด้วย แต่เป็นไปได้ที่องค์กรขนาดใหญ่จะนำบุคลากรทั้งหมดเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาองค์กร แต่การนำผู้บริหารระดับกลางเข้ามามีส่วนร่วมไม่ใช่เรื่องยาก (คนกลุ่มนี้จะเป็นตัวแทนของเราไปสร้างการมีส่วนร่วมในระดับปฏิบัติการต่อไป) การสร้างความตระหนักต้องเริ่มจากการให้ข้อมูลที่แท้จริงขององค์กร (นำเขาเข้ามาร่วม SWOT องค์กร) ทุกคนต้องร่วมรับรู้ปัญหาขององค์กรทุกคนร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน ร่วมสร้างแผนยุทธศาสตร์ (strategic partner) ร่วมกันหาตัวชี้วัดสู่ความสำเร็จร่วมกัน (Key Performance Indicator-KPI) เราจะทำอย่างไร และติดตามประเมินอย่างไร การมีส่วนร่วมเป็นกรนำเขาเข้ามาเพื่อเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าขององค์กร และร่วมกันที่จะนำพาองค์กรสู่เป้าหมายร่วมกัน นั่นคือต้องรวมใจคนขององค์กรให้เป็นหนึ่งเดียวให้ได้ (engagement) การมีส่วนร่วมจึงเป็นเองที่มีความสำคัญยิ่ง

Koontz & other กล่าวว่า การให้มีส่วนร่วมเป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่ผู้บริหารต้องการให้ได้รับการสนับสนุนที่เข้มแข็ง อันมีผลมาจากการวิจัยและทฤษฎีการสร้างแรงจูงใจที่ตระหนักถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วม และการสร้างการยอมรับนับถือ

Putti J.M. กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นพื้นฐานของกิจกรรมทุกกิจกรรม กระบวนการตัดสินใจของกลุ่มจะเกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม ซึ่งปัจจัยสำคัญของการมีส่วนร่วมมี ๔ ประการ คือ

- ๑) เป็นความพยายามที่เกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและความรู้สึก
- ๒) เป็นการกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือ
- ๓) เป็นการให้บุคคลรับผิดชอบต่อการทำงาน
- ๔) เป็นการพัฒนาการมีส่วนร่วม ซึ่งคำนึงถึงความสมดุล การมีส่วนร่วมที่แท้จริงกับการมีส่วนร่วมมากเกินไป

^{๔๒}มธุรดา ศรีจันทร์, การบริหารแบบมีส่วนร่วม, แหล่งที่มา: [www.http://gotoknow.org/blog/mathu/33443](http://gotoknow.org/blog/mathu/33443) , สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๖๒

^{๔๓}คณินิจ อนุโรจน์, การสร้างความตระหนักในองค์กร, แหล่งที่มา: <http://www.resarchers.in.th.blog/hrdresearch/1276> , สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๖๒

ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงหมายถึง การที่กลุ่มบุคคลมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มต้น ทั้งทางร่างกาย จิตใจและอารมณ์ ไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคน ร่วมคิด ร่วมมือ ร่วมปฏิบัติ ร่วมแรง ร่วมใจ และร่วมรับผิดชอบ เพื่อให้เกิดการดำเนินการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลง เป็น เทคนิคอย่างหนึ่ง ที่ผู้บริหารต้องการ เพราะเมื่อบุคคลได้เข้ามามีส่วนร่วมแล้ว จะไม่ค่อยเกิดการต่อต้าน รวมทั้งช่วยลดความขัดแย้งและความเครียดจากการทำงาน ทำให้บุคคลได้ร่วมเข้ามามีส่วนร่วมแล้วจะไม่น่าจะเกิดการต่อต้าน รวมทั้งช่วยลดความขัดแย้งและความเครียดจากการทำงาน ทำให้บุคคลได้ร่วมกันพิจารณาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำงาน บุคคลจะรู้สึกพึงพอใจในผลงานที่เกิดขึ้น และเกิดความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง เกิดความมุ่งมั่นในการสร้างความสำเร็จให้กับองค์กร เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและผูกพันกับองค์กร เพื่อนำไปสู่เป้าหมายขององค์กร และสามารถบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

๒.๒ ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

ความสำคัญของการมีส่วนร่วมมีนักวิชาการได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

อดิศร วงศ์คงเดช (๒๕๓๙) กล่าวว่า ประโยชน์ของการมีส่วนร่วม ชุมชนได้ประโยชน์ในการมีส่วนร่วมกิจกรรมการพัฒนาสุขภาพดังนี้

๑) ชุมชนตระหนักในปัญหาของตนเอง และตระหนักที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาหรือแก้ปัญหาของตนเอง

๒) ชุมชนมีโอกาสใช้ความสามารถของตนเองที่มีอยู่ในรูปของความคิด การตัดสินใจและการกระทำได้อย่างเต็มที่

๓) เป็นการระดมทรัพยากรมนุษย์มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดชุมชน

๔) ชุมชนจะมีความรู้สึกในความเป็นเจ้าของ ทำให้การพัฒนา มีความมั่นคงถาวรและประหยัด

๕) เป็นกระบวนการพัฒนาความสามารถ และพลังชุมชนในการพึ่งตนเอง

๖) เป็นการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย

๗) ชุมชนรับผิดชอบและมีอำนาจสูงสุดในการพัฒนาชุมชนตนเอง

๘) เป็นการแสดงออกถึงความเคารพ นับถือ เชื่อใจไว้วางใจ รักและศรัทธาในชุมชนว่ามีความรู้ความสามารถ

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (๒๕๔๓) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสิทธิพื้นฐานอันชอบธรรมของคนทุกคนที่ต้องเคารพให้การยอมรับ และยกย่อง โดยการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงออกเกี่ยวกับการปรับปรุงวิถีชีวิตของเขา

๒) งานพัฒนาเป็นงานที่ต้องเกี่ยวข้องกับประชาชนเป็นจำนวนมาก จำเป็นต้องให้คนหมู่มากเหล่านี้มีสิทธิมีเสียงในการแสดงออก

๓) กลยุทธ์ทั้งหลายในการพัฒนาที่ผ่านมา ยังไม่สามารถส่งผลถึงกลุ่มประชาชนผู้ด้อยโอกาสและยากจน และในทางตรงกันข้ามกลับส่งผลให้กลุ่มคนผู้ได้เปรียบมีโอกาสมากขึ้น จึงจำเป็นต้องปรับกลยุทธ์ในการพัฒนาใหม่ โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนมากขึ้น

๔) ประสบการณ์ที่ผ่านมาพบว่า มีโครงการจำนวนไม่น้อยที่ประสบความสำเร็จ โดยอาศัยวิธีให้ประชาชนมีส่วนร่วมในรูปของการรวมกลุ่ม และจัดตั้งองค์กรประชาชน ในขณะเดียวกัน มีตัวอย่างของโครงการการที่ล้มเหลวจำนวนมาก อันเนื่องจากไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม

๕) การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นเรื่องของการปฏิบัติการเป็นกลุ่ม หรือของกลุ่ม (Group action) อันเป็นผลมาจากความรู้สึกผูกพันของสมาชิกแต่ละคนที่เข้ามามีส่วนร่วม เพื่อพิทักษ์ประโยชน์ของเขา และในขณะเดียวกันก็ได้ประโยชน์แก่ส่วนรวมด้วยการมีส่วนร่วมจึงเป็นสิ่งจำเป็น

๖) การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นตัวชี้วัดของการพัฒนาชุมชน ยิ่งประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากเท่าไร ยิ่งแสดงว่าประชาชนจะได้รับประโยชน์จากการพัฒนามากยิ่งขึ้น

๗) ประชาชนย่อมรู้ดีว่าตนเองนั้นต้องการอะไร มีปัญหาอะไร และอยากจะแก้ปัญหาอย่างไร ถ้าให้โอกาสแก่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา ย่อมช่วยให้โครงการต่างๆ สอดคล้องความต้องการที่แท้จริงของประชาชนได้ดีกว่า

๘) การมีส่วนร่วมของประชาชน ช่วยให้การปฏิบัติการทางสังคม (Social action) เป็นไปอย่างสงบสันติ ก่อให้เกิดรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่มีระเบียบ เป็นระบบ และเป็นที่ยอมรับทุกฝ่าย

๙) เป็นนโยบายของรัฐในปัจจุบัน ที่ให้ทุกโครงการที่ลงสู่ชนบท ต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมเพิ่มขึ้นตามปรัชญาของการพัฒนา

ณรงค์ ฌ เชียงใหม่ (๒๕๔๕) กล่าวว่า การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานมีความสำคัญคือ

๑) ประชาชนยอมรับในโครงการนั้น และเป็นโครงการที่ตรงกับปัญหาและความต้องการของประชาชน

๒) ประชาชนมีความรู้สึกผูกพัน รู้สึกเป็นเจ้าของมากขึ้น

๓) ลดความขัดแย้ง การดำเนินการโครงการจะราบรื่น ได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้น

๔) โครงการจะให้ประโยชน์ต่อชุมชนมากขึ้น และระดมทรัพยากรในการพัฒนา

๕) ช่วยพัฒนาขีดความสามารถของประชาชน

สนธยา พลศรี (๒๕๕๐) กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมไว้หลายประการดังนี้

๑) เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ เป็นสิทธิมนุษยชนที่ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกระดับ

๒) สอดคล้องกับปรัชญา แนวความคิด และหลักการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

๓) เป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จนโยบายของรัฐบาลในเรื่องการกระจายอำนาจไปสู่ประชาชนและท้องถิ่น

๔) นำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชน

๕) ทำให้ดำเนินการพัฒนาชุมชนได้ตรงกับความต้องการที่แท้จริงของประชาชนและชุมชน

๖) เป็นการพัฒนาศักยภาพบุคคล กลุ่มและองค์กรในชุมชนให้มีประสิทธิภาพ

๗) เป็นการสร้างความพึงพอใจร่วมกัน มีความชอบธรรม เป็นที่ยอมรับร่วมกันภายในกลุ่ม ไม่สร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นในชุมชน

๘) ทำให้เกิดความรัก ห่วงเห่น รับผิดชอบ และเป็นเจ้าของชุมชน

๙) เป็นกระบวนการสำคัญในการสนับสนุนส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนให้ประสบความสำเร็จ

๑๐) ช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐบาล เพราะเป็นการพัฒนาคนในชุมชน โดยคนในชุมชนและเพื่อคนในชุมชนอย่างแท้จริง รัฐบาลเป็นเพียงผู้สนับสนุนในบางส่วนนั้น

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมมีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาคุณภาพการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น โดยที่การมีส่วนร่วมต้องเกิดจากความเต็มใจ ความสมัครใจ สามารถตัดสินใจได้เอง การมีส่วนร่วมจะช่วยลดความขัดแย้ง เกิดความรู้สึกร่วมกัน รู้สึกเป็นเจ้าของมากขึ้น จึงจะทำให้การพัฒนาเกิดความยั่งยืน

๒.๓ ลักษณะการมีส่วนร่วม

ลักษณะการมีส่วนร่วมนั้น จะพิจารณาได้หลากหลาย ขึ้นอยู่กับว่าจะสนใจศึกษาในประเด็นบ้าง ประเด็นที่น่าสนใจในงานวิจัยครั้งนี้ คือ การเน้นลักษณะการมีส่วนร่วมในประเด็นที่เกิดจากกิจกรรม เช่น การเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นในประโยชน์สาธารณะ การเข้าร่วมในการตัดสินใจ การวางแผน และร่วมตรวจสอบในลักษณะองค์กรชุมชน ฯลฯ และการเน้นการศึกษาในลักษณะของการบริหารที่เกิดจากการดำเนินงานในทางนโยบายและในทางปฏิบัติการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐร่วมกับชุมชน ดังมีนักวิชาการได้ให้ความเห็น เช่น Ornstein (อ้างใน ชูชาติ พ่วงสมจิตต์, ๒๕๔๐) เห็นว่า การมีส่วนร่วมจะมีลักษณะมากมายเพียงใด ให้พิจารณาว่าผู้นำเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปร่วมในการใช้อำนาจและมีบทบาทในการควบคุมได้เท่าใด ซึ่งเป็นข้อบ่งบอกถึงภาวะผู้นำที่เป็นประชาธิปไตย ว่า มีสูงหรือต่ำ โดย Ornstein ได้สรุปลักษณะการมีส่วนร่วมออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ ๑) การมีส่วนร่วม

เทียม หรือไม่มีส่วนร่วม ๒) การมีส่วนร่วมพอเป็นพิธีหรือร่วมเพียงบางส่วน ๓) การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง คือ มีอำนาจและบทบาทมาก สอดคล้องกับ แนวคิดของ Campbell & Ramseyer (อ้างใน จิราภรณ์ ศรีคำ, ๒๕๔๗) ได้แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ ๕ ลักษณะ ได้แก่ ๑) ลักษณะที่ไม่มีส่วนร่วมเลย ๒) ลักษณะที่มีส่วนร่วมน้อย ๓) ลักษณะที่มีส่วนร่วมปานกลาง ๔) ลักษณะที่มีส่วนร่วมมาก ๕) ลักษณะที่มีส่วนร่วมมากที่สุด

Huntington & Nelson (๑๙๗๕) เห็นว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนจะพิจารณาจาก กิจกรรม และการบริหาร ซึ่งจะต้องมีการศึกษาควบคู่กันไป ในระดับกิจกรรมนั้น จะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการทำให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด ส่วนในด้านการบริหาร นั้น จะเป็นลักษณะของผู้มีอำนาจหน้าที่ที่จะเปิดทางให้ประชาชนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น หรือแสดงออกถึงเข้าร่วมในกิจกรรม โดย Huntington & Nelson ได้มีหลักในการพิจารณาถึงลักษณะการมีส่วนร่วมดังมีรายละเอียด ดังนี้

๑) กิจกรรม ลักษณะของการมีส่วนร่วมประเภทนี้ให้ดูจากกิจกรรมที่เข้าร่วม เช่น ด้านการเมือง อาจพิจารณาจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในการเลือกตั้ง การลงประชามติ การประท้วง กรณีที่รัฐมีโครงการที่มีผลกระทบต่อประชาชน เป็นต้น ว่า สามารถกระทำได้เพียงใด

๒) ระดับการบริหาร โครงสร้างขององค์กรหนึ่งจะต้องมีสายการบังคับบัญชา ดังนั้น การมีส่วนร่วมจะพิจารณาได้จาก

- ในแนวราบ ทุกแผนกทุกฝ่ายจะมีความเสมอกันในตำแหน่ง ดังนั้น การมีส่วนร่วมในแนวราบจึงเป็นไปอย่างหลวมๆ ไม่จริงจัง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมีสถานะหรือตำแหน่งเท่ากัน

- ในแนวตั้ง เป็นการมีส่วนร่วมตามสายการบังคับบัญชา เช่น มีหัวหน้าลูกน้อง มีฝ่ายแผนกต่างๆ ลดหลั่นกันไป เป็นต้น การทำงานจึงมีการตรวจสอบตามลำดับชั้น การแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนเองหรือผู้อื่นจะได้รับการตรวจสอบจากผู้บังคับบัญชา

- การมีส่วนร่วมทั้งแนวราบและแนวตั้งนั้น ในบางครั้งจะต้องทำงานร่วมกัน ผู้บังคับบัญชาและเพื่อนร่วมงานในแผนกอื่น จึงต้องแสดงบทบาทตาสถานภาพของแนวราบและแนวตั้ง

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และพรณทิพย์ เพชรมาก (๒๕๕๑) ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนไว้ใน เอกสารประกอบการสอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาเมืองและชนบท โดยได้ข้อสรุปลักษณะการมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น ๖ ลักษณะ ได้แก่

๑) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) การมีส่วนร่วมแบบนี้ ประชาชนเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย และบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

๒) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและการตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม นอกจากนี้ ยังเป็นช่องทางการกระจายข่าวสารข้อมูลไปยังประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เกิดความเข้าใจ และเพื่อให้มีการให้ข้อเสนอแนะเพื่อประกอบทางเลือกการตัดสินใจ

๓) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรมและผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจ ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ การประชุมรับฟังความคิดเห็นมีหลายวิธีการ เช่น การประชุมระดับชุมชน (Community Meeting) การประชุมรับฟังความคิดเห็นเชิงวิชาการ (Technical Meeting)

๔) การประชาพิจารณ์ (Public Hearing) เป็นการประชุมที่มีขั้นตอนการดำเนินงานที่เป็นระบบ และมีความชัดเจนมากขึ้น เป็นเวทีในการเสนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มีการปิดบังของผู้ที่มีส่วนได้และเสียของโครงการ การประชาคมและคณะกรรมการจัดประชุมจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ยอมรับ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจน และมีการแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบอย่างชัดเจน

๕) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจต่อประเด็นปัญหานั้นๆ ซึ่งอาจจะดำเนินการโดยการเลือกตัวแทนเข้าไปเป็นกรรมการที่มีอำนาจการตัดสินใจ

๖) การใช้กลไกทางกฎหมาย รูปแบบนี้ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรงในเชิงการป้องกันและแก้ไข แต่เป็นลักษณะของการเรียกร้องและการป้องกันสิทธิของตนเองอันเนื่องมาจากการไม่ได้รับความเป็นธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่ตนเองควรจะได้รับ ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยได้ให้หลักเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้หลายประการ และประชาชนสามารถใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญทั้งในรูปแบบของปัจเจกหรือในรูปแบบกลุ่ม องค์กร ตามที่กฎหมายบัญญัติไว้

โดยสรุป ลักษณะการมีส่วนร่วม คือ การมีส่วนร่วมในระดับกิจกรรม ได้แก่ การรับรู้ข่าวสาร การปรึกษาหารือ การประชุมรับฟังความคิดเห็น การประชาพิจารณ์ การลงประชามติ และการมีส่วนร่วมในระดับการบริหาร ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การใช้กลไกทางกฎหมาย ในประเด็นการมีส่วนร่วมในระดับการบริหารนี้ ยังจะต้องพิจารณาจาก ในแนวราบ ทุกแผนกทุกฝ่ายจะมีความเสมอกันในตำแหน่ง และ ในแนวดิ่งเป็นการมีส่วนร่วมตามสายการบังคับบัญชา

๒.๔ ปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม

การที่ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมนั้น มีปัจจัยที่ส่งผลให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งมีนักวิชาการได้เสนอแนวคิด ดังนี้

Koufman (๑๙๔๙) ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนในชนบท พบว่า อายุ เพศ การศึกษา ขนาดของครอบครัว อาชีพ รายได้และระยะเวลาการอยู่อาศัยในท้องถิ่น มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน ในขณะที่ ประยูร ศรีประสาธน์ (๒๕๔๒) ได้นำเสนอปัจจัยของการมีส่วนร่วม ว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม มีด้วยกัน ๓ ปัจจัย คือ ๑) ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ เพศ ๒) ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ การศึกษา อาชีพ รายได้ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม ๓) ปัจจัยด้านการสื่อสาร ได้แก่ การรับข่าวสารจากสื่อมวลชนและสื่อบุคคล และมีความสอดคล้องกับ สุธี วรประดิษฐ์ (๒๕๕๓) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชน และได้นำเสนอปัจจัยที่มีส่วนในการผลักดันให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยได้สรุป แบ่งออกเป็น ๓ ประเด็น คือ ๑) ลักษณะส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา ประสบการณ์ต่างๆ ๒) ลักษณะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ รายได้ ๓) การได้รับข้อมูลข่าวสาร ได้แก่ ความถี่ในการรับรู้ข่าวสาร และแหล่งที่มาของข่าวสาร แต่ไม่สอดคล้องกับ Leeder (อ้างใน จิราภรณ์ ศรีคำ, ๒๕๔๗) ได้สรุปปัจจัยที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมหรือไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ไว้ว่า บุคคลหรือกลุ่มบุคคลจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อกิจกรรมนั้นสอดคล้องกับความเชื่อพื้นฐาน ทศนคติ และค่านิยมของตน มีคุณค่าสอดคล้องกับผลประโยชน์ของตน มีเป้าหมายที่จะส่งเสริมและปกป้องรักษาผลประโยชน์ของตน สอดคล้องกับสิ่งที่ตนได้มาหรือหวังเอาไว้ และบุคคลหรือกลุ่มบุคคลจะไม่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดก็ต่อเมื่อตนเองได้มีประสบการณ์ที่เป็นอคติต่อเรื่องนั้นๆ มาแล้ว และบุคคลหรือกลุ่มบุคคลจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ย่อมขึ้นอยู่กับความคิดเห็นของตนเป็นใหญ่ ขึ้นอยู่กับอุปนิสัยและจารีตประเพณี ขึ้นอยู่กับโอกาสที่จะอำนวยความสะดวกทั้งการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ของบุคคลและกลุ่มบุคคลจะกระทำโดยการบีบบังคับหาได้ไม่ นอกจากนี้ บุคคลและกลุ่มบุคคลจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อได้รับการสนับสนุน กระตุ้นยั่วยุและจูงใจให้เกิดขึ้น

ในขณะเดียวกัน ก็มีนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่ได้ศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุที่เน้นที่ปัจจัยส่วนบุคคล องค์กรและชุมชน ซึ่งจะเป็ปัจจัยที่เหมาะสมกับการศึกษางานวิจัยครั้งนี้ เช่น สิริพัฒน์ ลาภจิตร (๒๕๕๐) ได้ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจมีส่วนร่วมของประชาชนในการสนับสนุนการบริหารงาน องค์กรบริหารส่วนตำบล อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งได้ข้อสรุปประเด็นปัจจัยที่มีส่วนสำคัญประกอบด้วย ๑) ปัจจัยด้านบุคคล ได้แก่ การเป็นหน้าที่ของประชาชน อาสาสมัคร ด้วยใจ มีความรู้ความสามารถ กล่าวพูดกล้าแสดงความคิดเห็น เป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชน มีทักษะและประสบการณ์ เป็นประโยชน์กับตัวเองและชุมชน ๒) ปัจจัยด้านชุมชน ได้แก่ ชุมชนให้การสนับสนุนและเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วม เลือกให้เป็นตัวแทน ชุมชนมีความสามัคคี และมีกลุ่มต่างๆ ที่สนับสนุนผลักดันการมีส่วนร่วม ๓) ปัจจัยด้านองค์กร ได้แก่ อบต. ดำเนินงานเป็นไปตามกฎระเบียบ เอาใจใส่กระตือรือร้นในการแก้ปัญหา มีประสิทธิภาพประชาคมหมู่บ้าน สอดคล้องกับ เนตรรุ้ง อยู่

เจริญ (๒๕๕๓) ได้ศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการประกันคุณภาพการศึกษาของครูสถานศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร จากการทำวิจัยครั้งนี้ เนตรรุ้ง อยู่เจริญ ได้พบตัวแปรที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย ๑) ปัจจัยด้านองค์กร ได้แก่ บรรยากาศองค์กร และการติดต่อสื่อสาร ๒) ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เจตคติต่อการมีส่วนร่วม และแรงจูงใจในการทำงาน ที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการประกันคุณภาพการศึกษา

๒.๕ ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมมีนักวิชาการได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้ พรทิพย์ คำพอ และคณะ (๒๕๔๔) ได้สรุปสาระสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น อยู่ที่ว่าเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เช่น การริเริ่ม การวางแผน การตัดสินใจ การร่วมรับผิดชอบ ตลอดจนการร่วมประเมินผล มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับเรื่องของปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมดังนี้ ความสำเร็จของการพัฒนาแบบระดมความร่วมมือ ขึ้นอยู่กับปัจจัย ๓ ประการคือ

๑) การเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจของประชาชนตั้งแต่เริ่มต้นว่า มีปัญหา สาเหตุการแก้ไขปัญหา ด้านการคิดว่าจะทำโครงการอะไรที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชน โดยใช้ประโยชน์จากแรงงาน ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเต็มที่

๒) การผสมผสานแผนงานและโครงการของส่วนราชการ ด้วยการพัฒนาความรู้ทักษะความสามารถด้านประชาชนและคุณภาพของเจ้าหน้าที่ เพื่อแก้ไขปัญหาเดือดร้อน สนองผลประโยชน์ได้ถูกต้องตามเวลาและสถานที่

๓) การสร้างองค์กรท้องถิ่น กลไกการประสานงาน งบประมาณ ปัจจัยดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชน ตามความต้องการอันจำเป็นของประชาชน

สำหรับปัจจัยที่ผลักดันการมีส่วนร่วมของประชาชนมี ๔ ปัจจัยคือ

๑) ปัจจัยภายในตัวบุคคล เป็นแรงผลักดันหรือจูงใจที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล

๒) ปัจจัยสภาพแวดล้อม ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

๓) ปัจจัยผลักดันจากบุคคลอื่น

๔) รางวัลตอบแทน คือ ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนา โดยหวังประโยชน์ตอบแทน

Cohen Uphoff, and Goldsmith (๑๙๗๙) (อ้างถึงในประภัสสร เตชะประเสริฐวิทยา, ๒๕๔๔) กล่าวถึงสิ่งที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมว่า คุณสมบัติหรือภูมิหลังของแต่ละบุคคลอาจจะเป็นตัวแปรสำคัญต่อการให้ความร่วมมือร่วมใจ หรือการเข้ามามีส่วนร่วมในงานพัฒนา ได้แก่

๑) อายุและเพศ

๒) สถานภาพของครอบครัว

๓) ระดับการศึกษา

๔) ชั้นทางสังคม

๕) อาชีพ

๖) ระดับของรายได้ และที่มาของรายได้

๗) ระยะเวลาของการอยู่อาศัยในชุมชนนั้น

๘) ชนิดของโครงการและกิจกรรม

๙) การเป็นผู้เช่าที่ดินหรือมีสถานภาพเป็นลูกจ้าง

William W.Reeder (๑๙๙๘ อ้างอิงถึงใน สิริวรรณ เดชวิถิ, ๒๕๔๔) ได้สรุปปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของบุคคลไว้ ๑๑ ประการ ดังนี้

๑) การปฏิบัติตนให้สอดคล้องตามความเชื่อพื้นฐาน กล่าวคือ บุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะเลือกวิธีปฏิบัติซึ่งสอดคล้องและคล้ายคลึงกับความเชื่อพื้นฐานของตนเอง

๒) มาตรฐานคุณค่าบุคคล และกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะปฏิบัติในลักษณะที่สอดคล้องกับมาตรฐานคุณค่าของตนเอง

๓) เป้าหมายบุคคล และกลุ่มบุคคล ดูเหมือนจะส่งเสริม ป้องกันและรักษาเป้าหมายของตนเอง

๔) ประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา พฤติกรรมของบุคคลบางครั้งมาจากประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา

๕) บุคคลและกลุ่มบุคคลจะประพฤติดตามแบบที่ตนคาดหวังว่าจะต้องประพฤติในสถานการณ์เช่นนั้น ทั้งยังชอบปฏิบัติต่อผู้อื่นในลักษณะที่ตนคาดหวังจากผู้อื่นด้วย

๖) การบีบบังคับ บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำในสิ่งต่างๆ ด้วยความรู้สึกว่าตนเองต้องกระทำเช่นนั้น

๗) การมองแต่ตัวเอง บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำในสิ่งต่างๆ ซึ่งคิดว่าตนเองต้องกระทำเช่นนั้น

๘) นิสัยและประเพณี บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำในสิ่งต่างๆ ซึ่งมีนิสัยชอบกระทำ เมื่ออยู่ในสถานการณ์นั้นๆ

๙) โอกาส บุคคลและกลุ่มบุคคลจะมีส่วนร่วมในรูปแบบการปฏิบัติงานของสังคม โดยเฉพาะในทางที่เกี่ยวข้องกับจำนวนและชนิดของโอกาส ซึ่งโครงสร้างของสังคมเอื้ออำนวยให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกระทำเช่นนั้น

๑๐) ความสามารถ บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเข้าร่วมในกิจกรรมบางอย่าง ที่คนเห็นว่าเป็นสิ่งที่ต้องการให้เขาทำสถานการณ์เช่นนั้น

๑๑) การสนับสนุน บุคคลและกลุ่มบุคคล มักจะเริ่มปฏิบัติเมื่อเขาารู้สึกว่าได้รับการสนับสนุนที่ดี

๒.๖ กระบวนการหรือขั้นตอนการมีส่วนร่วม

กระบวนการหรือขั้นตอนการมีส่วนร่วมมีนักวิชาการได้กล่าวถึงกระบวนการหรือขั้นตอนการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

ประภัสสร เตชะประเสริฐวิทยา (๒๕๔๔) ได้นำแนวคิดของไพรัตน์ เตชะรินทร์ มาสรุปถึงการมีส่วนร่วมว่า บุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัครต่างๆ ควรมีส่วนร่วมเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาในเรื่องต่อไปนี้

๑) ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนความต้องการของชุมชน

๒) ร่วมคิด และสร้างรูปแบบ และวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน

๓) ร่วมวางนโยบาย หรือแผนงาน หรือโครงการ หรือกิจกรรม เพื่อขจัดปัญหาและแก้ไขปัญหาลดและสนองความต้องการของชุมชน

๔) ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

๕) ร่วมจัด หรือปรับปรุงระบบบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๖) ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและของหน่วยงาน

๗) ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการ และกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้

๘) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำไว้ทั้งเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

อคิน รพีพัฒน์ (๒๕๔๗) ได้เสนอขั้นตอนการมีส่วนร่วมออกเป็น ๔ ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ ๑ การมีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางการแก้ไข

ขั้นที่ ๒ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกแนวทาง และวางแผนพัฒนา

ขั้นที่ ๓ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน

ขั้นที่ ๔ การมีส่วนร่วมในการประเมินผลงานกิจกรรมพัฒนา

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (๒๕๕๐) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมประมวลได้เป็น ๓ ส่วนคือ

๑) ส่วนของการวางแผนพัฒนา จะเริ่มต้นตั้งแต่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา การกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ในการแก้ปัญหา และพัฒนาการศึกษาชุมชน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดความต้องการของชุมชน จัดลำดับความสำคัญของความต้องการนั้นๆ ตลอดจนการกำหนดวิธีการ และแนวทางการดำเนินงาน และกำหนดทรัพยากร และแหล่งทรัพยากรที่จะนำไปสนับสนุนการจัดและพัฒนากิจกรรมต่างๆ

๒) ส่วนของการจัดและดำเนินการตามแผนงานโครงการ เป็นส่วนที่ประชาชนเข้าทำประโยชน์ในโครงการ โดยการร่วมมือช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน หรือโดยการ บริหาร และประสานงาน ตลอดจนการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้น

๓) ส่วนของการประเมินผลโครงการ เป็นส่วนที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินว่า โครงการพัฒนาที่ดำเนินการนั้น บรรลุตามวัตถุประสงค์หรือไม่ การติดตามประเมินผลนี้อาจเป็นการ ประเมินความก้าวหน้าหรือผลสรุปรวมทั้งโครงการ

Fornaroff (๑๙๘๐) กล่าวว่ากระบวนการมีส่วนร่วมนั้นประกอบด้วย

๑) การวางแผน ซึ่งรวมถึงการตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมาย กลวิธี ทรัพยากรที่ต้องใช้ ตลอดจนการติดตามประเมินผล

๒) การดำเนินงาน

๓) การใช้บริการจากโครงการ

๔) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

Cohen, J.M. & Uphoff, N.T.^{๔๔} ได้จำแนกชนิดของการมีส่วนร่วมเอาไว้ ๔ ประเภท ได้แก่

๑) การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการตัดสินใจ (Decision making) ในกระบวนการตัดสินใจนั้น ประการแรกที่สุดที่จะต้องกระทำคือ การกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นเลือกนโยบายและประชากรที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจนี้เป็นกระบวนการอย่างต่อเนื่องที่ต้องดำเนินไปเรื่อยๆ ตั้งแต่การตัดสินใจช่วงเริ่มต้น การตัดสินใจช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจช่วงการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

๒) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินโครงการ (Implementation) ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินโครงการนั้น จะได้มาจากคำถามที่ว่า ใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจำทำประโยชน์ด้วยวิธีใด เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากรการบริหารงานและงบประมาณ และการขอความช่วยเหลือ

๓) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการรับผลประโยชน์ อันเกิดจากโครงการนั้นๆ (Benefits) ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์นั้น นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์เชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแล้ว ยังต้องพิจารณาการกระจายผลประโยชน์ทางบวก และผลที่เกิดขึ้นทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการ ซึ่งเป็นประโยชน์และเป็นโทษต่อบุคคลในสังคมด้วย

^{๔๔}Cohen, J.M. , & Uphooff, N.T.,). Rural development participation: Concept and measures for project design implementation and evolution rural development committee center for international studies. (New York: Longman,1997), p 7-23.

๔) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการประเมินผลโครงการ (Evaluation) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลนั้น สิ่งที่สำคัญที่ต้องสังเกต คือ ความคิดเห็น (Views) ความชอบ (Preferences) และความคาดหวัง (Expectations) ซึ่งมีอิทธิพลสามารถเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่างๆ ได้

๒.๗ หลักในการมีส่วนร่วมของประชาชน

หลักในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้คำอธิบายไว้ดังนี้
กมลทิพย์ แจ่มกระจ่าง และวุฒสาร ตันไชย (๒๕๔๔, น. ๑๐-๑๑) กล่าวว่า หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนประกอบด้วย

๑. หลักความอิสระ (Freedom)
๒. หลักความสามารถ (ability)
๓. หลักความเต็มใจ (Willingness)

กล่าวคือ การมีส่วนร่วม (Participation) ต้องการเข้าร่วมของกลุ่มบุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในทุกขั้นตอนของโครงการพัฒนา ซึ่งต้องเป็นไปในรูปที่ผู้ที่เกี่ยวข้องมีอิสระ (Freedom) ที่เข้ามามีส่วนกระทำให้เกิดการพัฒนา มิใช่เป็นผู้รับการพัฒนา และมีส่วนร่วมมิใช่เพียงการดึงประชาชนเข้ามาทำกิจกรรมเข้ามาทำกิจกรรมตามที่หน่วยงานต่าง ๆ คิดหรือจัดทำขึ้น หากแต่ต้องให้ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาสและมีความสามารถที่จะเข้าร่วม (ability) เพื่อใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิด แสดงออกซึ่งสิ่งที่พวกเขามี แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ แสดงออกซึ่งปัญหาที่กำลังเผชิญ แสดงออกซึ่งสิ่งวิธีการแก้ไขปัญหาและลงมือปฏิบัติ และต้องคำนึงถึงความเป็นจริงที่ว่า แท้จริงแล้วภายในหมู่บ้านหรือชุมชนต่าง ๆ มีกิจกรรมและวิถีดำเนินงานของตน ประชาชนมีศักยภาพที่จะพัฒนาท้องถิ่นของตนได้จากสิ่งที่มีอยู่แล้ว โดยมีการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกตามความจำเป็น

๒.๘ ขั้นตอนการมีส่วนร่วม

มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้แนวคิดและบอกขั้นตอนของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

อิระวัชร จันทระประเสริฐ (๒๕๔, น. ๘๔) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมประกอบไปด้วย

๑. ร่วมคิด หมายถึง การให้โอกาสผู้ที่เกี่ยวข้องในทุกระดับเข้ามามีส่วนร่วมในการเสนอข้อมูล สภาพปัญหา ค้นคว้าปัญหา ค้นหาสาเหตุปัญหา

๒. ร่วมตัดสินใจ คือ ให้ร่วมตัดสินใจในทางเลือกที่จะใช้ทางเลือกที่มีอยู่หรือทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยอาศัยข้อมูลผ่านการวิเคราะห์ ประมวล ประกอบการตัดสินใจ

๓. ร่วมวางแผน หมายถึง ให้โอกาสการวางนโยบาย แผนงาน โครงการ กิจกรรมเพื่อขจัดและแก้ปัญหาความต้องการของชุมชน

๔. ร่วมทำ หมายถึง ร่วมปฏิบัติ ดำเนินกิจกรรม โครงการหรือนโยบายที่วางไว้เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

๕. ร่วมติดตามประเมินผล หมายถึง มีส่วนร่วมในงานควบคุม ติดตาม ประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาโครงการ กิจกรรมที่ได้ปฏิบัติไป

๒.๙ รูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชน (Type of Participation)

เจ เฮด เจ มาสตาร์ (Masda, pp. ๑๕-๓๓ อ้างถึงใน สมบูรณ์ โอฬารกิจเจริญ. ๒๕๔๗, น. ๑๒) ได้สรุปรูปแบบการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมแบบแข็งขัน (Active) หมายถึง การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการริเริ่มและติดตามในกระบวนการกำหนดความต้องการและแผน โดยเข้าร่วมกิจกรรมการดำเนินงานและสนใจผลของการพัฒนานั้น

๒. การมีส่วนร่วมแบบไม่แข็งขัน (Passive) หมายถึง การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยไม่คำนึงถึงความสำคัญของการกำหนดแผนและนโยบาย และไม่เข้าใจผลกระทบของกิจกรรม ซึ่งจะตรงกันข้ามกับการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน

๓. การมีส่วนร่วมแบบเฉื่อยชา (Inert) หมายถึง การที่ประชาชนเข้าร่วมโดยการชักจูง จำยอม หรือถูกบังคับโดยสภาพแวดล้อม บุคคล หรือธรรมชาติ การมีส่วนร่วมแบบนี้จะแปรเปลี่ยนตามสภาพแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนด้วย

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมในที่นี้ หมายถึงการที่ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมพัฒนาและร่วมแก้ปัญหาในชุมชนของตน มีส่วนร่วมในกิจกรรมภายในชุมชน เพื่อให้เกิดความรัก ความสามัคคี และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน ซึ่งเป็นพลังสำคัญในการทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง

๒.๓ แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

จากแนวคิดการพัฒนาที่ปรารถนาเปลี่ยนแปลงสังคมให้เจริญก้าวหน้าและมีความทันสมัย (Modernization) ทำให้สังคมทั่วโลกได้นำรูปแบบการพัฒนาของชาติตะวันตกที่เน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลักมาเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ ทำให้สังคมโลกมีการขยายตัวทางการผลิตอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และบริการโดยการนำทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบด้วย ดิน น้ำ ป่า รวมทั้งแร่ธาตุต่าง ๆ ตลอดจนเทคโนโลยี เช่น เครื่องจักร รถยนต์ รถไฟฟ้า ดาวเทียม โทรศัพท์ โทรศัพท คอมพิวเตอร์ เป็นต้น เข้ามาช่วยในการผลิต ซึ่งปรากฏการณ์การพัฒนาดังกล่าวส่งผลให้มนุษย์ในสังคมโลกพยายามแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติ เครื่องมือที่ทันสมัย และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ โดยปราศจากการวางแผนการใช้ประโยชน์อย่างรอบคอบ ส่งผลให้ความเจริญก้าวหน้าได้ฉุดสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เลวลงไม่ว่าเรื่องความสัมพันธ์ด้านคุณธรรม

จริยธรรมของมนุษย์ สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย อากาศเสีย ควันพิษ น้ำเน่า ขยะล้นโลก ป่าไม้ถูกทำลาย อันก่อให้เกิดการเสียดุลของธรรมชาติ ส่งผลให้เกิดภัยพิบัติอื่น ๆ ตามมา เช่น ฝนแล้ง ฝนกรด น้ำท่วม ตลอดจนปัญหาสังคมเรื่องความยากจน ความอดอยากหิวโหย ความเจ็บป่วย การไม่รู้หนังสือ ยาเสพติด โสเภณี การข่มขืน และความรุนแรงที่กำลังคุกคามเสถียรภาพของสังคม และเป็นตัวบ่อนทำลายสุขภาพจิตของคนในสังคมให้เสื่อมโทรมลง ทำให้สังคมโลกต้องตกอยู่ในภาวะเศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน

จากปรากฏการณ์ของการพัฒนาที่เกิดขึ้นทำให้มีความเห็นพ้องกันว่าความเจริญทางเศรษฐกิจ และความทันสมัยที่เกิดขึ้นเป็นการพัฒนาไม่มีคุณภาพและไม่ยั่งยืน จึงทำให้ภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลกแสวงหาแนวทางการพัฒนาแบบใหม่ที่กำลังถึงความยั่งยืนของทุก ๆ ด้านอย่างสมดุล เพื่อก่อให้เกิดเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ สังคมที่ดี มนุษย์มีคุณภาพชีวิตที่ดี ความอยู่ดีกินดี และความสามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมให้คงสภาพเดิมหรือดีขึ้นควบคู่ไปพร้อมกัน นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable development) และในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ จึงได้มีการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสภาพแวดล้อมของมนุษย์ของสหประชาชาติ (United Nations Conference on the Human Environment) ที่กรุงสต็อกโฮล์ม (Stockholm) ประเทศสวีเดน โดยมีสมาชิกประเทศต่าง ๆ เข้าร่วมประชุมจำนวน ๑๑๓ ประเทศ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๒ : ๕๔) ซึ่งถือว่าเป็นการเริ่มยุคสภาพแวดล้อมนานาชาติ ต่อมาในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้มีการประชุมสุดยอดในเรื่องของโลก (Earth summit) ที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร (Rio de Janeiro) ประเทศบราซิล เป็นการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (United Nations Conference on Environment and Development) หรือเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า Brundtland Commission เพื่อเรียกร้องให้ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตให้ปลอดภัย และสอดคล้องกับข้อจำกัดของธรรมชาติ ในการประชุมครั้งนี้มีหัวหน้ารัฐบาลมาเข้าร่วมประชุม ๑๑๘ ประเทศ และเมื่อสิ้นสุดการประชุม ๑๕๓ ประเทศ ได้ลงนามในสนธิสัญญา ๒ ฉบับ ว่าด้วยการป้องกันการแก้ไขปัญหามลพิษโลกสูงขึ้น (Global warming) และว่าด้วยการอนุรักษ์สภาพหลากหลายทางชีวภาพของโลก (Biological diversity) และได้มีมติเห็นชอบออกประกาศหลักการสิ่งแวดล้อม และร่างแผนปฏิบัติการสำหรับทศวรรษ ๑๙๙๑-๑๙๙๙ และทศวรรษที่ ๒๑ เพื่อดำเนินการให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable development) ที่เรียกว่า Agenda ๒๑ ที่เป็นแนวทางให้ประเทศต่าง ๆ ในโลกนำไปปรับใช้เพื่อบรรลุถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน จากการประชุมครั้งนี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้มีการพัฒนาแบบใหม่ที่เรียกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable development) ต่อมาสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Summit on Sustainable Development-WSSD) ขึ้นอีกครั้งหนึ่งที่นครฮันโนเฟอร์ ประเทศสาธารณรัฐแอฟริกาใต้ ระหว่างวันที่ ๒๖ สิงหาคม - ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๕ ซึ่งได้นำไปสู่พันธกรณีของประเทศสมาชิกประมาณ

๑๘๐ ประเทศรวมทั้งประเทศไทยที่จะต้องสานต่อแผนการปฏิบัติ ๒๑ (Agenda ๒๑) (นิตยสารกมลวาทินิตา, ๒๕๔๖ : ๑๕)

แผนปฏิบัติการ ๒๑ เป็นเอกสารที่สำคัญฉบับหนึ่งของสหประชาชาติ เพื่อเป็นแนวทางให้ประเทศต่าง ๆ นำไปปรับใช้ตามลำดับความสำคัญก่อนหลังเพื่อที่จะบรรลุถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนจะทำให้สังคมทั้งรุ่นปัจจุบันและอนาคตมีทรัพยากรธรรมชาติอย่างพอเพียงที่จะตอบสนองความต้องการต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตเพื่อความกินดีอยู่ดี โดยกำหนดองค์ประกอบที่สำคัญอันนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ ๔ ส่วน คือ ด้านสังคมและเศรษฐกิจ (Social and economic dimensions) ด้านการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากร (Conservation and management of resources) ด้านการส่งเสริมบทบาทของกลุ่มที่สำคัญ ๆ (Strengthening the role of major group) และด้านวิธีการในการดำเนินงาน (Means of implementation)

จากองค์ประกอบการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้ง ๔ ส่วนสามารถประมวลแนวทางที่สำคัญ (จรัสเรือง ศิริวัฒน์รักษ์, ๒๕๔๒ : ๓๕-๓๖) ได้ดังต่อไปนี้

๑. การพัฒนาเศรษฐกิจจะต้องผสมผสาน และควบคู่ไปกับการพัฒนา และความห่วงใยในสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมไม่อาจจะเป็นสิ่งสุดท้ายที่จะพิจารณาอีกต่อไป

๒. การที่จะเพิ่มรายได้และจัดหางานให้ประชาชนควรจะทำไปพร้อมกับการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนและสิ่งแวดล้อม

๓. การใช้พลังงานอย่างฟุ่มเฟือย การสูญพันธุ์ของพืชและสัตว์ การปล่อยของเสียและมลพิษต่าง ๆ เป็นสาเหตุที่ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมไม่ยั่งยืน ซึ่งไม่อาจปล่อยให้เป็นเช่นนี้อีกต่อไป จึงต้องมีการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม เนื่องจากมีผลกระทบอย่างเฉียบพลันต่อสุขภาพ และความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์ และเกิดผลกระทบต่อประชากรรุ่นลูกหลานในอนาคต และ

๔. มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะร่ำรวยหรือยากจนก็มีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะดำรงชีวิตความเป็นอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ได้ดื่มน้ำสะอาด หายใจในอากาศที่บริสุทธิ์ และสามารถที่จะควบคุมการใช้ทรัพยากรของตนเองได้

๒.๓.๑ ความหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Sustainable Development เป็นการสร้างดุลยภาพระหว่างสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม เป้าหมายในการดำเนินการเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน และเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นแนวคิดการพัฒนาแบบใหม่ที่ได้รับคามสนใจอย่างมากซึ่งปัจจุบันได้มีนักวิชาการให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนมากมายดังต่อไปนี้

คณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable development) ว่า เป็นการพัฒนาที่สามารถตอบสนองสิ่งจำเป็นพื้นฐานของ

คนรุ่นปัจจุบันโดยไม่ไปขัดขวางความสามารถของคนรุ่นต่อไปที่จะได้รับการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของเขา สอดคล้องกับกองทุนเพื่อกิจกรรมประชากรแห่งสหประชาชาติ (United Nations Population Fund, ๑๙๙๒ : ๓) ที่ได้รวบรวมคำอธิบายเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ว่าสามารถแบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

๑. การพัฒนาที่ยั่งยืน คือการพัฒนาที่ตรงกับความต้องการตามความจำเป็นในปัจจุบัน โดยสามารถรองรับความต้องการ และความจำเป็นที่จะเกิดแก่ชนรุ่นหลัง ด้วย ทั้งนี้มาตรฐานการครองชีพที่เลยขีดความจำเป็นพื้นฐานต่ำสุดจะยั่งยืนต่อเมื่อมาตรฐานการบริโภคในทุกหนทุกแห่งคำนึงถึงความยั่งยืนในระยะยาว (Long-term sustainability)

๒. การพัฒนาที่ยั่งยืน ครอบคลุมมาตรการรักษามรดกทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จะตกกับชนรุ่นหลัง โดยอย่างน้อยให้ได้มากพอ ๆ กับชนรุ่นปัจจุบันได้รับมา

๓. การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่กระจายประโยชน์ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจได้อย่างทั่วถึง ตลอดจนเป็นการพัฒนาที่ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับท้องถิ่น และในระดับโลกโดยรวมเพื่อชนรุ่นหลังและเป็นการพัฒนาที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นอย่างแท้จริง

๔. การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การทำให้คุณภาพชีวิตมนุษย์ดีขึ้นภายในระบบนิเวศที่สามารถจะรองรับการดำเนินชีวิตได้ต่อไป ในลักษณะเศรษฐกิจแบบยั่งยืน โดยเศรษฐกิจแบบนี้ยังคงสามารถพัฒนาควบคู่ไปกับการรักษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยการปรับตัวและอาศัยการยกระดับความรู้ ปรับปรุงองค์กร ตลอดจนปรับปรุงประสิทธิภาพทางเทคนิค และ เข้าวินิจฉัย ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (๒๕๕๒ : ๖๘) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนมีลักษณะเป็นการพัฒนาที่เป็นบูรณาการ (Integrated) คือ ทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) และมีดุลยภาพ (Balanced) ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืน จึงเป็นการผูกสิ่งแวดล้อมธรรมชาติกับการพัฒนาเข้าด้วยกัน โดยการนำภารกิจในการคุ้มครองแหล่งทรัพยากรธรรมชาติมาบูรณาการเข้ากับการกิจในการแก้ไขบรรเทาปัญหาความยากจน ถ้าสองอย่างมาบูรณาการกันได้ก็ถือว่าเป็นลักษณะของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) สอดคล้องกับวราพร ศรีสุพรรณ (๒๕๓๔ : ๕๒-๕๓) ได้อธิบายการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าเป็น รูปแบบการพัฒนาที่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างต่อเนื่องยาวนานโดยไม่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ความขาดแคลน หรือเกิดภาวะมลพิษ ทั้งนี้ การพัฒนาที่ยั่งยืนจะครอบคลุมการพัฒนาในทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ระบบนิเวศ และการประสานสัมพันธ์ในสาขาการพัฒนาต่าง ๆ อีกด้วย

สรุปได้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดการพัฒนาในรูปขององค์รวมที่มีการบูรณาการทั้งเรื่องเศรษฐกิจ สังคม มนุษย์ และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกันเพื่อทำให้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และสามารถตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันได้อย่างเพียงพอและเป็นธรรม โดยไม่ทำให้ความสามารถในการตอบสนองความจำเป็นของคนรุ่นหลังลดลง

ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นแนวทางการพัฒนา ที่มีการนำบริบทของสังคมมาเป็นองค์ประกอบของการพัฒนาโดยนำมิติสิ่งแวดล้อม มิติสังคม มิติมนุษย์ และมิติเศรษฐกิจมาบูรณาการเข้าด้วยกันอย่างสมดุล อันก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ มนุษย์มีคุณภาพชีวิตที่ดีสังคมไม่มีปัญหา โดยไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑.ด้านสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยที่มีผลต่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติ เพราะถ้าประเทศชาติที่อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งด้านปริมาณและคุณภาพย่อมสามารถที่จะพัฒนาประเทศชาติของตนให้ก้าวหน้าไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง แต่หากประเทศนั้นมีการดำเนินการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปอย่างไม่มีหลักเกณฑ์ไม่คำนึงถึงความสิ้นเปลืองหรือไม่มีแผนในการอนุรักษ์ไว้สำหรับอนาคตทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศนั้นย่อมเสื่อมโทรมลงไปในที่สุด ส่วนประเทศที่ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างฉลาด และมีประสิทธิภาพตามหลักวิชาการแล้วย่อมจะมีความเจริญยิ่งขึ้น ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นการพัฒนาที่มีดุลยภาพระหว่าง Growth and Green ที่มีการเจริญเติบโตจากส่วนล่างไปสู่ส่วนบนเหมือนต้นไม้อย่างมีสมดุลกับธรรมชาติ กล่าวคือมนุษย์จะต้องไม่จ้องทำลายหรือพยายามเอาชนะอยู่เหนือธรรมชาติ แต่ควรจะมีการดัดแปลงแก้ไขธรรมชาติบางส่วนเพื่อความเหมาะสมแก่การดำรงชีพเท่านั้น โดยการรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างระมัดระวัง รอบคอบและอย่างฉลาด มีการฟื้นฟู สงวน รักษา และเบียดเบียนธรรมชาติให้น้อยที่สุดเพื่อสามารถรักษามรดกทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติสำหรับชนรุ่นหลังต่อไป

๒.ด้านสังคม ระบบการต่าง ๆ ทางสังคมนั้นโดยพื้นฐานเป็นการจัดตั้งวางรูปแบบเพื่อให้เป็นเครื่องมือ และเป็นสื่อที่ช่วยให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในการทำงานหรือดำเนินงานได้สะดวกมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นและอำนวยผลดีแก่มนุษย์ ดังนั้นจุดสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนในมิติด้านสังคมก็คือ การสร้างบรรยากาศแห่งการไม่เบียดเบียน การช่วยเหลือเกื้อกูล ไม่ให้เบียดเบียน ช่มเหิงและไม่เอารัดเอาเปรียบกันและเอื้อโอกาสที่แต่ละบุคคลจะพัฒนายิ่งขึ้นไปทั้งในฐานะมนุษย์และในฐานะทรัพยากร-มนุษย์ เมื่อคนไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ รู้จักให้ และเผื่อแผ่ผู้อื่นเหมือนพี่น้อง ย่อมก่อให้เกิดความสงบสันติ

๓. ด้านทรัพยากรมนุษย์ มนุษย์ถือเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญ ที่จะช่วยขับเคลื่อนให้การพัฒนาที่ยั่งยืนบรรลุผล ดังนั้นจึงควรมีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพเสียก่อน เริ่มตั้งแต่การมีสุขภาพที่แข็งแรง ชยัน อดทน รับผิดชอบ มีความรู้ความสามารถ เชี่ยวชาญ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งด้านร่างกายและจิตใจ พร้อมทั้งจะเป็นกำลังในระบบเศรษฐกิจและสังคมที่จัดสรรเกื้อหนุนและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

๔. ด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อ การพัฒนาเศรษฐกิจนั้นสามารถสร้างผลประโยชน์และความรู้บนรากฐานของการพึ่งพาตนเองซึ่งยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงทำให้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ประชาชนมีความมั่นคงปลอดภัยและสามารถพึ่งตนเองได้ และเป็น

ระบบเศรษฐกิจที่มีการเติบโตอย่างมีเสถียรภาพและยั่งยืน กล่าวคือ มุ่งบริหารเศรษฐกิจส่วนรวมอย่างมีประสิทธิภาพ การสร้างระบบเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ มีภูมิคุ้มกัน มีกระบวนการผลิต และการบริโภคที่เหมาะสมไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม กระจายความ-มั่นคง และโอกาสการพัฒนา เศรษฐกิจที่เอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ เพื่อให้ทุกคนของสังคมสามารถเข้าถึงการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติและบริการโครงสร้างพื้นฐานของรัฐได้อย่างเท่าเทียมกัน

๒.๓.๒ แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนในประเทศไทย

แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนในประเทศไทยเริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๘ เป็นต้นมา โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไปอย่างสมดุล เพื่อให้เกิดคุณภาพชีวิตและสังคมที่ดี มีเสถียรภาพและการปรับตัวได้ดี การกระจายการพัฒนาอย่างเป็นธรรม และการบริหารจัดการที่ดี ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งแนวทางที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นมีพื้นฐานมาจากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่มีคุณภาพทั้งมิติด้านสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ซึ่งการพัฒนาทั้งสามมิติจะต้องเกื้อกูลและไม่เกิดความขัดแย้งกัน โดยมิติทางสังคมเป็นการพัฒนาที่มุ่งให้คนและสังคมมีคุณภาพ สามารถที่จะปรับตัวให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีจิตสำนึก พฤติกรรม และวิถีชีวิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความมั่นคงในการดำรงชีวิต มีการนำทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนกายภาพ ทุนการเงิน ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนทางวัฒนธรรม มาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโดยอยู่ภายใต้ระบบการบริหารจัดการที่ดีที่มุ่งให้คนและสังคมเข้มแข็ง อยู่ดีมีสุข และพัฒนาได้อย่างยั่งยืน มิติทางเศรษฐกิจเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญเติบโตอย่างต่อเนื่องมีคุณภาพและเสถียรภาพ เป็นการเติบโตที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและยั่งยืนในระยะยาว และมีการกระจายความมั่งคั่งอย่างทั่วถึงอำนวยประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ มิติทางสภาพแวดล้อมเป็นการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจและความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ตลอดจนการคงไว้ซึ่งคุณภาพและสิ่งแวดล้อมที่ดี รวมทั้งกระจายโอกาสและมีส่วนร่วมในเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม

การพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๑๑ ได้ตระหนักถึงสถานการณ์และความเสี่ยงซึ่งเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงในระดับโลกและภายในประเทศ โดยเฉพาะภาวะผันผวนด้านเศรษฐกิจ พลังงาน และภูมิอากาศ ที่เป็นไปอย่างรวดเร็วและส่งผลกระทบอย่างชัดเจนต่อประเทศไทย ทั้งเชิงบวกและลบ ดังนั้น การกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๑๑ จึงเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันในมิติต่างๆ เพื่อให้การพัฒนาประเทศสู่ความสมดุลและยั่งยืน โดยนำทุนของประเทศที่มีศักยภาพมาใช้ประโยชน์อย่างบูรณาการและเกื้อกูลกัน พร้อมทั้งเสริมสร้างให้แข็งแกร่งเพื่อเป็นรากฐานการพัฒนาประเทศที่สำคัญได้แก่ การเสริมสร้างทุนสังคม ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคน

และสังคมไทยสู่สังคมคุณภาพ มุ่งสร้างภูมิคุ้มกันตั้งแต่ระดับปัจเจก ครอบครัว และชุมชนสามารถจัดการความเสี่ยง และปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลง มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นธรรม สำหรับการเสริมสร้างทุนเศรษฐกิจทั้งทุนกายภาพ และทุนทางการเงิน มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศให้เข้มแข็ง โดยใช้ภูมิปัญญา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และความคิดสร้างสรรค์ ให้ความสำคัญกับการปรับโครงสร้างการค้าและการลงทุนให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดภายในประเทศและต่างประเทศ การผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และมีการเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคต่างๆ บนพื้นฐานการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ในส่วนการเสริมสร้างทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญกับการสร้างความมั่นคงด้านอาหาร การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตร มุ่งสู่การเป็นเศรษฐกิจและสังคมคาร์บอนต่ำและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การเตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติ รวมทั้งการสร้างภูมิคุ้มกันด้านการค้าจากเงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับการเพิ่มบทบาทไทยในเวทีประชาคมโลก ขณะเดียวกันจำเป็นต้องมีการบริหารจัดการประเทศเพื่อสร้างความเป็นธรรมในสังคม ให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบราชการและข้าราชการโดยยึดหลักธรรมาภิบาล เพิ่มประสิทธิภาพการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พัฒนาระบบและกลไกการป้องกันและปราบปรามการทุจริตและประพฤติมิชอบอย่างมีส่วนร่วม ส่งเสริมให้ประชาชนทุกระดับมีโอกาสเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมอย่างเท่าเทียมและสร้างความเป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร ควบคู่ไปกับปลูกจิตสำนึก ค่านิยมประชาธิปไตยและธรรมาภิบาลแก่ประชาชนทุกกลุ่ม

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น เป็นการรักษาสมดุลของระบบสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมให้เกื้อกูลสนับสนุนกัน เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของคนในสังคมให้มีคุณภาพชีวิตและคุณภาพสังคมที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้นมีหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับความแตกต่างของแต่ละพื้นที่ แต่ตลอดเวลา ซึ่งมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยกระบวนการพัฒนานั้นจะเน้นทั้งแนวดิ่ง (Vertical) ที่มีการกำหนดนโยบายการพัฒนาจากหน่วยงานของรัฐ และแนวนราบ (Horizontal) ที่มีการกำหนดแนวทางการพัฒนาโดยประชาชน หรือควบคู่กันไปก็สามารถทำได้ แต่ที่สำคัญการพัฒนานั้น ๆ ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินการ การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นการพัฒนาที่สามารถดำเนินการเปลี่ยนแปลงตามแนวทางที่ชุมชนนั้น ๆ พิจารณา ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาการพึ่งพาตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น จึงเป็นการศึกษาในส่วนของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่เป็นกระบวนการพัฒนาทั้งแนวดิ่ง (Vertical) ที่มีการกำหนดนโยบายการพัฒนาจากหน่วยงานของรัฐ และแนวนราบ (Horizontal) ที่มีการกำหนดแนวทางการพัฒนาโดยประชาชน หรือควบคู่กันไป โดยเน้นศึกษาประเด็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนและดำเนินการ

๒.๓.๓ เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ชี้ถึง แนวทางการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนให้ดำเนินไปในทางสายกลางของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนา การบริหารประเทศ โดยเฉพาะการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันโลกในยุคโลกาภิวัตน์ เพื่อนำมาซึ่งความเจริญเป็นสิ่งที่ทุกสังคมปรารถนา และพยายามหาหนทางไปสู่เป้าหมาย ด้วยวิธีการต่างๆตามระบบความคิด ความเชื่อ และกำหนดอุดมการณ์ เป้าหมาย นโยบาย และกลยุทธ์ การพัฒนาที่มีผลสืบเนื่องไปถึงวิถีการดำรงชีวิตต่างๆ ของคนในสังคม

แนวคิดเรื่อง วาทกรรมการพัฒนา เป็นแนวคิดที่พยายามอธิบายให้เห็นถึงการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ เพื่อเชื่อมโยงถึงสาเหตุและทางออก ของปัญหาการพัฒนา เพื่ออธิบายว่าสิ่งต่างๆที่กล่าวข้างต้น เริ่มจากผู้มีอิทธิพลใช้อำนาจที่มีอยู่วางระบบกฎเกณฑ์ รูปแบบต่างๆ เช่นความรู้ ความจริง หรือตัวตนที่เกิดขึ้น ต่อมาจึงใช้ภาษา จารีตปฏิบัติ ความคิดความเชื่อ คุณค่า รวมทั้งสถาบันต่างๆในสังคม เป็นเครื่องมือในการสร้าง หรือให้ความหมายต่อสิ่งนั้นตามต้องการ เพราะฉะนั้นการพัฒนาจึงเป็นเรื่องของอำนาจ ที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการจัดสรรสิ่งมีคุณค่าทางสังคม จุดเปลี่ยนสังคมไทยเมื่อย้อนไปมองในอดีตจะพบว่า สังคมดั้งเดิมเป็นสังคมที่มีวิถีชีวิตแบบเรียบง่ายมีเศรษฐกิจแบบพื้นฐานเป็นการผลิตเพื่อยังชีพสำหรับบริโภคใช้สอยในครัวเรือนและในชุมชนมิใช่เพื่อการแลกเปลี่ยนวัตถุดิบในการผลิตสำหรับการยังชีพ แต่ได้มาจากสภาพธรรมชาติที่อยู่รอบตัวปัจจัยเหล่านี้ ทำให้ชาวนาชนบทมีความใกล้ชิดผูกพัน และตระหนักในสิ่งแวดล้อมซึ่งแสดงออกในรูปความเชื่อและพิธีกรรมที่ยกย่องต่อการรักษาสมดุลของธรรมชาติ นอกจากนั้นความความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและความสัมพันธ์ทางสายเลือด จึงสอดคล้องต่อการใช้ทรัพยากรร่วมกันทั้งการแบ่งปันผลผลิต การพึ่งพาอาศัยในด้านต่างๆ ลักษณะทั้งหมดนี้จึงทำให้สังคมไทยในอดีตดำรงอยู่อย่างสงบ พึ่งพาตนเองได้ และมีความพอเพียงต่ออัตภาพ โดยสามารถสืบทอดเอกลักษณ์ดังกล่าวต่อเนื่องอย่างไม่ขาดสายตลอดมาเป็นเวลาหลายร้อยปีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของสังคมเกิดขึ้น เมื่อสังคมไทยเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ภายหลังสงครามโลก ครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลงปรากฏการณ์ดังกล่าว เริ่มต้นเมื่อประเทศมหาอำนาจใช้อำนาจทั้งในรูปแบบความรู้ทางวิชาการ โครงการความช่วยเหลือต่างๆเข้ามาครอบงำ การกำหนดวาทกรรม เพื่อสร้างความหมายใหม่ของสิ่งที่เป็นคู่ตรงข้ามกับคำว่า เศรษฐกิจพอเพียง คือคำว่า พัฒนา (Development)และ ด้อยพัฒนา (Underdevelopment) ออกเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว และ ประเทศที่ยังด้อยพัฒนา ต่อมาได้แพร่ขยายความหมายสู่กลุ่มประเทศในเอเชีย ละตินอเมริกา แอฟริกา รวมทั้งประเทศไทย ซึ่งถูกให้ความหมายว่าเป็นประเทศด้อยพัฒนาประเทศหนึ่ง ทำให้เกิดกระแส ความต้องการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามแบบประเทศตะวันตก จนในที่สุดได้ผลักดันให้เกิดการพัฒนาอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกคือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ พุทธศักราช ๒๕๐๔

ฉะนั้นจึงมีการให้ความหมายสังคมที่พัฒนาว่า เป็นสังคมที่มีความทันสมัยตามแบบสังคมตะวันตก ซึ่งสามารถกระทำได้ด้วยวิธีการมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจและการปฏิรูปโครงสร้างสังคมต่างๆไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมืองการศึกษาความเชื่อ ให้สอดคล้องกับแนวคิดของความทันสมัยอย่างเต็มที่ เหตุผลดังกล่าวจึงมีผลทำให้เป้าหมายและแนวทางการพัฒนาประเทศในอดีตมุ่งไปสู่การทำให้สังคมไทยทันสมัย ตามแบบสังคมตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นการมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจในลักษณะของวิธีการผลิตแบบทุนนิยม โดยการส่งเสริมการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการค้า การใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยพร้อมๆกับการปฏิรูปการเมือง การศึกษา ศาสนา เพื่อให้โครงสร้างสังคมมีการแบ่งแยกหน้าที่เฉพาะด้าน มีผลทำให้เกิดความชำนาญ สามารถเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานให้สูงขึ้น และเอื้อต่อการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมทำให้วิถีชีวิต โลกทัศน์ ระบบความเชื่อ และคุณค่าต่างๆของคนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นสังคมเมืองหรือสังคมในชนบทผันแปรไปจากเดิม

ผลของการพัฒนาในด้านบวก ได้แก่ การเพิ่มขึ้นของอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเจริญทางวัตถุ และสาธารณูปโภคต่างๆ ระบบสื่อสารที่ทันสมัย หรือการขยายปริมาณและการกระจายการศึกษาอย่างทั่วถึง แต่ผลลบเหล่านี้ ก็ยังคงกระจายไปสู่คนในสังคมชนบทหรือด้อยโอกาสได้น้อย ซึ่งส่วนมากจะเป็นการกระจุกอยู่ในเมืองหลวงหรือตัวจังหวัดที่สำคัญ ในขณะที่ผลลบก็คือ เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรม การส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ เพื่อการค้าและส่งออก และจากการขยายตัวของภาครัฐไปสู่ชนบท ได้ส่งผลให้ชนบทเกิดการอ่อนแอในหลายด้าน ทั้งการต้องพึ่งพิงของตลาดและพ่อค้าคนกลาง โดยเฉพาะความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และระบบนิเวศวิทยา ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และการรวมกลุ่มกันตามประเพณี เพื่อการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่แตกสลายลงรวมทั้งภูมิปัญญาที่เคยสั่งสมกันมาเริ่มถูกกลืนเลือนสูญหายไป วิฤตติเศรษฐกิจเมื่อ ปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ ที่เกิดจากปัญหาเศรษฐกิจขยายตัวแบบฟองสบู่ และปัญหาความอ่อนแอของชนบท รวมทั้งปัญหาสังคมอื่นๆที่เกิดขึ้นแล้วแต่เป็นข้อพิสูจน์และยืนยันปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี ผลที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดคำถามและข้อสงสัยต่อแนวทางการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามแบบตะวันตก ที่มีความเชื่อกันก่อนหน้าว่า ถูกต้องและเหมาะสมนั้น จะเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยต่อไปอีกหรือไม่ จึงเกิดแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ได้แย่งทฤษฎีความทันสมัย เช่น ทฤษฎีพึ่งพิงแนวคิดการพัฒนาการแบบยั่งยืน หรือแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นความต้องการของมนุษย์ โดยภาพรวม มี ๒ ระดับ คือ ๑. ความต้องการทางกายภาพ เป็นความต้องการพื้นฐานของชีวิต เป็นความต้องการเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ตามควรแก่เอกัตภาพ หากพิจารณาในทางพุทธศาสนา คือ ความต้องการปัจจัยเพื่อความมีอยู่ เป็นอยู่ ได้แก่ ปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เป็นความต้องการอันมีขอบเขตจำกัดต่อคุณภาพชีวิต ๒. ความต้องการทางจิตภาพ เป็นความต้องการทางจิตใจในวิถีสังคม เพื่อตอบสนองสิ่งที่นอกเหนือจากกายภาพ มีทั้ง ภาวตัณหา คือ ความอยากมี อยากเป็น และวิภาวตัณหา

ความไม่ยอมมี ไม่อยากเป็น เช่น ความต้องการด้านความรัก ความสุขที่ตนเองคาดหวัง การมีชื่อเสียง เกียรติยศ เพื่อให้สังคมยอมรับ เป็นความต้องการเสพลึงปรนเปรอ ที่ไม่มีขอบเขตหรือไม่จำกัด ตลอดจนการปฏิเสธสิ่งที่ตนเองไม่ต้องการ เช่น ไม่ต้องการอยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่ต้องการความล้มเหลว ในชีวิต ไม่ต้องการให้ใครมาดูถูกดูหมิ่น เป็นต้น ประเทศไทยและสังคมไทยที่ผ่านมาจนปัจจุบัน นับว่า มีความโชคดีอย่างมหาศาล ที่มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นปราชญ์ที่มีอัจฉริยภาพ ในหลาย ๆ ด้าน ประเทศไทย ณ วันนี้ พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงเป็นพระอัจฉริยะกษัตริย์ในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะทางด้านการเกษตร เศรษฐกิจ และสังคม พระองค์ทรงเล็งเห็นระบบทุนนิยมที่จะเข้า ทำลายสังคม โลก และสังคมไทย สุดท้ายในเร็ววัน กอปรด้วยพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนิน เยี่ยมเยียนพสกนิกรในที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะในชนบทตลอดมา การเสด็จของพระองค์นอกจากเพื่อเป็น มิ่งขวัญแก่เหล่าอาณาประชาราษฎร์แล้ว พระองค์ยังได้ทรงศึกษาปัญหาต่าง ๆ จนทรงเข้าพระทัย อย่างถ่องแท้ แล้วหาวิธีแก้ไขได้อย่างเหมาะสม ตามข้อเท็จจริงและสภาพสังคมอย่างดียิ่ง ด้วยพระ อัจฉริยภาพในการวิเคราะห์ปัญหาอย่างลึกซึ้งและถ่องแท้ พระองค์จึงทรงกำหนดยุทธศาสตร์ในการ แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของไทย เป็น ๒ ลักษณะสำคัญ คือ ยุทธศาสตร์การสร้างแบบจำลอง เป็น ยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจที่มีความสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ ความเป็นจริง ตามศักยภาพของ เมืองไทยและสังคมไทย โดยการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ นำไปแก้ไข้ปัญหา และ ยุทธศาสตร์แบบ โครงการ เป็นยุทธศาสตร์ที่สะท้อนออกมาในลักษณะศึกษาค้นคว้า ทดลอง วิจัย จนเกิดเป็นโครงการ ตามแนวพระราชดำริมากมายนับพันโครงการ

ยุทธศาสตร์ทั้ง ๒ ระบบดังกล่าว ต่างเอื้อซึ่งกันและกัน แต่พระองค์ทรงให้ความสำคัญใน ยุทธศาสตร์แบบจำลองเป็นหลักพื้นฐาน เพราะผู้สร้าง ผู้รักษา ผู้ใช้ คือ ประชาชนทุกคน จากที่ทรง เล็งเห็นความสำคัญแห่งยุทธศาสตร์ แบบจำลองนี้เอง พระองค์ได้ทรงพยายามอธิบายและใช้แนว พระราชดำรินี้พัฒนาเรื่อยมาในลักษณะ “ทฤษฎีใหม่” หรือ “โครงการพัฒนาพื้นที่เกษตรน้ำฝนอัน เนื่องมาจากพระราชดำริ” มีสาระสำคัญเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสม อันเกิดจากทรงคิดขึ้นจากภูมิ ปัญญาชาวบ้าน ซึ่งจะช่วยให้ชาวชนบทมีความเข้มแข็ง สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยใช้ศักยภาพและ ทรัพยากรที่มีอยู่ให้ได้ประโยชน์สูงสุดและคุ้มค่า ทั้งทางด้านการพัฒนาการเกษตร เศรษฐกิจ วิถีชีวิต ชุมชน ความมั่นคง วิทยาศาสตร์ ธรรมชาติ การปกครอง ครอบครัว และจิตสำนึก

ทฤษฎีใหม่ ที่พระองค์ทรงคิดค้น ได้รับความสนใจทั้งจากรัฐบาลและประชาชน ในระดับ หนึ่ง แต่ก็ยังไม่แพร่หลาย และจริงจางจากทุกส่วนฝ่ายมากนักแต่ พระองค์ทรงเล็งเห็นว่านี่คือทางไปสู่ ความมั่นคง เข้มแข็ง และยั่งยืนอย่างแท้จริงในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ประเทศไทยเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ อย่างรุนแรง ภาษาชาวบ้านเรียกขานกันว่า “ฟองสบู่แตก” กล่าวคือ ดูภายนอกแล้ว เศรษฐกิจไทย เติบโตอย่างสวยงาม นำทั้งแต่ขาดพื้นฐานยืดยาวใด ๆ เมื่อถูกกระแทกจากภาวะภายนอก ฟองสบู่ที่ ดูสวยงาม ก็แตกสลายอย่างสิ้นเชิง เพราะไร้รากฐาน ที่เข้มแข็งพอ การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำ

ตามลำดับตอน ต้องสร้างพื้นฐานคือความพอมีพอกิน พอใช้ของประชาชน ส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้าง ค่อยเสริมความเจริญ และฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป เศรษฐกิจพอเพียง ไม่ใช่เทคนิค แต่มีความหมายกว้างมาก เพราะต้องรวมเอา ๑) อุดมการณ์บางอย่าง ๒) โลกทัศน์บางอย่าง ๓) ความสัมพันธ์บางอย่าง ๔) ค่านิยมบางอย่าง จึงจะนับได้ว่าเป็นเศรษฐกิจพอเพียงที่แท้จริง ทั้ง ๔ ประการ ที่จะกล่าวถึงนี้ คือ ส่วนที่เรา รู้จักกันว่า วัฒนธรรมนั่นเอง ถ้าไม่เข้าใจเศรษฐกิจพอเพียง ตามความหมายเช่นนี้ เศรษฐกิจพอเพียง จะมีความเป็นไปได้แก่คนจำนวนน้อยเท่านั้น คือ เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง ในปริมาณเพียงพอจะผลิตเพื่อพอบริโภคหรือทำรายได้ พอสำหรับครัวเรือน เท่านั้น ฉะนั้น เศรษฐกิจพอเพียงจึงนิยมกันไว้ เพียงว่า เศรษฐกิจพอเพียงคือวัฒนธรรม ไม่ใช่เทคนิคการเพาะปลูกหรือศิลปกรรม ความไม่ละโมภ และการประหยัดเท่านั้น แม้ว่าเป็นส่วนที่ขาดไม่ได้ของเศรษฐกิจพอเพียงก็ตาม

๒.๓.๔ การปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

ปรากฏการณ์ทางสังคม เป็นเรื่องที่ซับซ้อนและเชื่อมโยงกันในหลายมิติ การจะบูรณาการ มโนทัศน์ต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์สังคมจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อวิเคราะห์ถึงโครงสร้าง วัฒนธรรมซึ่งเป็นวิถีชีวิตทั้งหมดของมนุษย์ จึงจำเป็นต้องพิจารณา ๓ องค์ประกอบไปพร้อมกัน คือ

๑.ระบบการผลิต หรือ ระบบการทำมาหากิน การต่อสู้เพื่อให้ชีวิตอยู่รอดของมนุษย์ทำให้เกิดระบบการผลิต เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่างๆซึ่งในสังคมดั้งเดิมของมนุษย์อาศัยพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ทำให้คนรู้จักจัดการระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติโดยสร้างความเชื่อต่างๆขึ้นจนทำให้เกิดเป็นระบบคุณค่า เกิดการนับถือศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ นอกจากนั้นการที่มนุษย์ได้อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม จึงจำเป็นต้องจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันนี้ให้เหมาะสม ทำให้เกิดจารีต ประเพณี ระบบกฎเกณฑ์ และพิธีกรรมต่างๆเป็นแนวทางและบรรทัดฐานให้สมาชิกของชุมชนทั้งรุ่น ปัจจุบันและรุ่นต่อไปได้ถือปฏิบัติ ระบบกฎเกณฑ์และประเพณีต่างๆจะถูกถ่ายทอดโดยมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้บางส่วนที่ไม่เหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อมใหม่ ต้องยกเลิกไปไม่มีถือปฏิบัติกันอีก

๒.ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เช่น ครอบครัว เครือญาติและชุมชนรวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน แนวคิดดังกล่าว แสดงความเกี่ยวพันและเชื่อมโยงระหว่างระบบความสัมพันธ์ทาง เศรษฐกิจ ระบบคุณค่าและโลกทัศน์ กับความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆ ว่าการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ ความทันสมัยตามแบบทุนนิยมการค้า ที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจพร้อมๆกับการจัดระเบียบ สังคมใหม่ เพื่อให้เอื้อต่อความทันสมัยนั้น แม้ว่าผลที่เกิดขึ้น คือ ความทันสมัยทำให้คุณภาพชีวิตส่วน หนึ่งของคนดีขึ้น แต่ในขณะเดียวกันในอีกด้านหนึ่งกลับพบว่า การพัฒนาด้านวัตถุและการจัดระเบียบ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่นี้ ได้ทำลายสายสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมซึ่งเป็น รากฐานของความสุข ความมั่นคง และความเข้มแข็งของชุมชนลง ผลกระทบสำคัญอีกประการหนึ่งก็

คือ ศักยภาพในการรักษาอำนาจเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง รวมทั้งการรักษาสมดุลภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ และกายกับจิตของมนุษย์อันเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่จะทำให้เกิดความพอเพียงต้องถูกกระทบกระเทือน จึงมีผลทำให้แต่ละชุมชนต้องพยายามหาหนทางเพื่อปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่ได้ แต่ด้วยความที่แตกต่างกัน อาทิ ลักษณะกายภาพ สภาพภูมิศาสตร์ ทรัพยากรของแต่ละชุมชน ทำให้เกิดการแสวงหาทางออกเพื่อรักษาความพอเพียง ซึ่งเป็นทางรอดของแต่ละชุมชน มีระดับลักษณะและรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เช่น บางชุมชนรักษาความพอเพียงไว้ด้วยการสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ไม่พยายามพึ่งพิงผู้อื่น โดยทำการผลิตเพื่อผู้บริโภคของตนเอง และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้มากที่สุด ไม่เน้นการผลิตแบบการค้า หรือหากจะต้องมีบ้างก็สามารถสร้างระบบการจัดการที่เอื้อให้เกิดการบูรณาการแลกเปลี่ยนสินค้า รวมทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆให้ดำรงอยู่ในบริบทเดียวกัน หรือในบางชุมชนก็เลือกวิธีการอยู่รอด โดยการผนวกตนเองเข้ากับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมการค้า ด้วยการสร้างกระบวนการจัดระเบียบสังคมใหม่ ที่เอื้อให้เกิดความเป็นประชาสังคม (Civil Society) เพื่อรักษาความเป็นศักยภาพแห่งความพอเพียง และอำนาจต่อรองกับเศรษฐกิจภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจต่อกัน ซึ่งถือว่าเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ สามารถช่วยให้ชุมชนรวมกลุ่มกันเพื่อการจัดการปัญหาต่างๆ รวมทั้งกำหนดแนวทางการพัฒนาของตนเอง อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจพอเพียง

๓. ระบบความเชื่อ อันประกอบด้วย ระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม ความไว้วางใจทางสังคมนี้เกิดขึ้นได้โดยเงื่อนไขสำคัญ ๒ ประการ คือ ประการแรก ด้วยการสร้างบรรทัดฐานแบบพึ่งพาอาศัยกันที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานและกฎเกณฑ์กติกาของความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกันขึ้นมา พร้อมทั้งพัฒนาระบบการบังคับทางสังคมและการขัดเกลาทางสังคม เพื่อให้บรรทัดฐานดังกล่าวเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางและยั่งยืน ประการที่สอง การสร้างเครือข่ายที่ทำให้บุคคลมาสัมพันธ์กันในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน เช่น การพัฒนาความสัมพันธ์แบบวิสาสะ (Association) และความสัมพันธ์แบบแนวราบ (Cooperation) เพื่อให้สมาชิกได้สร้างนิสัยของความร่วมมือกัน ทำให้สามารถหลีกเลี่ยงการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ รวมทั้งปลูกฝังให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะและความไว้วางใจกัน จนในที่สุดสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นชุมชน แบบประชาสังคม (Civic Community) ซึ่งมีศักยภาพตอบสนองความต้องการของตนเองได้เป็นอย่างดี และทำให้สามารถสร้างระบบการจัดการในการรักษาความพอเพียงของตนเองไว้ได้ ไม่จะเป็นการเปลี่ยนบริบทแวดล้อมไปอย่างไร ทำให้เกิดเป็นคุณค่าทางความเชื่อร่วมกัน จนนำไปสู่ระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมอื่นๆตามมา

องค์ประกอบทั้งสามส่วนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบใดระบบหนึ่ง ก็จะส่งผลกระทบต่อเนื่องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบอื่น ๆ ด้วย ซึ่งในที่สุดก็จะทำให้โครงสร้างสังคมหรือวัฒนธรรมทั้งหมดเปลี่ยนแปลงเป็นพลวัต และมีความหลากหลายไม่คงที่

สรุปได้ว่า เงื่อนไขสำคัญของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมการค้า ก็คือ ศักยภาพของชุมชนในการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างศักยภาพในการปรับตัวอย่างมีอำนาจต่อรองและดำรงความสามารถในการตอบสนองความต้องการของตนเองไว้ได้ ท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง

๒.๓.๕ การประยุกต์ใช้ระบบเศรษฐกิจพอเพียงต่อการดำเนินชีวิต

การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิตเพื่อนำไปสู่ความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้ สามารถอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขตามอัตภาพ ควรพิจารณาดังนี้

โดยพื้นฐานก็คือ การพึ่งตนเอง เป็นหลักทำอะไรอย่างเป็นขั้นเป็นตอน รอบคอบ ระมัดระวังพิจารณาถึงความพอดี พอเหมาะ พอควร การสร้างสามัคคีให้เกิดขึ้น บนพื้นฐานของความสมดุลในแต่ละส่วนแต่ละระดับ ครอบคลุมทั้งทางด้านจิตใจ สังคม เทคโนโลยี ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม รวมถึงเศรษฐกิจ ผลกระทบที่เกิดขึ้นและการกลับไปใช้หรือสร้างวาทกรรมแบบใหม่ขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหา นั่น ทางออกสำคัญเพื่อแก้ปัญหาจะต้องเริ่มต้นด้วยการตัดวงจรแห่งการพึ่งพิงที่เกิดจากความไม่เสมอภาคกัน โดยการสร้างอำนาจต่อรองให้เพิ่มขึ้น เพราะตราบเท่าที่สังคมไทยยังคงมีความสัมพันธ์ ในลักษณะการพึ่งพิงอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการพึ่งพิงต่อสังคมโลก หรือการพึ่งพิงของชนบทที่มีต่อภาคสังคมเมืองอำนาจต่อรองจะไม่เกิดขึ้น และยังมีโอกาสเป็นไปได้น้อย ที่ประชาชนเหล่านี้จะกำหนดทางเลือก การพัฒนาด้วยตนเอง แม้แต่ประเทศไทยในภาพรวมก็ตามที่ผ่านมามีการก้าวเข้าสู่สังคมทันสมัย ไปพร้อมกับการปรับตัวในโลกยุคโลกาภิวัตน์ มีผลทำให้การพึ่งพิงกระจายลงไปสู่ทุกภาคส่วน อาทิ ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างแน่นแฟ้นนั่นคือ ประชาชนพึ่งพิงรัฐ ขณะที่รัฐในฐานะสังคมส่วนหนึ่งของโลก ก็จำต้องพึ่งพิงตลาด เทคโนโลยี องค์กรความรู้ และอิทธิพลของประเทศที่เหนือกว่าอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งเหล่านี้คือคำอธิบายว่า เพราะเหตุใดสังคมไทยซึ่งดูเหมือนว่ามีความทันสมัยอย่างเต็มที่แล้ว แต่ในขณะเดียวกันก็กลับสูญเสียอำนาจและอิสระในการตัดสินใจ กำหนดทางเลือก การพัฒนาสูญเสียอำนาจ ในการดำเนินชีวิต รวมทั้งสูญเสีย ความสามารถในการสนองตอบต่อความต้องการและ การแก้ไขปัญหาของตนเองตลอดเวลาที่ผ่านมาประเทศตะวันตกได้ใช้อำนาจครอบงำ โดยผ่านกระบวนการวาทกรรมทำให้เกิดอุดมคติ ของการพัฒนาด้วยวิธีการสร้างแบบจำลอง ปรากฏการณ์ทางสังคมผ่านการเชื่อมโยงมโนทัศน์ต่างๆ เพื่อให้เกิดความทันสมัยขึ้นในสังคมไทย โดยแบบ อุดมคติการพัฒนาที่สร้างขึ้น แบ่งเป็นสองช่วงที่แตกต่างกัน อันได้แก่สังคมทันสมัยที่พัฒนาแล้ว กับสังคมล้าสมัยที่ยด้อยพัฒนา ทั้งนี้เพื่อผลักดันให้สังคมไทยเห็นความสำคัญ เห็นความจำเป็น และประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลง ไปสู่ความเป็นประเทศที่ทันสมัยอย่างเต็มที่

กระบวนการ การตัดวงจรแห่งการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจพอเพียง จะมีลักษณะและวิธีการที่คล้ายคลึงกันกับการสร้างวาทกรรม ความทันสมัย ดังที่ได้กล่าวมา ไม่ว่าจะเป็นการสร้างวาทกรรมที่

แบ่งอุดมคติออกเป็น ๒ ด้านด้วยกัน คือ ๑.แบบอุดมคติแห่งการพึ่งพิง ที่ปรากฏอยู่ในรูปของความเชื่อมโยงและ ครอบงำเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมกับระบบโลก ๒. แบบอุดมคติแบบความพอเพียง ซึ่งประกอบด้วยมโนทัศน์ต่างๆเช่น ความเข้มแข็งของชุมชนและความเป็น ประชาสังคม อันมีนัยของอำนาจที่มีอิสระในการตอบสนองและแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยตนเอง รวมทั้งศักยภาพ ในการจัดการปัญหาต่างๆร่วมกันของชุมชน ตลอดจนรวมไปถึงมโนทัศน์อื่นๆ ที่ทำให้คนและสังคมสามารถพึ่งตนเองได้ สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรี ภายใต้อำนาจและความมีอิสระในการกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิต ที่รวมเรียกว่า เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อจุดประสงค์สูงสุด คือ ความมั่นคงและยั่งยืน ของทั้งส่วนบุคคลและสังคม นำไปสู่สังคมที่เข้มแข็งและพึงประสงค์ คือ

๑. สังคมคุณภาพ ยึดหลักความสมดุล ความพอดี สร้างทุกคนเป็นคนดี คนเก่ง

๒. สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ ให้คิดเป็นทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีเหตุผล และสร้างสรรค์

๓. สังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน รู้รักสามัคคี

๔. สังคมสมดุล คน + สังคม + ธรรมชาติ (สิ่งแวดล้อม)

ในยุคสังคมประเพณี (ยุคอดีต) เมื่อชุมชนยังคงมีอำนาจในการควบคุมดูแลจัดการทรัพยากรต่างๆของตนเอง อำนาจดังกล่าวมักเป็นรากฐานของการนำระบบความรู้ที่สั่งสมกันมา หรือที่เรียกว่า ภูมิปัญญาของชุมชน จัดสร้างและพัฒนาระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพเหล่านี้ปรากฏอยู่ในรูปของระบบ บรรทัดฐานไม่ว่าจะเป็นจารีตประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรม อันเป็นผลเชื่อมโยงจากอิทธิพลของโลกทัศน์และระบบคุณค่าของชุมชนและโดยเหตุที่อำนาจยังคงดำรงอยู่อย่างเต็มที่ชุมชนจึงสามารถใช้อำนาจที่มีอยู่นั้นควบคุมดูแลให้ระบบความรู้และระบบการจัดการเหล่านี้สามารถผลิตซ้ำให้เกิดขึ้นในสมาชิกรุ่นต่อไป โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมและกระบวนการเรียนรู้ต่างๆซึ่งสอดคล้องกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชุมชน เมื่อประเทศเปลี่ยนวิถีทางการพัฒนาอย่างตะวันตก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ มากมาย ทั้งทางด้านทางสังคม ทุกอย่างดูทันสมัยและสะดวกสบายยิ่งขึ้น เช่น การมีถนนตัดผ่านเข้าสู่หมู่บ้าน การมีสาธารณูปโภคที่ดี การแทรกแซงเพื่อช่วยเหลือจากภาครัฐ รวมทั้งระบบทุนนิยมการค้า ทำให้เกิดการเปลี่ยนโครงสร้าง สังคมหลายด้านดังนั้น อำนาจการจัดการของชุมชนที่เคยอยู่ในสภาพสมดุล จึงถูกระทบกระเทือน ผลตามมาก็คือบรรทัดฐานที่เคยมีบทบาทในการกำหนดและควบคุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้เกิดความพอเพียงถูกล้มเลือนและถูกทำลายด้วยกลไกเศรษฐกิจการตลาดที่จำเป็นต้องกำหนดประเภทการผลิตทั้งที่บางครั้งชุมชนเหล่านั้นไม่มีองค์ความรู้ นั่นคือวิถีแห่งอุตสาหกรรม

แนวทางแก้ไขปัญหาก็คือ จำต้องจัดระเบียบและสร้างสำนึกในประชาสังคม อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ สร้างบรรทัดฐานแบบพึ่งพาอาศัยกัน การสร้างเครือข่ายที่ทำให้บุคคลมาสัมพันธ์ในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน หรือการสร้างจิตสำนึกสาธารณะขึ้นมาทดแทนความสัมพันธ์แบบ

พึ่งพาในระบบเครือข่ายของสังคมประเพณีที่มีบทบาทน้อยลงซึ่งสามารถพบเห็นได้จากวิวัฒนาการในการต่อสู้ เพื่อให้ได้มาซึ่งความพอเพียงอันมีมาตลอดในประวัติศาสตร์ชาติไทย ในปัจจุบันก็คือ การรวมตัวกันในกลุ่มคณะกรรมการป่าชุมชน กลุ่มเกษตรนิเวศ กลุ่มทอผ้า กลุ่มธนาคารข้าว รวมทั้งกลุ่มออมทรัพย์ภายใต้ระบบการจัดการรูปแบบใหม่ที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน หรือแม้กระทั่งองค์กรระหว่างประเทศเพื่อสร้างศักยภาพในการปรับตัว โดยระดมหลากหลายทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นความรู้ เทคโนโลยีจากแหล่งต่าง ๆ นามาส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ใหม่ร่วมกันของชุมชน ที่มีได้ตัดตอนจากภูมิปัญญาดั้งเดิมแต่กลับได้นำความรู้สมัยใหม่มาบูรณาการกันอย่างเหมาะสม ปัจจัยเหล่านี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงยังคงสามารถดำรงอยู่ในชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของบริบทแวดล้อมได้อย่างยั่งยืนตลอดมา การต่อสู้ เพื่อให้ชีวิตอยู่รอดของมนุษย์ ทำให้เกิดระบบการผลิต เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่างๆ ซึ่งในสังคมดั้งเดิมของมนุษย์จะอาศัยพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ทำให้คนรู้จักจัดการระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยสร้างความเชื่อต่างๆ ขึ้นจนทำให้เกิดเป็น ระบบคุณค่า เกิดการนับถือศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ นอกจากนั้นการที่มนุษย์ได้อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม จึงจำเป็นต้องจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันนี้ให้เหมาะสม ทำให้เกิดจารีตประเพณี ระบบกฎหมายและพิธีกรรมต่างๆ เป็นแนวทางและบรรทัดฐานให้สมาชิกของชุมชนทั้งรุ่นปัจจุบันและต่อไปถือปฏิบัติ ระบบกฎหมาย และประเพณีต่างๆ จะถูกถ่ายทอด โดยมีการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาเพื่อให้สอดคล้องกับ สภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้ บางส่วนที่เหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อมใหม่ต้องยกเลิกไปไม่มีการถือปฏิบัติกันอีก

แนวคิดดังกล่าว แสดงความเกี่ยวพันและเชื่อมโยง ระหว่างระบบความสัมพันธ์ ทางเศรษฐกิจ ระบบคุณค่าและโลกทัศน์กับความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆ ว่าการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบทุนนิยมการค้า ที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจพร้อมๆ กับการจัดระเบียบสังคมใหม่ เพื่อให้เอื้อต่อความทันสมัยนั้น แม้ว่าผลที่เกิดขึ้น คือ ความทันสมัย ทำให้คุณภาพชีวิตส่วนหนึ่งของคนดีขึ้นแต่ในขณะเดียวกัน ในอีกด้านหนึ่งกลับพบว่าการพัฒนาด้านวัตถุและการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่นี้ได้ทำลายสายสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมซึ่งเป็นรากฐานของความสุขความมั่นคงและความเข้มแข็งของชุมชนลง ผลกระทบสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ศักยภาพในการรักษาอำนาจ เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองรวมทั้งการรักษาสมดุลภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ และกายกับจิตของมนุษย์ อันเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ ที่จะทำให้เกิดความพอเพียงต้องถูกกระทบกระเทือน จึงมีผลทำให้ แต่ละชุมชนต้องพยายามหาหนทางเพื่อปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่ได้แต่ด้วยความแตกต่างกัน อาทิ ลักษณะทางกายภาพ สภาพภูมิศาสตร์ ทรัพยากรของแต่ละชุมชน ทำให้เกิดการแสวงหาทางออกเพื่อรักษาความพอเพียงซึ่งเป็นทางรอดของแต่ละชุมชน มีระดับลักษณะและรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เช่น บางชุมชนรักษา

ความพอเพียงไว้ด้วยการสร้างระบบ ความสัมพันธ์ที่ไม่พยามพึ่งพิงผู้อื่น โดยทำการผลิตเพื่อผู้บริโภคของตนเองและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้มากที่สุดไม่เน้นการผลิตแบบการค้าหรือหากจะต้องมีบ้างก็สามารถสร้างระบบการจัดการที่เอื้อให้เกิดการบูรณาการ แลกเปลี่ยนสินค้ารวมทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ ให้ดำรงอยู่ในบริบทเดียวกัน หรือในบางชุมชนก็เลือกวิธีการอยู่รอดโดยการผนวกตนเองเข้าไปกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมการค้า ด้วยการสร้างกระบวนการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ที่เอื้อให้เกิด ความเป็นประชาสังคมเพื่อรักษาความเป็นศักยภาพแห่งความพอเพียงและอำนาจต่อรองกับเศรษฐกิจภายนอกไว้ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมหรือการพึ่งพาอาศัยกันอย่างเท่าเทียมบนพื้นฐานของความไว้วางใจต่อกัน ซึ่งถือว่าเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญสามารถช่วยให้ชุมชนสามารถรวมกลุ่มกันเพื่อจัดการปัญหาต่างๆ รวมทั้งกำหนดแนวทางการพัฒนาของตนเองอันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจพอเพียง ความไว้วางใจทางสังคมนี้เกิดขึ้นได้โดยเงื่อนไขสำคัญ ๒ ประการ คือ ประการแรก ด้วยการสร้างบรรทัดฐานแบบพึ่งพาอาศัยกันที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานและกฎเกณฑ์กติกาของความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกันขึ้นมา พร้อมทั้งพัฒนากระบวนการบังคับทางสังคมและการขัดเกลาทางสังคมเพื่อให้บรรทัดฐานดังกล่าวเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางและยั่งยืน ประการที่สอง การสร้างเครือข่ายที่ทำให้บุคคลมาสัมพันธ์กันในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน เช่น การพัฒนาความสัมพันธ์แบบวิสาสะ และความสัมพันธ์แบบแนวราบ เพื่อให้สมาชิกได้สร้างนิสัยของความร่วมมือกัน ทำให้สามารถผลึกกำลังกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้ รวมทั้งปลูกฝังให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะและความไว้วางใจกันจนในที่สุดสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นชุมชนแบบประชาสังคมซึ่งมีศักยภาพตอบสนองความต้องการของตนเองได้เป็นอย่างดีและทำให้สามารถสร้างระบบการจัดการในการรักษาความพอเพียงของตนเองไว้ได้ไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนบริบทแวดล้อมไปอย่างไร เงื่อนไขสำคัญของการดำรงอยู่ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมการค้าก็คือ ศักยภาพของชุมชนในการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างศักยภาพในการปรับตัวอย่างมีอำนาจต่อรองและดำรงความสามารถในการตอบสนองความต้องการของตนเองไว้ได้ท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลง

๒.๔ แนวคิดการทำเกษตรกรรมยั่งยืน

ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน (Sustainable Agriculture) หรือ ระบบเกษตรกรรมทางเลือก (Alternative Agriculture) หรือ ระบบเกษตรกรรมถาวร (Permanent Agriculture หรือ Permaculture) ล้วนเป็นระบบเกษตรกรรมที่มีหลักการใหญ่ๆ คล้ายคลึงกัน มีผู้ให้คำจำกัดความและความหมายของแนวทางเกษตรกรรมทางเลือก-เกษตรกรรมยั่งยืนไว้มากมาย แต่ส่วนใหญ่จะใกล้เคียงกัน โดยให้ความสำคัญกับสมดุลของระบบนิเวศ ผลผลิต คุณภาพที่ดี และเพียงพอต่อเกษตรกรและ

ผู้บริโภค การพึ่งพาตนเอง รวมทั้งการให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่น หลักการสำคัญที่สุดที่มีร่วมกันของเกษตรกรรมทางเลือก-เกษตรกรรมยั่งยืน คือ มีจุดมุ่งหมายเพื่อการผลิตอาหารและปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตมากกว่าผลิตเพื่อการส่งออก (เกษตรกรจึงไม่ต้องวิ่งไปตามกระแสของตลาด) มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุดโดยไม่เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม ระบบการผลิต การบริโภค และการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นมีความสมดุล อาหารที่ผลิตได้เป็นอาหารที่มีคุณภาพปลอดภัยจากสารพิษตกค้าง และเปิดโอกาสให้สมาชิกในครอบครัวสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีความสุข สามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน ทำให้ระบบเกษตรกรรมเหล่านี้ดำเนินต่อเนื่องไปได้ยาวนานที่สุด โดยไม่มีผลกระทบด้านลบต่อระบบนิเวศวิทยา และไม่เกิดปัญหาทั้งด้านสุขภาพ สังคม และเศรษฐกิจ

๒.๔.๑ ความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืน

องค์การสหประชาชาติได้ให้ความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืนว่า เป็นระบบเกษตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผสมผสานและเชื่อมโยงระหว่างดิน การเพาะปลูก และการเลี้ยงสัตว์ การเลิกหรือลดการใช้ทรัพยากรจากภายนอกระบบที่อาจเป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมและ/หรือสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภค ตลอดจนเน้นการใช้เทคนิคที่เป็นหรือปรับให้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการธรรมชาติของท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งมีหลักการพื้นฐาน ๓ ประการคือ

๑. ความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจ ด้วยการพัฒนาการจัดการดินและการหมุนเวียนการปลูกพืชที่ช่วยเพิ่มผลผลิต ลดการพึ่งพาเครื่องจักรและสารเคมีเพื่อการเกษตร ทั้งปุ๋ยและสารป้องกันกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช

๒. ความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม ด้วยการปกป้องและรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และหาสิ่งทดแทนทดบอดจนนำทรัพยากรธรรมชาติกลับมาเวียนใช้ใหม่ เช่น ที่ดิน (ดิน) น้ำ และสิ่งมีชีวิตในป่า หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ที่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม โครงสร้างของดิน และความหลากหลายทางชีวภาพ

๓. ความยั่งยืนด้านสังคม ด้วยการใช้แรงงานที่มีอยู่ให้มากขึ้น อย่างน้อยสำหรับเทคนิคการเกษตรบางประเภท เพื่อให้เกิดความยุติธรรมและความเป็นปึกแผ่นในสังคม

สำหรับในประเทศไทย ขบวนการเกษตรกรรมทางเลือก-เกษตรกรรมยั่งยืนได้เกิดขึ้นมาเกือบ ๓ ทศวรรษ โดยเริ่มต้นจากการรวมตัวกันของภาคประชาชนครั้งแรกเมื่อปลายทศวรรษ ๒๕๒๐ มีผู้เกี่ยวข้องทั้งนักพัฒนาจากองค์กรภาคเอกชน นักวิชาการ นักวางแผน และข้าราชการที่ทำหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ได้ให้คำจำกัดความและความหมายของแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนไว้มากมาย ซึ่งคณะทำงานวิชาการ สมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกครั้งที่ ๑ ปี ๒๕๓๕ ได้นำมาประมวลเป็นนิยามของเกษตรกรรมยั่งยืนไว้ว่า “เป็นวิถีเกษตรกรรมที่ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและดำรงรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศ สามารถผลิตอาหารที่มีคุณภาพและพอเพียงตามความจำเป็นพื้นฐานเพื่อ

คุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรและผู้บริโภค พึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ รวมทั้งเอื้ออำนวยให้เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นสามารถพัฒนาได้อย่างเป็นอิสระ ทั้งนี้เพื่อความผาสุกและความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติโดยรวม ^{๔๕}

ในการผลักดันของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ที่ต้องการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อตอบสนองการส่งออก รวมทั้งการเข้ามาควบคุมนโยบายการเกษตร โดยไม่ให้ความสำคัญกับเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นที่เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนตามที่ควรจะเป็น คณะทำงานวิชาการ สมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกครั้งที่ ๓ ปี ๒๕๔๗ จึงได้เพิ่มเติมนัยความหมายที่ให้ความสำคัญมากขึ้นกับเป้าหมายการผลิตอาหารให้พอเพียงต่อครอบครัวและชุมชนเป็นเบื้องต้น และได้ขยายความเพื่อให้เข้าใจความหมายและแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยกำหนดเป็นหลักการ ๑๐ ประการของเกษตรกรรมยั่งยืนไว้ อันได้แก่

๑. ใช้ประโยชน์และพัฒนาภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อใช้ในระบบเกษตรกรรม
๒. ส่งเสริมให้เกษตรกรมีบทบาทหลักในการพัฒนาความรู้และการวิจัยทางการเกษตร
๓. ใช้ทรัพยากรจากภายใน(พื้นที่/ระบบ)และลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก(พื้นที่/ระบบ)
๔. หลีกเลี่ยงและปฏิเสธการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร และผลิตภัณฑ์ที่ได้จากเชื้อเพลิงฟอสซิล
๕. ให้ความสำคัญสูงสุดในการปรับปรุงบำรุงดินให้ดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน
๖. ใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ สร้างความหลากหลายของกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรในไร่นา และผสมผสานกิจกรรมการผลิตให้เกื้อกูลประโยชน์ต่อกันอย่างสูงสุด ควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีธรรมชาติ และวิธีการซึ่งไม่ใช่สารเคมีรูปแบบต่างๆ
๗. ควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีธรรมชาติ และวิธีการซึ่งไม่ใช่สารเคมีรูปแบบต่างๆ
๘. ปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตอื่นด้วยความเคารพ
๙. ผลิตอาหารที่มีคุณภาพทางโภชนาการ มีธาตุอาหารครบถ้วนในปริมาณที่เพียงพอแก่ความต้องการที่จำเป็นในการดำรงชีวิต โดยตอบสนองต่อความต้องการอาหารและปัจจัยในการดำเนินชีวิตภายในครอบครัวและชุมชนก่อนเป็นเบื้องต้น
๑๐. เอื้ออำนวยให้เกษตรกรและชุมชนสามารถพัฒนานตนเองได้โดยปราศจากการครอบงำจากภายนอก

๒.๔.๒ รูปแบบการทำเกษตรกรรมยั่งยืน

^{๔๕} คณะทำงานวิชาการ สมัชชาเกษตรกรรมยั่งยืนครั้งที่ ๓, เกษตรกรรมยั่งยืน: วิถีเกษตรกรรมเพื่อความ เป็นไท ความเรียงว่าด้วยความหมาย หลักการ และนโยบายเกษตรกรรมยั่งยืน, มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย), ๒๕๔๗.

ระบบการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่สำคัญๆ และเป็นที่ยึดกันทั่วไป ประกอบไปด้วยการทำเกษตรต่าง ๆ ดังนี้

๑. ระบบเกษตรไร่หมุนเวียน

ระบบเกษตรไร่หมุนเวียนเป็นระบบเกษตรกรรมพื้นบ้านที่ทำกันในหลายวัฒนธรรมในอดีต แต่ปัจจุบันพอจะหลงเหลือให้เห็นได้ในหมู่ชาวปะเกอญอ บนพื้นที่สูงทางภาคเหนือและภาคตะวันตกของประเทศไทย เป็นวิธีการเพาะปลูกพืชในพื้นที่หนึ่งในช่วงเวลาหนึ่ง โดยจะปลูกพืชแบบผสมผสาน ทั้งข้าว ผัก และพืชใช้สอยต่างๆ รวมกันในพื้นที่เดียวกัน เมื่อทำการเพาะปลูกไประยะหนึ่งจนดินลดความอุดมสมบูรณ์ลง ก็จะย้ายไปทำการเพาะปลูกในพื้นที่ใหม่ และปล่อยให้ดินในพื้นที่เดิมได้ฟื้นความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ แล้วจึงหมุนเวียนกลับมาใช้ประโยชน์ในพื้นที่เดิมนั้นอีกครั้ง จึงเป็นรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่สามารถรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและความอุดมสมบูรณ์ของดินไว้ได้มากที่สุดระบบหนึ่ง แต่ในปัจจุบัน มีการทำไร่หมุนเวียนกันอย่างผิดวิธีจนทำให้ระบบเกษตรกรรมวิธีนี้ถูกเข้าใจผิดว่าเป็นการทำเกษตรกรรมแบบไร้เงื่อนไขที่ไปตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำบนที่สูง

ถึงแม้ระบบเกษตรไร่หมุนเวียนจะต้องมีพื้นที่เพื่อทำการเกษตรหลายแห่งให้หมุนเวียนไปใช้ก็ตาม แต่ถ้าเกษตรกรที่ทำการเกษตรด้วยระบบนี้มีเกณฑ์คุณค่าและวิถีวัฒนธรรมการดำรงชีวิตที่เคารพและนอบน้อมต่อธรรมชาติแล้ว ระบบไร่หมุนเวียนจะเป็นระบบการฟื้นฟูดินเพื่อให้สามารถตอบสนองต่อการผลิตอาหาร พร้อมไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในเวลาเดียวกัน ระบบไร่หมุนเวียนที่ถูกหลักการจึงจัดเป็นวิถีทำการเกษตรที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ และเคารพธรรมชาติอย่างมากวิธีหนึ่ง และไร่หมุนเวียนที่ทำกันอยู่โดยชุมชนชาวไทยบนภูเขาทางภาคเหนือ ก็ได้พิสูจน์ตัวเองได้ระดับหนึ่ง ว่าสามารถเป็นระบบการเกษตรแบบยั่งยืนได้ “ถ้าดำเนินไปตามภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถ่ายทอดกันมา”

๒. ระบบเกษตรผสมผสาน (Integrated farming)

ระบบเกษตรผสมผสานหมายถึงระบบการเกษตรที่มีการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน โดยที่กิจกรรมการผลิตแต่ละชนิดเอื้อประโยชน์กันและกัน และเกื้อกูลกันอย่างมีประสิทธิภาพ โดยอาศัยหลักการอยู่ร่วมกันระหว่างพืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อม การอยู่ร่วมกันอาจจะอยู่ในรูปความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับพืช ? พืชกับสัตว์ หรือสัตว์กับสัตว์ก็ได้ ระบบเกษตรผสมผสานจะประสบผลสำเร็จได้ จะต้องมีการวางรูปแบบ และดำเนินการ โดยให้ความสำคัญต่อกิจกรรมแต่ละชนิดอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม มีการใช้แรงงาน เงินทุน ที่ดิน ปัจจัยการผลิตและทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนรู้จักนำวัสดุเหลือใช้จากการผลิตชนิดหนึ่งมาหมุนเวียนใช้ประโยชน์กับการผลิตอีกชนิดหนึ่งหรือหลายชนิดภายในไร่นาแบบครบวงจร เน้นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่อย่างเหมาะสมและให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีความสมดุลด้านสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนมีการเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ มีการประสานเกื้อกูล

กันระหว่างพืชและสัตว์ เศษซากและผลพลอยได้จากทั้งพืชและสัตว์สามารถเป็นประโยชน์ต่อกิจกรรมของอีกฝ่ายหนึ่งได้ เช่น การเลี้ยงปลาในนาข้าวที่ได้ผลผลิตทั้งข้าวและปลาโดยไม่ต้องใช้สารเคมี การเลี้ยงไก่หรือสุกรบนบ่อปลาทำให้ได้อาหารปลาจากเล้าไก่หรือสุกร หรือการเลี้ยงผึ้งในสวนผลไม้ได้ทั้งน้ำผึ้งและมีผึ้งช่วยผสมเกสรดอกไม้ เป็นต้น นอกจากนี้การผสมผสานการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์อย่างหลากหลายแล้ว ยังมีการจัดการผลผลิตการเกษตรที่คำนึงถึงการตลาดด้วย

๓. ระบบเกษตรไร่นาสวนผสม (Mixed/Diversified/Polyculture Farming) ระบบเกษตรไร่นาสวนผสมเป็นระบบเกษตรกรรมที่มีกิจกรรมการผลิตหลายๆ ชนิดเพื่อตอบสนองการบริโภคหรือลดความเสี่ยงจากราคาตลาดของผลผลิตที่มีความไม่แน่นอน โดยไม่มีการจัดการให้กิจกรรมการผลิตเหล่านั้นมีการผสมผสานเกื้อกูลกันเพื่อลดต้นทุนการผลิต ตลอดจนไม่ได้คำนึงถึงสภาพแวดล้อมเหมือนเกษตรผสมผสาน การทำไร่นาสวนผสมในระยะแรกๆ อาจมีการเกื้อกูลกันจากกิจกรรมการผลิตบ้าง แต่กลไกการเกิดขึ้นเป็นแบบ เป็นไปเอง ไม่ได้เกิดจากการตั้งใจจัดการด้วยความรู้ ความเข้าใจ แต่ในระยะหลังๆ เมื่อเกษตรกรเริ่มมีความรู้ความเข้าใจมากขึ้น ก็เริ่มมีการวางแผนการใช้พื้นที่และเลือกพืชที่จะปลูกเพื่อหวังผลทางเศรษฐกิจมากขึ้น รวมทั้งเกิดผลพลอยได้ มีจุดขายให้เป็นเป้าหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอีกด้วย

๔. ระบบเกษตรไร่นาป่าผสมหรือวนเกษตร (Agro Forestry) ระบบเกษตรไร่นาป่าผสมหรือวนเกษตรเป็นระบบเกษตรกรรมที่นำเอาหลักการความยั่งยืนถาวรภาพของระบบป่าธรรมชาติมาเป็นแนวทางในการทำการเกษตร และมีการจัดองค์ประกอบการผลิตทางการเกษตรให้รวมหลากหลายชนิดของพืชและสัตว์อย่างเหมาะสมและสมดุล คำว่า วนเกษตร มาจากคำว่า “วน” หมายถึง ป่าที่มีความหลากหลายของทรัพยากรที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต และคำว่า “เกษตร” หมายถึง การใช้ที่ดินในการผลิตพืชหรือสัตว์ เช่นการเพาะปลูกพืช การทำป่าไม้ ประมง ปศุสัตว์ต่างๆ ดังนั้น วนเกษตร จึงหมายถึงการใช้ที่ดินในการผลิตพืช และสัตว์ให้มากขึ้น หรือมีความซับซ้อนและหลากหลายทางชีวภาพใกล้เคียงธรรมชาติมากที่สุด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า เป็นการทำการเกษตรรวมกับการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยมีรากฐานหรือปัจจัยการผลิตที่มาจากท้องถิ่นเอง ทั้งนี้การทำวนเกษตรจะมีลักษณะแตกต่างหรือผันแปรไปตามสภาพพื้นที่ รวมถึงทัศนคติ ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี และความรู้ความสามารถในการจัดการของแต่ละท้องถิ่นเอง

ระบบวนเกษตรที่ดีควรสามารถเพิ่มการซึมซับน้ำ รักษาไนโตรเจนลดการสูญเสียดิน โดยให้ความสำคัญอย่างสูงกับการปลูกไม้ยืนต้น ไม้ผล และไม่ใช้สอยต่างๆ ให้เป็นองค์ประกอบหลักของพื้นที่ปลูก และผสมผสานกับการปลูกพืชที่ไม่ต้องการแสงแดดมากในชั้นถัดลงมา ซึ่งจะได้อาศัยร่มเงาและความชื้นจากการที่มีพืชชั้นบนขึ้นปกคลุม ลักษณะพันธุ์พืชที่ใช้ควรเป็นทรงพุ่มเพื่อลดความรุนแรงของเม็ดฝนที่ตกกระทบผิวดิน สามารถรักษาสภาพสมดุลของสภาวะแวดล้อมให้เหมาะสมกับพืชที่ปลูกร่วม เช่น บั้วร่มเงา พายู ฝืน รวมทั้งควบคุมสภาพความชุ่มชื้นและอุณหภูมิ เป็นต้น พันธุ์ไม้ที่ปลูกควรมีราก

ลิกพอที่สามารถหมุนเวียนธาตุอาหารในระดับที่ลึกขึ้นมาสู่บริเวณผิวดิน เป็นประโยชน์ต่อพืชรากต้นที่ปลูกร่วม โดยรวมทั้งระบบควรให้ผลตอบแทนแก่เกษตรกรหลายด้าน เช่น ผลผลิตในรูปอาหาร ยา รักษา โรค ไม้ฟืน ไม้สร้างบ้านและรายได้ สิ่งสำคัญที่สุดควรเป็นระบบที่อนุรักษ์ดินและน้ำได้ดี ปลุกได้หลายสภาพแวดล้อม และง่ายต่อการปฏิบัติในสภาพของเกษตรกร วนเกษตรที่พอประยุกต์ใช้ในประเทศไทยมีอยู่ ๓ ระบบใหญ่ คือ ระบบป่าไม้-ไร่ นา ระบบป่าไม้-เลี้ยงสัตว์ และระบบเลี้ยงสัตว์-ไร่ นา-ป่าไม้ ซึ่งวิธีการนำแต่ละระบบไปประยุกต์ใช้ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของแต่ละพื้นที่เป็นเกณฑ์

ในอดีต นักวิชาการและหน่วยงานด้านป่าไม้เคยใช้คำว่า “วนเกษตร” ในความหมายของการทำป่าไม้ผสมผสานรวมกับการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ เป็นการจัดการป่าไม้เป็นหลัก ร่วมกับการเกษตรทุกแขนง อาจเป็นการปลูกพืชเกษตรในสวนป่า หรือการปลูกพืชเกษตรรวมกับการเลี้ยงสัตว์ในสวนป่า และถือเป็นทางออกที่ประณีตประนอมสำหรับความขัดแย้งระหว่างความต้องการที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมและความต้องการป่าไม้เพื่อควบคุมสิ่งแวดล้อม ทำให้วิถีของคนและป่าสามารถดำเนินควบคู่กันไปโดยคำนึงถึงสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมประเพณี รวมทั้งช่วยพัฒนาความเป็นอยู่ของราษฎรที่เกี่ยวข้อง แต่แนวคิดและการดำเนินการตามรูปแบบดังกล่าวไม่เป็นที่ยอมรับและแพร่หลายนัก เพราะข้อจำกัดของระบบราชการและกรอบคิดที่พ่วงกับการจัดการป่าไม้แบบตะวันตก ภายหลังจากระบบวนเกษตรตามที่เข้าใจกันในปัจจุบันได้เป็นที่รู้จักกว้างขวางในสังคมไทยจากการริเริ่มบุกเบิกแนวคิดโดยผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เมื่อปลายทศวรรษ ๒๕๒๐ ซึ่งตัดสินใจขายที่ดินส่วนใหญ่เพื่อปลดแอกหนี้สินที่ท่วมตัวจากการทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวเพื่อการขาย แล้วแปรสภาพที่ดินที่เหลือไม่ถึง ๑๐ ไร่ ซึ่งเป็นไร่มันสำปะหลังให้เป็นระบบวนเกษตร ปลูกไม้ยืนต้น ไม้ผล และพืชสมุนไพรผสมผสานกัน โดยดำเนินชีวิตตามวิถีที่พึ่งพาตัวเองจากผลผลิตในที่ดิน

๕) ระบบเกษตรธรรมชาติ (Natural farming) เกษตรธรรมชาติเป็นระบบเกษตรกรรมที่คำนึงถึงระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมเป็นสำคัญ และพยายามเข้าใจกระบวนการทำงานของธรรมชาติอย่างแท้จริง โดยมองว่าธรรมชาติได้จัดทุกสิ่งทุกอย่างไว้อย่างสมบูรณ์แล้ว เราจึงควรให้ความสำคัญกับธรรมชาติและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างเต็มที่โดยรบกวนธรรมชาติให้น้อยที่สุด พร้อมไปกับหาทางอนุรักษ์ธรรมชาตินั้นไว้ให้คงอยู่ตลอดไป

แนวคิดการทำเกษตรธรรมชาติที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย รวมถึงแนวคิดของมาซาโนบุ ฟูกูโอกะ ที่เป็นผู้เขียนหนังสือ ปฏิวัติด้วยพางเส้นเดียว หรือแนวคิดเกษตรธรรมชาติของโมกิจิ โอคาตะ ผู้ให้กำเนิดกลุ่มเกษตรธรรมชาติเอ็มโอเอ (MOA) และแนวคิดเกษตรธรรมชาติคิวเซ ที่แยกออกมาจากกลุ่มเอ็มโอเอ ตลอดจนแนวคิดเกษตรธรรมชาติเกาหลีของ ฮาน คิว โซ เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่แนวคิดของเกษตรธรรมชาติจะมีหลักการสำคัญที่คล้ายคลึงกัน คือ การเลียนแบบธรรมชาติของป่าที่สมบูรณ์ และใช้พลังจากสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติตามที่เป็น โดยจะรบกวนหรือแทรกแซงการทำงานของธรรมชาติ

ให้น้อยที่สุดเท่าที่จำเป็น มีการให้ความสำคัญกับดินเป็นอันดับแรก และเน้นการปรับปรุงดินให้มีพลังสำหรับการเพาะปลูก เหมือนดินในป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ เป็นการนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และเป็นวิธีการที่ไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อสภาพแวดล้อม ไม่เป็นอันตรายต่อเกษตรกรและผู้บริโภค สามารถให้ผลผลิตที่มีทั้งปริมาณและคุณภาพ หรือเป็นระบบเกษตรกรรมที่มีความยั่งยืนมั่นคงในระยะยาว

ในการทำเกษตรกรรมธรรมชาติ จะมีการจัดระบบการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ที่สอดคล้องกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน งดเว้นกิจกรรมที่ไม่จำเป็นหลักๆ ได้แก่ ไม่มีการพรวนดิน ไม่กำจัดวัชพืช ไม่ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เป็นปฏิบัติการทางการเกษตรที่คำนึงถึง ดิน พืช และแมลง ไปพร้อมๆ กัน คือ มีการปรับปรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชตระกูลถั่วหรือใช้เศษซากพืชคลุมดิน ปลูกพืชหลากหลายชนิด และอาศัยการควบคุมโรคแมลงศัตรูพืชด้วยกลไกการควบคุมกันเองของสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ ทำให้มีการอนุรักษ์แมลงที่มีประโยชน์พร้อมไปด้วยกัน จึงเป็นการปลูกพืชในสภาพแวดล้อมที่มีความสมดุลทางนิเวศวิทยา

ปรัชญาและมุมมองของเกษตรธรรมชาติได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับวิธีการทำการเกษตรในปัจจุบันว่าได้ไปไกลเกินขอบเขตธรรมชาติมากน้อยเพียงใด ระบบการทำเกษตรกรรมของมนุษย์ที่มุ่งเน้นการผลิตสินค้าเพื่อตอบสนองต่อระบบตลาด ได้เข้าไปแทรกแซงธรรมชาติมากจนเกินควร เช่น การใช้จุลินทรีย์ต่างถิ่นมาปรับปรุงบำรุงดินเพื่อเพิ่มผลผลิต การนำแมลงต่างถิ่นมาควบคุมแมลงศัตรูพืช และการใส่ปุ๋ยหมักอย่างเกินความจำเป็น เป็นต้น ซึ่งวิธีการเหล่านี้ได้ไปทำลายสมดุลของระบบธรรมชาติ ทั้งที่มีวิธีการทำการเกษตรที่เป็นมิตรและใกล้ชิดกับธรรมชาติมากกว่า แต่ไม่ได้รับการส่งเสริมพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าในยุคสมัยที่เกษตรกรรมเป็นเพียงเครื่องมือของระบบตลาดที่ไม่คำนึงถึงผลพวงที่ตามมา ไม่ใช่วิถีการดำเนินชีวิตที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

๖) ระบบเกษตรทฤษฎีใหม่ ระบบเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นแนวทางการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเองที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลฯ ได้พระราชทานให้เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๐ ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศไทยกำลังได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากวิกฤตเศรษฐกิจฟองสบู่แตก

แนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นวิถีทำการเกษตรที่ทำได้ง่ายไม่ยุ่งยากซับซ้อน สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และระบบนิเวศโดยรวมของธรรมชาติ มีการหมุนเวียนการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด ได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ทุน ปัจจัยการผลิต หรือเศษเหลือใช้จากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่ง เพื่อให้เกษตรกรมีอาหารที่ผลิตเองไว้บริโภคอย่างพอเพียงตามอัตภาพ พอมีพอกิน ไม่อดอยาก เหมาะสำหรับพื้นที่ขนาดเล็กประมาณ ๑๐-๒๐ ไร่ เน้นให้เกษตรกรสามารถทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงตนเองได้แบบค่อยเป็นค่อยไปตามกำลัง ทำกิจกรรมการเกษตรหลายอย่างเพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างเต็มที่ เพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน และสร้างสมดุลให้กับระบบนิเวศ สามารถปรับใช้กับพื้นที่ขนาดใหญ่ได้ โดยจะเน้นการจัดการแหล่งน้ำและ

จัดสรรแบ่งส่วนพื้นที่ทำการเกษตรอย่างเหมาะสม มีการแบ่งพื้นที่ระหว่าง แหล่งน้ำ/นาข้าว/พืช ผสมผสาน/โครงสร้างพื้นฐานและที่พักอาศัย ในสัดส่วน ๓๐/๓๐/๓๐/๑๐ วิธีการของเกษตรทฤษฎี ใหม่นี้เป็นวิธีการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม และเป็นฐานรากของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระองค์ ท่าน การปลูกป่า ๓ อย่างเพื่อประโยชน์ ๔ อย่าง คือ ป่าไม้ใช้สอยที่เป็นไม้โตเร็วสำหรับใช้ในครัวเรือน เพื่อสร้างสิ่งต่างๆ และเป็นพลังงานหรือไม้ฟืน ป่าไม้กินได้พวกไม้ผลและพืชผักต่างๆ ที่เป็นอาหารและ สมุนไพรรักษาโรค ป่าไม้เศรษฐกิจหรือไม้ใหญ่ที่ปลูกไว้เพื่อขายเมื่อโต ซึ่งให้ประโยชน์ พออยู่ พอกิน พอใช้ และพอร่มเย็น หรือเป็นประโยชน์ต่อระบบนิเวศและช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำ? การปลูกพืชที่ หลากหลายอย่างเป็นระบบจะช่วยสร้างสมดุลของระบบนิเวศในบริเวณพื้นที่เพาะปลูก? ช่วยปกป้องผิวดินให้ชุ่มชื้น ดูดซับน้ำฝน และค่อยๆ ปลดปล่อยความชื้นให้กับพืชและบริเวณโดยรอบ สร้างความ สมบูรณ์และก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพภายในบริเวณพื้นที่ป่าปลูก และหากทำทั้งหมดนี้ จะสามารถช่วยแก้ปัญหาความเป็นอยู่ที่ยากจนของเกษตรกร ที่จะส่งผลเป็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ของประเทศโดยรวม หากสามารถสร้างระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาตนเองได้แม้เพียงหนึ่งในสี่ของระบบ เศรษฐกิจทั้งหมด ก็จะสามารถทำให้ประเทศชาติมีความมั่นคงมากกว่าระบบเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพา ภาวศุขาสหกรรมและการส่งออกอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน^{๖๖}

ทั้งนี้ ต้องเข้าใจว่าแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่ ให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการอาหารในครัวเรือน และทำให้ชุมชนสามารถ พึ่งพาตัวเองได้โดยไม่ต้องพึ่งปัจจัยการผลิตจากภายนอก ดังนั้น การส่งเสริมการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ที่ ดำเนินพร้อมไปกับการส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีการเกษตร หรือนำทฤษฎีใหม่ไปใช้แค่เพียง รูปแบบโดยไม่เข้าใจเนื้อหาและปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังเกษตรทฤษฎีใหม่นี้ จะนำไปสู่แนวทางการ ดำเนินงานที่ไม่จัดเป็นเกษตรกรรมยั่งยืนตามความหมายและหลักการที่วางไว้

๓) ระบบเกษตรกรรมประณีต ระบบเกษตรกรรมประณีตเป็นรูปแบบเกษตรกรรมทางรอด ที่เกิดจากการการระดมความคิดของปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน ๑๒ ท่าน^{๖๗} ร่วมกับนักวิจัยระดับ ชาวบ้านท่านอื่นๆ เพื่อตอบคำถามว่าต้องมีพื้นที่เท่าไรจึงจะทำเกษตรกรรมเลี้ยงชีวิตได้อย่างพออยู่พอ กิน สามารถเลี้ยงตนเองและคนในครอบครัวได้ และต้องจัดการพื้นที่อย่างไรให้สามารถเลี้ยงตัวเองและ ปลดภาระหนี้ที่มีอยู่ได้ คำตอบที่ได้จากการระดมสมอง คือ มีพื้นที่ ๑ ไร่ก็สามารถจะอยู่ได้อย่าง

^{๖๖} สุนัย เศรษฐบุญสร้าง, การเรียนรู้ร่วมกันแบบมีเข็มมุ่งสู่วิถีเศรษฐกิจพอเพียง, (บริษัท ฟาอภัย จำกัด , ๒๕๕๑)

^{๖๗} ปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานทั้ง ๑๒ ท่าน ได้แก่ ๑) พ่อคำเดื่อง ภาษี ๒) พ่อผาย สร้อยสระกลาง ๓) พ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ ๔) พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย ๕) พ่อชาติ ภาระแสง ๖) พ่อเชียง ไทยดี ๗) พ่อทัศน์ กระยอม ๘) พ่อผอง เกตพิบูลย์ ๙) พ่อบุญเต็ม ชัยลา ๑๐) พ่อจันทร์ที ประทุมภา ๑๑) พ่อสนั่น ปริสาวงศ์ และ ๑๒) พ่อทองใบ ต้นโลห์

พอเพียง การทำเกษตรประณีตจึงเป็นการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ๑ ไร่ให้เกิดความคุ้มค่าสูงสุด โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหาให้เกษตรกรมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น พอมีพอกิน ปลูกภาระหนี้สิน ปลูกไม้ยืนต้นเพื่อเป็นบ้านอยู่อาศัยโดยมีหลักการสำคัญได้แก่ การออมน้ำ ออมดิน ออมต้นไม้ ออมสัตว์ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการทำเกษตรในพื้นที่ ๑ ไร่อย่างมีความยั่งยืนและเกิดการเชื่อมโยงเป็นระบบนิเวศที่เกื้อกูล นอกจากนี้ ยังต้องมีอิทธิบาท ๔ เป็นปัจจัยพื้นฐานด้านจิตใจที่สำคัญยิ่งอีกด้วย คือ ต้องมีฉันทะ หรือความพอใจรักในการทำการเกษตรกรรม ต้องมีวิริยะ หรือความพากเพียรในการทำงานตามแผนซึ่งรวมถึงแรงงานการลงทุนแหล่งน้ำ การปรับปรุงดิน การจัดหาพันธุ์พืชเพื่อปลูก การจัดหาพันธุ์สัตว์เพื่อเลี้ยง และการใช้เงินทุนที่เป็นเงินยืมมาช่วยเสริม ต้องมีจิตตะ หรือความตั้งใจใส่ใจในงานที่ทำด้วยศรัทธา ใฝ่ศึกษาสังเกตเรียนรู้เพื่อพัฒนาปรับปรุงสิ่งที่ทำอยู่ให้มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลเพิ่มขึ้น และสุดท้าย ต้องมีวิมังสา หรือรู้จักตรวจสอบประเมินผลโดยใช้ปัญญา สำหรับการพิจารณาว่าจะปลูกอะไรหรือเลี้ยงอะไรในพื้นที่ ๑ ไร่นั้น ความแตกต่างของพื้นที่จะเป็นตัวกำหนดพืชและสัตว์ที่มีความเหมาะสมรวมทั้งความชอบของผู้ปลูกด้วย

การทำเกษตรประณีตเพื่อการพึ่งพาตนเองและปลดหนี้ จะแบ่งออกเป็นส่วนที่ทำการเพื่อบริโภคเองและส่วนที่ทำการเพื่อจำหน่ายทั้งระยะสั้นและระยะยาว พื้นที่เกษตรประณีตจะมีการปลูกผักไว้กินเองและเพื่อขาย โดยมากราคาผักจะไม่สูงจำหน่ายเป็นช่วงๆ ตามฤดูกาล ใช้ระยะเวลาสั้น ส่วนการเลี้ยงสัตว์มีทั้งในส่วนบริโภคเองและจำหน่ายเช่นกัน เช่น ไก่เนื้อ ไก่ไข่ หมู วัว ซึ่งจะช่วยให้ออมเงินได้มากกว่าการขายผักเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ยังมีไม้ยืนต้นที่ให้ผลผลิตต่อเนื่องและในระยะยาวและสามารถนำมาแปรรูปได้ สิ่งเหล่านี้จะสร้างรายได้ ช่วยปลดหนี้้อยๆ ค่อยเป็นค่อยไป และลดหรือเลิกรายจ่ายที่ไม่จำเป็น สิ่งที่สำคัญคือ ต้องทำหลายอย่างในพื้นที่ ๑ ไร่ ไม่ทำเชิงเดี่ยว ทำปุ๋ยใช้เอง ไม่ใช้ปุ๋ยเคมีหรือสารเคมี ใช้วิถีธรรมชาติในการไล่แมลง เก็บเมล็ดพันธุ์เอง ไม่ซื้อ ฯลฯ ผสมผสานความรู้ในการทำเกษตรกรรม ๑ ไร่ ออกแบบผังการวางกิจกรรมต่างๆ ให้สอดคล้องและมีการเกื้อกูลกันในระบบซึ่งรูปแบบจะไม่ตายตัว แต่จะอิงหลักการออมข้างต้นและพัฒนาเทคนิคความรู้กิจกรรมการเกษตรในพื้นที่อยู่ตลอดต้องมีหลักคิดในการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนลดรายจ่ายสร้างปัจจัยการดำรงชีวิตในพื้นที่ของตนเองให้ได้เพื่อลดการพึ่งพิงจากปัจจัยภายนอกที่ทำให้มีค่าใช้จ่ายหรือส่งผลให้กลับไปสร้างหนี้

๘. ระบบเกษตรอินทรีย์ (Organic farming) ระบบเกษตรอินทรีย์เป็นระบบการเกษตรที่ผลิตอาหารด้วยความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ โดยเน้นหลักการปรับปรุงบำรุงดิน เคารพต่อศักยภาพทางธรรมชาติของพืช สัตว์ และระบบนิเวศ ลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกและไม่ใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร ทั้งปุ๋ยเคมี ยากำจัดวัชพืชและศัตรูพืช รวมทั้งฮอร์โมนสังเคราะห์ที่กระตุ้นการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ ตลอดจนสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรม ในขณะเดียวกันก็พยายามประยุกต์ใช้ธรรมชาติเพื่อช่วยเพิ่มผลผลิตและพัฒนาความต้านทานศัตรูพืช เกษตรอินทรีย์ให้ความสำคัญสูงสุดในการปรับปรุงดิน โดยเชื่อว่าดินที่สมบูรณ์ย่อมทำให้พืชและสัตว์ที่เจริญเติบโตจาก

ผืนดินนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ตามไปด้วย ผู้บริโภคผลผลิตเกษตรอินทรีย์ก็จะได้รับอาหารที่มีคุณภาพดี และปลอดภัย วิธีการปรับปรุงบำรุงดินจะมีทั้งการใช้ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยพืชหมุนเวียน ใช้ประโยชน์จากเศษซากพืชและมูลสัตว์ทำปุ๋ยหมักและปุ๋ยชีวภาพ ตลอดจนใช้ธาตุอาหารเสริมจากหินแร่ต่างๆ มีการควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีชีวภาพหรือใช้สารสกัดจากพืชที่ไม่เป็นอันตรายต่อมนุษย์ ใช้เมล็ดพันธุ์ที่ไม่มีการตัดแต่งพันธุกรรม และมีการป้องกันการปนเปื้อนจากสารเคมี

เมื่อปี ๒๕๕๑ เจ้าหน้าที่ขององค์การอาหารโลกแห่งองค์การสหประชาชาติ (FAO) ได้กล่าวไว้ว่า เกษตรอินทรีย์แบบยั่งยืนเป็นระบบการบริหารจัดการการผลิตแบบองค์รวม ที่หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืช สิ่งมีชีวิตที่มีการตัดแต่งพันธุกรรม (จีเอ็มโอ) ลดการสร้างมลพิษในอากาศ ดิน และแหล่งน้ำ ตลอดจนเพิ่มความแข็งแรงของสุขภาพให้กับพืช สัตว์ และมนุษย์ ประโยชน์ของการทำเกษตรกรรมวิธีนี้อย่างเต็มรูปแบบ คือ การลดการพึ่งพาพลังงานที่ใช้เชื้อเพลิงจากฟอสซิล ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยและมีต้นทุนต่ำ เกษตรอินทรีย์เต็มรูปจึงถือเป็นก้าวแรกของการทำเกษตรกรรมเพื่อความยั่งยืน

ในปัจจุบัน ระบบเกษตรอินทรีย์ได้แพร่หลายเป็นที่รู้จักกันทั่วโลก และกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบผลิตทางการเกษตรที่มีการพัฒนาระบบตลาด และมาตรฐานการผลิตที่มีการรับรองเป็นการเฉพาะและหลากหลายลักษณะ สำหรับประเทศไทย การบุกเบิกพัฒนาและเผยแพร่ระบบเกษตรกรรมอินทรีย์และมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เริ่มจากการผลักดันขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นส่วนใหญ่ โดยร่วมมือกับกลุ่มเกษตรกรในหลายจังหวัด จนสามารถพัฒนาการตลาดอินทรีย์ให้ขยายไปทั้งในและต่างประเทศ ทำให้เป็นที่สนใจของพรรคการเมืองจนถูกนำไปใช้เป็นนโยบายในการหาเสียง และในที่สุดนโยบายเกษตรกรรมอินทรีย์ได้ถูกบรรจุไว้เป็นวาระแห่งชาติในยุคของรัฐบาลทักษิณ ๑ แต่หน่วยงานภาครัฐหลายแห่งยังไม่เข้าใจหลักการและเนื้อหาของระบบเกษตรอินทรีย์ อีกทั้งขาดความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ทำให้การพัฒนาเกษตรกรรมอินทรีย์ในฐานนโยบายระดับประเทศของไทยยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

อย่างไรก็ตาม ความสนใจพัฒนาเกษตรกรรมอินทรีย์โดยเอาตลาดเป็นตัวนำ มุ่งเน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ขนาดใหญ่เพื่อการค้าอุตสาหกรรมและหรือการส่งออกเป็นหลัก พึ่งพาเครื่องจักรการเกษตรแทนแรงงานคน และอยู่ภายใต้ระบบและการควบคุมของบริษัทขนาดใหญ่ แทนที่จะมุ่งเพื่อความมั่นคงด้านอาหารอย่างยั่งยืน ถือเป็นเกษตรอินทรีย์ที่ไม่ยั่งยืน ซึ่งให้ผลที่แตกต่างอย่างมากกับวิธีการทำเกษตรอินทรีย์แบบยั่งยืน ที่คำนึงถึงความสมดุลขององค์ประกอบทั้งหมดในกระบวนการผลิตแบบองค์รวม เพื่อความยั่งยืนทั้งด้านสิ่งแวดล้อม สังคม สุขภาพ และเศรษฐกิจ การนำรูปแบบวิธีการเกษตรอินทรีย์ไปใช้เพียงบางส่วนเพื่อให้ได้ชื่อว่าเป็นเกษตรกรรมอินทรีย์ และผ่านระบบการรับรองมาตรฐานการผลิตเพื่อผลด้านการตลาด อาจเป็นการทำลายหลักการและเป้าหมายที่

แท้จริงของระบบเกษตรกรรมอินทรีย์นั้นบั่นปลาย เพราะการทำเกษตรกรรมอินทรีย์ลักษณะดังกล่าวไม่ถือเป็นเกษตรกรรมอินทรีย์ที่แท้จริง และผิดหลักการของเกษตรกรรมยั่งยืนโดยสิ้นเชิง

๙. เกษตรกรรมที่เป็นมากกว่าเกษตรอินทรีย์ (Beyond Organic farming) เกษตรกรรมที่เป็นมากกว่าเกษตรอินทรีย์ มักหมายถึงการทำเกษตรอินทรีย์เต็มรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับคุณภาพของผลผลิตมากกว่าเกษตรอินทรีย์ทั่วไป หรือเน้นจำนวนชนิดและปริมาณของสารอาหารธรรมชาติที่เป็นประโยชน์กับร่างกายในผลผลิต เนื่องจากระบบการรับรองเกษตรอินทรีย์ในปัจจุบัน เป็นการรับรองมาตรฐานของกระบวนการผลิตเท่านั้น ไม่ได้รับรองมาตรฐานคุณภาพของผลผลิต เพราะเมื่อ ๓๐ ปีก่อนตอนที่มีการกำหนดมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ยังไม่มีวิธีการและเทคโนโลยีที่จะสามารถตรวจวัดคุณภาพของผลผลิตได้ ดังนั้นเพื่อป้องกันผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์และผู้ขายใช้การรับรองมาตรฐานผลผลิตอินทรีย์เป็นเครื่องมือการตลาด โฆษณาคุณสมบัติของสินค้าอินทรีย์เกินความเป็นจริง ทำให้ผู้บริโภคที่ไม่รู้ข้อมูลที่แท้จริงเกิดความเข้าใจที่ผิด หน่วยงานรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ทั่วโลกจึงได้ตกลงกำหนดเป็นข้อห้าม ไม่ให้ผู้ที่ได้รับการรับรองเกษตรอินทรีย์อ้างข้อมูลด้านคุณภาพของผลผลิตเพื่อผลด้านการตลาดหรือการขายสินค้า

เมื่อเวลาผ่านไป จนถึงปัจจุบันที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้พัฒนาไปไกลกว่าเมื่อ ๓๐ ปีก่อนมาก วิทยาศาสตร์ได้หันมาสนใจเรื่องคุณภาพของผลผลิตการเกษตรที่อาหาร เพราะปัญหาด้านสุขภาพได้กลายเป็นปัญหาวิกฤตของสังคม จึงมีการคิดหาวิธีการและเทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อนในการตรวจวัดคุณภาพของผลผลิตการเกษตร ทำให้สามารถกลับไปปรับปรุงระบบและวิธีการทำเกษตรกรรมอินทรีย์ให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพและรักษาระดับคุณภาพของผลผลิตอินทรีย์ให้สม่ำเสมอต่อเนื่องได้ จึงเป็นที่มาของระบบเกษตรกรรมที่เป็นมากกว่าเกษตรอินทรีย์ ในปัจจุบันยังไม่มีระบบการรับรองมาตรฐานด้านคุณภาพผลผลิตเกษตรอินทรีย์ แต่มีหลายหน่วยงานที่กำลังพยายามริเริ่มทำมาตรฐานด้านคุณภาพสำหรับผลผลิตการเกษตรแต่ละชนิด^{๔๘}

ถึงแม้โดยทั่วไป ผลผลิตจากระบบเกษตรอินทรีย์ที่แท้จริงจะมีปริมาณสารอาหารที่มากกว่าผลผลิตเกษตรเคมีก็ตาม แต่เมื่อคำว่า “เกษตรอินทรีย์” เริ่มถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือการตลาด การทำเกษตรอินทรีย์ โดยเฉพาะของธุรกิจการเกษตรอุตสาหกรรม จึงเริ่มเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการใช้สารเคมีมาใช้สารสกัดจากอินทรีย์วัตถุแทน โดยไม่มีการเปลี่ยนวิธีคิดและระบบการทำเกษตรอินทรีย์อย่างเป็นระบบที่ครบวงจร หรือเป็นระบบเกษตรอินทรีย์เต็มรูปแบบ ทำให้มีผลกับคุณภาพผลผลิตด้วย ในปัจจุบัน มีระบบวิธีการเกษตรอินทรีย์เต็มรูปแบบและเกษตรธรรมชาติเข้มข้นที่คำนึงถึงคุณภาพผลผลิตเป็นสำคัญ พอจัดรวมเป็นระบบเกษตรกรรมที่เป็นมากกว่าเกษตรอินทรีย์ทั่วไปได้ เช่น เกษตรชีวพลวัต

^{๔๘} Bionutrient Food Association, 2011. Orgnaizational Plan + Proposal: Remineralize the Earth, USA. (2011).

(Bio-Dynamic) เกษตรชีวภาพเข้มข้น (Bio-Intensive) เกษตรอินทรีย์พลังชีวภาพ (Bio-Energetic) เกษตรสารอาหารเข้มข้น (Nutrient Dense Farming) และเกษตรธรรมชาติแบบเอ็มโอเอ เป็นต้น

- ยังพอต่อการดำรงชีวิตให้กับเกษตรกร
 - ใช้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกน้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ประสิทธิภาพของระบบการผลิตในที่ดินแปลงเล็กหรือของเกษตรกรรายย่อย
 - ใช้เมล็ดพันธุ์ที่ได้จากการผสมเกสรตามธรรมชาติ (open pollination) เพื่อให้ความเป็นเจ้าของเมล็ดพันธุ์กลับมาอยู่ในมือของเกษตรกรและชุมชน และส่งเสริมการปรับปรุงพันธุ์พื้นเมือง เพื่อความเหมาะสมกับท้องถิ่นที่เพาะปลูก
 - ใช้เครื่องมือการเกษตรที่อาศัยแรงงานคนเป็นหลัก ไม่มีความซับซ้อน เพื่อลดต้นทุนด้านเศรษฐกิจและลดการใช้ต้นทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ทรัพยากรในดิน
 - ปรับเข้าได้กับวัฒนธรรมการผลิตของท้องถิ่น และสามารถตกทอดสู่รุ่นลูกหลานต่อไปได้
 - เป็นวิธีที่ทำได้โดยเกษตรกรรายย่อยที่มีที่ดินแปลงเล็ก ขนาดราว ๑๐ ไร่ ไม่ว่าเกษตรกรผู้ผลิตจะมีฐานะทางเศรษฐกิจระดับใดก็ตาม
 - วิธีการทำเกษตรกรรมที่ยั่งยืน ไม่ควรพึ่งพาเครื่องจักรการเกษตรขนาดใหญ่ พึ่งพิงการใช้ปุ๋ยหรือใส่สิ่งเพิ่มเติมจำนวนมากลงในดิน (รวมทั้งปุ๋ยคอกและปุ๋ยหมัก) ที่ไม่สามารถผลิตได้เองจากในพื้นที่ที่ทำการเกษตร ต้องใช้ทรัพยากรหรือผลผลิตจากทรัพยากรที่ไม่สามารถหาทดแทนได้ เช่น น้ำมันปิโตรเลียม
 - ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เพื่อเกษตรกร ชุมชนท้องถิ่น และชุมชนโลก ต้องลดน้อยถอยลง แต่ในทางกลับกันทำให้มีเพิ่มขึ้น รวมทั้งมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้นเท่าที่จะทำได้^{๔๙}
- สรุปได้ว่า ระบบเกษตรกรรมที่ยั่งยืนควรจะสามารถให้ผลผลิตที่มีคุณค่าสารอาหารด้านโภชนาครบถ้วน และสามารถสร้างรายได้ในระดับที่เพื่อให้ผลผลิตหลากหลาย

๒.๕ ทฤษฎีการพึ่งพาตนเองของชุมชนชนบท

ทฤษฎีการพึ่งพาตนเองแบบพัฒนาของชุมชนชนบท (Double-tiered TERMS Model of Rural Community Self-Reliance) เป็นแนวคิดที่พัฒนาจากการวิจัยที่สภาวิจัยแห่งชาติมอบให้สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยเป็นผู้จัดทำ โดยมีนักวิชาการ จากหน่วยงานราชการและมหาวิทยาลัยมากกว่า ๕๐ ท่าน มีหน่วยงานเอกชนเป็นจำนวนมาก และมีผู้นำของ ๕ หมู่บ้านได้แก่ บ้านคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช บ้านโพธิ์ศรีเจริญ จังหวัดสุพรรณบุรี บ้านตะโก

^{๔๙}Perspectives from Ecology Action, Biointensive Agriculture: A Greener Revolution, Willits CA, 2010.

จังหวัดนครราชสีมา บ้านหนองแสง จังหวัดมหาสารคามและบ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูน ร่วมกันดำเนินงานโดยใช้เวลาไม่น้อยกว่า ๗ ปี^{๕๐} การพึ่งตนเองได้ (Self reliance) ในที่นี้หมายถึงความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ การพึ่งตนเองได้มีทั้งระดับปัจเจกชนและชุมชน คำว่าปัจเจกชนพึ่งตนเองหมายถึงการที่บุคคลสามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ เช่นสามารถแยกตัวออกมาอยู่ต่างหากจากพ่อแม่ มีความมั่นคงในชีวิต สามารถเลี้ยงตัวเองได้ ตัดสินใจในเรื่องสำคัญได้เองหรือสามารถขอคำแนะนำของผู้อื่นมาประกอบการตัดสินใจของตน ส่วนชุมชนนั้นหมายถึง กลุ่มคนที่มีการกระทำระหว่างกันอย่างสม่ำเสมอตามกฎระเบียบของสังคม เพื่อบรรลุเป้าหมายของแต่ละคนหรือเป้าหมายร่วมกัน ณ พื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งเป็นเวลานานพอสมควร ดังนั้นการพึ่งตนเองได้ของชุมชนหมายถึงการที่ชุมชนมีความสามารถดังกล่าว ชุมชนที่ใช้ทฤษฎีนี้เป็นชุมชนในชนบท อันเป็นชุมชนที่มีประชากรไม่หนาแน่น โครงสร้างสังคมไม่ซับซ้อน ประชาชนมักเป็นผู้ที่นิยมความซื่อสัตย์ เคร่งครัดประเพณี ไม่ค่อยเข้าใจบทบาทของผู้อื่นนอกจากพวกตัวเองมากนัก ทั้งนี้ “การพึ่งตนเองของชุมชนชนบท” หมายถึง การที่ชุมชนชนบทมีความสมดุล ในสิ่งจำเป็นต่างๆ โดยเฉพาะมีความสมดุลในปัจจัยทั้ง ๕ คือ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคมวัฒนธรรม จึงได้พัฒนาเป็นTERMS MODEL เป็นภาพรวมของการวิเคราะห์ชุมชน โดยองค์ประกอบตามแบบจำลอง TERMSประกอบด้วย

๒.๕.๑ พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (T: Technology Self Reliance) หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น เครื่องไม้เครื่องมือ เครื่องจักรกล และเทคโนโลยีทางสังคมเช่น การรู้จักวางแผนโครงการ รู้จักจัดการ เป็นต้น การรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพ และการบำรุงรักษาให้คงสภาพดีอยู่เสมอเพื่อการใช้งาน ซึ่งรวมทั้งของสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านด้วยจะทำให้ชุมชนสามารถประกอบอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ หรือรวมทั้งการทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน การติดต่อค้าขาย หรือแม้การประกอบอาชีพด้านการบริการ ซ่อมแซมเครื่องจักรเครื่องมือ ช่วยในการสื่อสารติดต่อกับภายนอกชุมชน ทำให้ได้ข่าวสารที่ดี ทันท่วงทีเหตุการณ์ รวมไปถึงการใช้เทคโนโลยีทางสังคมการเป็นผู้นำชุมชนที่ดี การรู้จักการวางแผนโครงการการบริหารโครงการ การประชาสัมพันธ์ เป็นต้น

๒.๕.๒ พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (E: Economic Self Reliance) หมายถึง ความสามารถดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ(การทำมาหาเลี้ยงชีพ) ที่มีความมั่นคงสมบูรณ์พูนสุขพอควร ประชาชนในชุมชนเลี้ยงตัวเองได้ มีรายได้พอเพียงสามารถซื้อหาอาหารหรือปัจจัย ๔ อย่างอื่น ได้สามารถซื้อสิ่งของ ยาแก้ปวดไข้ ไปหาหมอรักษาไข้ หาเครื่องกีฬาเล่นทำให้สุขภาพแข็งแรง ซื้ออุปกรณ์การศึกษามาช่วยตัวเองและลูกหลานในการศึกษาเล่าเรียน

^{๕๐}สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๖๗-๗๓.

๒.๕.๓ พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ(R:Resources Self Reliance) ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งใดๆ ที่มีอยู่โดยธรรมชาติ ในชุมชน หรือสามารถหามาได้ การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การมีทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ให้ดำรงอยู่ไม่ให้เกิดเสื่อมไปจนหมดสิ้น หรือไม่ให้เสียสมดุลธรรมชาติ มากนักตัวอย่างเช่น ดิน น้ำ ป่า สัตว์บกและน้ำ รวมทั้งแร่ธาตุต่างๆที่มีค่าและความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

๒.๕.๔ พึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (M: Mind Self Reliance) หมายถึง สภาพจิตใจที่กล้าแข็ง ในการที่จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในการหาเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ในการปกครองตนเอง ในการป้องกันกิเลสตัณหา โลภ โกรธ หลง หรืออยากได้ อยากดี จนเกินความสามารถของตน โดยต้องเป็นคนเข้มแข็ง ปลงใจและปักใจ มั่นใจว่าจะช่วยตนเองได้ พึ่งตนเอง และยังเป็นคนรู้จักพอ

๒.๕.๕ พึ่งตนเองได้ทางสังคม (S: Social Self Reliance) หมายถึง ภาวะการณ์ที่คนกลุ่มหนึ่งๆ มีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพสามารถนำกลุ่มคนเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ของตนไปสู่เป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพโดยกลุ่มของตนเอง หรืออาจขอความช่วยเหลือจากภายนอกก็ได้ ซึ่งเป็นการสืบเนื่องมาจากปัจจัยอื่นอีกทอดหนึ่ง เช่นการศึกษา การสื่อสารระหว่างกัน ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ทั้งนี้ความหมายรวมของแบบจำลอง TERMS ได้อธิบายถึงการที่ชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้ต้องอาศัยตัวแปรเหตุ ทั้ง ๕ องค์ประกอบดังกล่าว การพึ่งตนเองของชุมชนจึงจะเป็นการพึ่งตนเองอย่างสมบูรณ์ ตัวแปรเหตุแต่ละตัว เพียงทำให้ชุมชนชนบทสามารถพึ่งตนเองได้บางส่วน คือ เฉพาะตัวแปรเหตุตัวนั้น ๆ เท่านั้น และหากไม่ครบทั้ง ๕ องค์ประกอบจะถือว่าชุมชนยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง ในแต่ละตัวแปรเหตุ การพึ่งตนเองได้สามารถอธิบายได้ ดังเช่น “ยิ่งชุมชนชนบทใดสามารถพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีได้มากเพียงใด ชุมชนชนบทนั้นก็ยิ่งสามารถพึ่งตนเองได้มากเพียงนั้น” เป็นต้น และตัวแปรเหตุตัวอื่น ๆ ก็อธิบายได้ในลักษณะนี้เช่นกัน

ทฤษฎีการพึ่งพาตนเองแบบพัฒนาของชุมชนชนบทนั้น ได้มีการประยุกต์เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติงานในชุมชนในมิติต่างๆ เช่น การประยุกต์ในงานด้านเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ซึ่งมีการสรุปหลักแห่งแนวคิดเพื่อการดำเนินการที่จะปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม และยังเกิดผลตามความมุ่งหมาย โดยมีแนวทางในการดำเนินการ ๓ ด้าน คือ การผลิต การจำหน่าย และการบริโภค

กระบวนการพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนภายใต้ทฤษฎีการพึ่งพาตนเองแบบพัฒนาของชุมชนชนบทนั้น ยุทธศาสตร์เริ่มแรกก็คือ สร้างองค์กรชุมชน แต่ไม่มุ่งเน้นรูปแบบกิจกรรมต่าง ๆ เป็นการรวมตัวแบบธรรมชาติ เข้ามาพูดคุยปรึกษาหารือร่วมกันถึง สภาพ

ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและกระทบต่อครัวเรือน วิเคราะห์สาเหตุทางเลือกสร้างกระบวนการเรียนรู้ การจัดการให้บรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน โดยภาคีหรือเครือข่ายทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กร เอกชน นักวิชาการ เข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนให้กำลังใจในการดำเนินการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง ในแต่ละขั้นตอน โดยคนในชุมชนต้องมีความสมานฉันท์ และเข้มแข็ง มุ่งมั่นที่จะพัฒนาชุมชนของตนเอง ทำให้สามารถสร้างแนวทางการพัฒนาขึ้นในชุมชนตลอดจนพึ่งพาองค์กรทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรเอกชน ทั้งนี้ การพึ่งพาตนเองและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันนั้น จะเกิด กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดไปสู่ชุมชน เป็นการเรียนรู้ที่ผสมผสานจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ผสมผสานความรู้สากล และนำไปพัฒนาให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของชุมชนนั้นๆ ผลการ รวมกลุ่มจะสร้างศักยภาพหรือความเข้มแข็งของชุมชนได้ เป็นชุมชนพึ่งชุมชน บริหารด้วยภูมิปัญญา ของคนในชุมชน^{๕๑}

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นันทา กันตริ^{๕๒} การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าว :กรณีศึกษาการพึ่งตนเองด้านทรัพยากร พันธุ์กรรมข้าวของชาวนาภาคอีสาน ภาคอีสานแต่เดิมนั้น การผลิตของชาวนาอีสานยังคงมุ่งที่การผลิต เพื่อบริโภคภายในครัวเรือน การทำนาของชาวนาอีสานแต่เดิมนั้นการปลูกข้าวเพื่อกินเอง มีการปลูก ข้าวที่หลากหลายพันธุ์ตามลักษณะพื้นที่การใช้ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ พันธุ์ข้าว ที่ดิน แรงงาน ยังคงอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน โดยเฉพาะในเรื่อง เมล็ดพันธุ์ข้าวปลูกนั้นชาวนาอีสานทุกครัวเรือนจะต้องคัดพันธุ์ข้าวปลูก คือเลือกคัดรวงข้าวที่มี ลักษณะดีตามสายพันธุ์เดิมไว้ และเก็บพันธุ์ข้าวปลูกไว้ให้เพียงพอสำหรับฤดูการปลูกในปีถัดไป ชาวนา ในแต่ละพื้นที่ได้คัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์ข้าวให้มีความหลากหลาย เหมาะกับพื้นที่และวิธีการผลิต ของชุมชน ลักษณะของเทคโนโลยีการเกษตรในเวลานั้น ยังคงเป็นอิสระจากการส่งเสริมและ พัฒนาการเกษตร เป็นเทคโนโลยีการเกษตรแบบดั้งเดิมที่อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของ ทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานการผลิตที่สำคัญ

มณีนัย ทองอยู่^{๕๓} การนำแรงงานเครื่องจักรกลมาแทนแรงงานคนและควาย ทำให้ ความสัมพันธ์ทางการผลิตหายไปจากเอามือเอาแรงเป็นค่าจ้าง พิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับข้าว

^{๕๑} มานิตย์ ทวีกสิกรรม, กระบวนการพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง, (กรุงเทพมหานคร: ธนาคาร เพื่อการเกษตรและสหกรณ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗.

^{๕๒} นันทา กันตริ, การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าว : กรณีศึกษาการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรพันธุ์กรรม ข้าวของชาวนาภาคอีสาน, ๒๕๔๘.

^{๕๓} มณีนัย ทองอยู่, การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสานกรณีศึกษาชาวนาลุ่มน้ำพอง, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๖.

และการทำนา ก็เริ่มหายไปเทคโนโลยีจึงเข้ามาแทนที่บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรม การสวดมนต์อันวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือการบวงสรวงบูชาเพื่อขอฝนได้หายไปจากวิถีชีวิต กลายเป็นเทคโนโลยีของการชลประทานแทนที่เป็นต้น นอกจากนั้น ประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวกับข้าว ก็กำลังจะหายไปหรือหายไปแล้วหรือเปลี่ยนแปลง เพื่อการคงอยู่ของพิธีกรรมนั้นๆ เช่น ประเพณีบุญคูณลานในปัจจุบัน ประเพณีนี้ค่อย ๆ เลือนหายไป เนื่องจากไม่ค่อยมีผู้สนใจประเพณีและปฏิบัติกันประกอบกับในทุกวันนี้ชาวนาไม่มีลานนวดข้าวเหมือนเก่าก่อน เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จและมัดข้าวเป็นพ่อนๆ แล้ว จะขนมารวมกันไว้ ณ ที่หนึ่งของนา โดยไม่มีลานนวดข้าวหลังจากนั้นก็ใช้เครื่องสีข้าวมาสีเมล็ดข้าวเปลือกออกจากฟางลงใส่ในกระสอบและในปัจจุบันมีการใช้รถไถนาและเครื่องสีข้าว จึงทำให้ประเพณีคูณลานนี้เลือนหายไปแต่ก็มีหมู่บ้านบางแห่งที่ยังรวมกันทำบุญโดยนำข้าวเปลือกมากองรวมกัน เรียก "บุญกุ่มข้าวใหญ่" หรือ ประเพณีไทยอีสาน บุญประทายข้าวเปลือก แทนการทำบุญคูณลาน ซึ่งนับว่าเป็นการประยุกต์ใช้ "ฮีตสิบสอง คองสิบสี่" ให้เหมาะกับกาลสมัย แต่ในปัจจุบันนี้ ก็ได้มีการฟื้นฟูวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมที่มีความสัมพันธ์อันดีกับธรรมชาติ เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตพอเพียงในปัจจุบัน ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อความมั่นคงและยั่งยืนของชีวิตนั่นเอง

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่นครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๔ การสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือ
- ๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพจากการใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ใช้แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) เกษตรกรที่ทำการปลูกข้าวและเกษตรกรรมเชิงอินทรีย์

๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง ผู้วิจัยกำหนดเขตพื้นที่การวิจัยโดยการเลือกจากอำเภอและหมู่บ้านที่มีเกษตรกรส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา โดยใช้สารอินทรีย์และยึดหลักการพึ่งพาตนเอง ซึ่งมีเกณฑ์ในการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

พื้นที่วิจัย	มีประสบการณ์ทำนา ๑๐ ปีขึ้นไป	ใช้หลักธรรมในการ ทำนา	เกษตรกรที่ใช้ สารอินทรีย์	จำนวน
อำเภอเมือง	✓	✓	✓	๑๐ คน
อำเภอน้ำพอง	✓	✓	✓	๑๐ คน
อำเภออุบลรัตน์	✓	✓	✓	๑๐ คน
รวมทั้งสิ้นจำนวน				๓๐ คน

ดังมีรายชื่อดังต่อไปนี้

๑. เกษตรกรอำเภอเมือง จำนวน ๑๐ คน ประกอบด้วย

- ๑.๑ นายประวัติ วิสิลา
- ๑.๒ นางเกวลิณ พรหมพันธุ์ใจ
- ๑.๓ นายบุญถม ทาป๋วย
- ๑.๔ นางสาวณู ทองบุญมา
- ๑.๕ นายสำเริง ไชยแสง
- ๑.๖ นายชำนาญ มะราช
- ๑.๗ นายนิพนธ์ พันธวงศ์
- ๑.๘ นายบุญทัน สีหาบุตร
- ๑.๙ นางอำนวย โคตรนัวะ
- ๑.๑๐ นางอำพร สาพรหมมา

๒. รายชื่อเกษตรกรอำเภอน้ำพอง

- ๒.๑ นายวุฒิพงษ์ แผ้วชำนาญ
- ๒.๒ นายเพชร วงศ์ธรรม
- ๒.๓ นายประจิตร บุรีตั้ง
- ๒.๔ นางปราณี คำบึงกลาง
- ๒.๕ นายวัชรพงษ์ สุพรรณพิทักษ์
- ๒.๖ นางเพ็ญศรี มีทองกลาง
- ๒.๗ นายโฆสิต บุญเอก
- ๒.๘ นางยอดขวัญ สามะ
- ๒.๙ นายพรสัมฤทธิ์ กองทอง
- ๒.๑๐ นางรัญดา คำสมหมาย

๓. รายชื่อเกษตรกรอำเภออุบลรัตน์

- ๓.๑ นายอภิสิทธิ์ อารังวรังกูร
- ๓.๒ นายถาวร สรสมบัติ
- ๓.๓ นายเจริญ โตสูงเนิน
- ๓.๔ นายอ่อน พรรถทอง
- ๓.๕ นายสวัสดิ์ แสนศิลา
- ๓.๖ นายคำผาง สุ่มมารย์
- ๓.๗ นายทองใบ ต้นโลห์

๓.๘ นายคำมาย เพี้ยโคตร

๓.๙ นายสมัย จอมชัยภูมิ

๓.๑๐ นางสาวกาญจนา ทองโคตร

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบ่งออกเป็น ๓ ตอน ประกอบด้วย

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ มีลักษณะเป็นแบบตรวจสอบรายการ (Check list) ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ

ตอนที่ ๒ แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธใน จังหวัดขอนแก่น

ตอนที่ ๓ แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธใน จังหวัดขอนแก่น

๓.๔ การสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือ

การสร้างแบบสัมภาษณ์ มีขั้นตอนดังนี้

๑) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร ตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามชื่อ วัตถุประสงค์และกรอบแนวคิดในการวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธใน จังหวัดขอนแก่น นำมาเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์

๒) ข้อมูลที่ได้มาจากขั้นตอนที่ ๑ มาเป็นประเด็นคำถามแบบสัมภาษณ์ แล้วนำเสนอที่ปรึกษาโครงการวิจัยเพื่อพิจารณาและให้ข้อเสนอแนะ

๓) ปรับปรุงแบบสัมภาษณ์ตามข้อเสนอแนะของที่ปรึกษาโครงการวิจัยก่อนนำไปเก็บข้อมูล

๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังต่อไปนี้

๑) นำหนังสือจาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ถึงผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อขออนุญาตสัมภาษณ์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

๒) สร้างความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลหลัก และกลุ่มเป้าหมาย พบปะพูดคุยเพื่อสร้างความคุ้นเคย แจ้งวัตถุประสงค์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๓) กำหนดนัดหมายวันเวลาที่จะดำเนินการสัมภาษณ์ที่แน่นอน เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้เตรียมตัวและเตรียมเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๔) การเก็บรวบรวมข้อมูล ดำเนินการเก็บข้อมูลจาก

๑. เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documents) คือการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการค้นคว้าจากหนังสือ เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและ

๒. ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก กับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก และบุคคลอื่นๆ โดยใช้วิธีการจดบันทึก และการสนทนากับกลุ่มเป้าหมาย

การสัมภาษณ์ (Interview) ที่ผู้วิจัยเลือกใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพราะเป็นวิธีการเก็บข้อมูลที่มีความยืดหยุ่น ซึ่งในการสัมภาษณ์นั้นได้ใช้วิธีการ ๒ วิธีดังนี้คือ

๑) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) การสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นการสัมภาษณ์หรือสนทนาตัวต่อตัวหรือแบบเผชิญหน้า ซึ่งในการสัมภาษณ์นั้นได้เลือกสถานที่ที่จะสัมภาษณ์ โดยเลือกสถานที่ที่เงียบสงบ ปราศจากสิ่งรบกวนใดๆ เพื่อให้การสัมภาษณ์เป็นไปอย่างต่อเนื่องและได้รายละเอียดที่ต้องการมากที่สุด

๒) การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) เป็นการรวบรวมข้อมูลจากผู้บริหาร และครู เพื่อต้องการคำตอบในเชิงเหตุผล คำถามจะถามถึงความรู้สึก การให้เหตุผล แรงจูงใจในการประกอบอาชีพชานาเชิงพุทธ

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์โดยใช้ การแปรความการตีความ และนำเสนอข้อมูลโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ตามหลักอุปนัยวิธี (Induction method) เพื่ออธิบายการนำเอาหลักธรรมไปพัฒนาคุณภาพชีวิต ๓ ด้าน คือ

๑. การพึ่งตนเองของชานา ๕ ด้าน ประกอบด้วย ด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านจิตใจ และด้านสังคมวัฒนธรรม

๒. การส่งเสริมการพึ่งตนเองของชานา

๓. การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยเรื่อง การพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่นผู้วิจัยได้ดำเนินการตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๑ การพึ่งพาตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น

๔.๒ แนวทางส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

๔.๓ วิเคราะห์รูปแบบการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๑ การพึ่งพาตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น

เกษตรกรจังหวัดขอนแก่นรู้จักการทำนาและการเกษตรในแนวทางเกษตรพึ่งตนเอง ผูกพันกับวิถีชีวิต สัมพันธ์กับการใช้ชีวิต การกำหนดเป้าหมายจึงเป็นการคิดถึงชีวิต วิเคราะห์ชีวิต ให้เป็นไปตามที่ต้องการ ดังนั้นเป้าหมายของชีวิตบนพื้นฐานการทำเกษตรแบบพึ่งตนเอง จึงสามารถกำหนดให้เป็น พอเพียง มั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืน ได้ระยะสั้น ทำเพื่อพออยู่ พอกิน พอใช้ และพอร่มเย็นระยะกลาง แบ่งปัน แจกจ่าย จำหน่ายเพื่อมีรายได้ ขยายแนวคิด รวมกลุ่ม ประสานกันเป็นเครือข่าย เกื้อกูลช่วยเหลือกัน ส่วนระยะยาว พึ่งพาและพึ่งพิงกันกับคน ชุมชนและธรรมชาติ หมุนเวียนเป็นวัฏจักรที่ไม่รู้จบ สู่ความยั่งยืน

๔.๑.๑ การพึ่งตนเองของชาวนา

ในการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่นนั้น ในปัจจุบันชาวนาถือว่าเป็นเกษตรกรที่มีอาชีพเป็นหลักในการประกอบอาชีพและไม่มีการเคลื่อนย้ายที่ทำกินไปยังต่างถิ่นแต่จะดำเนินชีวิตอยู่บนพื้นฐานที่ว่า “เอาหลังสู้ฟ้า เอาหน้าสู้ดิน” ซึ่งเป็นค่านิยมที่ใช้กันในอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นอาชีพที่ไม่มีรายได้สูงปลูกเพื่อประทังชีวิตให้คงอยู่ในสังคม แต่มีชาวนาบางกลุ่มรู้จักการประยุกต์การทำนาแบบผสมผสานหรือตามแบบเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวทางพระราชดำริของในหลวงรัชกาลที่ ๙ ทรงวางแนวทางให้ประชาชนรู้จักการพึ่งตนเองในการดำเนินชีวิตของประชาชนตลอดทั้งยังปลูกฝังให้สืบทอดารมณีสู่อนุชนรุ่นหลังต่อไป

ชาวนาหรือเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่นเห็นคุณค่าของการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง จึงได้หันมาทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง เช่น อาหารอินทรีย์เป็นสิ่งที่ต้องการมาก ผู้คนรักและห่วงใยสุขภาพมากขึ้น ทำให้โอกาสของการทำเกษตรอินทรีย์มีมาก ในเรื่องอุปสรรคก็อาจจะมีเรื่องเกี่ยวกับการรับรองมาตรฐานต่างๆ การจัดการขนส่ง เป็นต้น หากเราเริ่มทำจากพื้นฐาน ทำเพื่อพออยู่ พอกิน

พอใช้ แบ่งปัน แจกจ่าย จำหน่ายเพื่อมีรายได้ ขยายแนวคิด รวมกลุ่ม ประสานกันเป็นเครือข่าย เกื้อกูลช่วยเหลือกัน พึ่งพาและพึ่งพิงกันกับคน ชุมชนและธรรมชาติ คงไม่เพียงแต่เราที่อยู่รอด

“... ได้นำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพ โดยการเริ่มต้นสร้างความพอเพียงให้เกิดขึ้นในการดำรงชีวิตของตนเอง ได้พัฒนาความรู้ ความสามารถ ทำงานเต็มความสามารถ ช่วยเหลือเกื้อกูล ทำงานให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและองค์กร อยู่ร่วมกัน พัฒนาให้ก้าวหน้าและมีภูมิคุ้มกันที่ดี เช่น การจัดงานโครงการต่างๆ ย่อนำมาซึ่งความสามัคคีและทำให้งานบรรลุเป้าหมายได้อย่างดี...”^๑

“...การอยู่อย่างพอมีพอกิน ไม่ใช่จ่ายเกินตัว ไม่ใช่ซื้อของที่แพง ๆ ควรซื้อสิ่งที่จำเป็น รู้จักอดออม ประหยัด...”^๒

“...ดำรงชีวิตอยู่ในความไม่ประมาท อยู่ด้วยความระมัดระวัง มีคุณธรรมจริยธรรม...”^๓

“...เอามาใช้ เช่น การทำบัญชีครัวเรือนในแต่ละวันแล้วมาสรุปในเดือน เราจะรู้รายรับ-รายจ่ายของเราดีขึ้น...”^๔

“...ใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ใช้เงินไม่ฟุ่มเฟือย ใช้อย่างมีเหตุผล...”^๕

“...นำมาเป็นต้นแบบอย่างที่เราเห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนคือ การวางแผนการประกอบอาชีพหลักและอาชีพเสริม การจัดการกับพื้นที่ทำกิน มีการเลี้ยงสัตว์ การปลูกผักไว้กินเองและจำหน่าย การเลี้ยงปลา เลี้ยงเป็ด ไก่ ไข่ไก่กินเองในพื้นที่ที่เรามี การออมเงินทุกเดือนเพื่อเก็บไว้เป็นทุน และใช้จ่ายในการที่จำเป็น...”^๖

“...มีเหตุผลเสมอในการตัดสินใจเลือกที่จะทำสิ่งต่างๆ และตัดสินใจลงมือทำสิ่งนั้น ๆ อย่างรอบคอบ...”^๗

แต่การผลิตเกษตรควรคิดจากสิ่งที่มีในมุมมองความคิดของการพึ่งพาตนเอง รากฐานที่สำคัญคือการผลิต ผลิตเพื่อใช้เป็นปัจจัยในการดำเนินชีวิต เกื้อกูลสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งบรรพบุรุษของเราได้บุกเบิกแหล่งทำมาหากิน ที่เหมาะสมกับสภาพอากาศ ภูมิประเทศ จนสร้างเป็นภูมิสังคมผ่านกาลเวลา บ่มเพาะประสบการณ์ในการเอาตัวรอดจนมาถึงปัจจุบัน ในช่วงที่ผ่านมามีการปฏิวัติแนวคิดการผลิต จากการทำอยู่ทำกิน เข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมทำเพื่อขาย กระตุ้นการเพิ่มผลผลิต

^๑สัมภาษณ์ เกวลิณ พรหมพันธุ์ใจ, เมื่อวันที่ ๓ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๒

^๒สัมภาษณ์ สำรวย ทองบุญมา, เมื่อวันที่ ๒๒ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๒

^๓สัมภาษณ์ กฤติกานต์ เบี้ยวโกฏ, เมื่อวันที่ ๒๒ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๒

^๔สัมภาษณ์ สำเริง ไชยแสง, เมื่อวันที่ ๒๒ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๒

^๕สัมภาษณ์ บุญทัน สีหาบุตร, เมื่อวันที่ ๒๒ เดือน กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

^๖สัมภาษณ์ อำนวย โคตรนัวะ, เมื่อวันที่ ๓ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๒

^๗สัมภาษณ์ อำพร สาพรหมมา, เมื่อวันที่ ๓ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๒

สร้างกรอบคิติดุนนิยม มีใช้เงินตราเป็นรูปแบบการแลกเปลี่ยน และสร้างค่านิยม งานคือเงิน เงินคืองานบันดาลสุข พัฒนาและหยั่งรากลึกในใจเราจนทำให้ชีวิตนี้ขาด ‘เงิน’ ไม่ได้ จึงกลายเป็นรูปแบบการผลิตแบบการทำธุรกิจ แผนธุรกิจส่วนมากจะคำนึงถึงผลกำไรเป็นหลัก การผลิตที่เน้นปัจจัยเพื่อการแข่งขัน ปัจจัยการผลิตต่างๆ จึงถูกมองในรูปแบบทุน หาวัตถุได้ถูกแค้ไหน เครื่องมือที่ทำให้ต้นทุนการผลิตถูกที่สุด จนบางอาจครั้งมองข้ามเรื่องคุณภาพก็มี หรืออาจนำมามุมมองการพัฒนาสินค้าที่แตกต่างจากคู่แข่งมาใช้ เพื่อเป็นทางเลือกที่ดีกว่าคู่แข่ง

ส่วนการทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง เริ่มต้นเน้นการผลิตที่ตอบสนองของชีวิตให้พออยู่พอกิน ขยายไปสู่การแบ่งปัน เพื่อสร้างระบบภูมิคุ้มกันของระบบสังคมในรูปแบบการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน แล้วจึงนำไปขายเพื่อนำเงินไปแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ที่ไม่สามารถผลิตเองได้ และเมื่อพิจารณาวิธีการผลิตของการทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองแล้ว จึงควรทำให้เหมาะสมกับพื้นที่ตามภูมิสังคม พื้นที่ลุ่มทำนาได้ ก็ทำนาเพื่อผลิตอาหาร ทำเกษตรผสมผสานหลากหลายเพื่อให้ได้ผลผลิตที่หลากหลาย จัดการปัจจัยการผลิตได้ด้วยตนเอง เช่น จัดการน้ำ โดยการขุดบ่อกักเก็บน้ำ ขุดบ่อน้ำตื้น หรือเจาะบ่อบาดาล จัดการดินด้วยการทำปุ๋ยได้เอง ทำอาหารพืช สัตว์ รวมทั้งดูแลรักษาพืช สัตว์ได้ด้วยตนเอง ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกก็ถือว่าเป็นการลดต้นทุนการผลิต เลือกใช้เครื่องมือ เครื่องทุ่นแรงที่เหมาะสม เป็นต้น ค่อยๆ เพิ่มเติมจากเล็กๆ เพื่อเรียนรู้จนไปสู่การผลิตที่หลากหลาย ในกระบวนการผลิตในภาคธุรกิจอุตสาหกรรม มีการสร้างกระบวนการผลิตที่เป็นมาตรฐาน เครื่องจักรทันสมัย แบ่งงานออกเป็นส่วนๆ ผลผลิตที่ได้มีการคัดกรอง ตรวจสอบคุณภาพ และยังสามารถจัดการของเหลือจากกระบวนการผลิต แล้วแปรเปลี่ยนเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้อง สร้างรายได้อีกทางหนึ่ง กระบวนการผลิตที่ดีสามารถทำระบบไม่ให้มีของเสียออกจากระบบได้ เช่น โรงสีข้าว เมื่อรับข้าวเปลือกจากชาวนา ทำการสีข้าว ได้ข้าว รำและปลายข้าวไปขาย เศษที่เหลือเป็นแกลบก็นำไปเผาในระบบเตาชีวมวลเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าใช้ในโรงสีต่อไป ชีแกลบที่ได้ก็ยังขายได้อีกด้วย

“...พืชผักที่ใช้ประกอบอาหาร ไทบ้านกะพากันปลูกไว้กิน บางคนกะปลูกภายในพื้นที่บ้าน บางคนกะปลูกไว้หัวไร่ปลายนา บางคนกะปลูกในกระถางแน่ กระตุ้งแน่ กระละมั่งอ้างแน่ เเทิงในบ้านและหน้าบ้าน...”^๔

หากเราพิจารณากระบวนการผลิตที่ไม่มีของเสียในมุมมองของการทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองก็สามารถทำได้เช่นกัน แต่ต้องทำการจัดระบบเชื่อมโยงภาคการผลิตที่หลากหลายสอดคล้องกัน เช่น เมื่อเราปลูกกล้วย ต้นกล้วยช่วยอุ้มน้ำ ผลกล้วยนำไปรับประทาน ขาย หากเหลือก็เป็นอาหารสัตว์ ไก่ เป็ด ปลา ได้เจริญเติบโต เมื่อจับปลามากิน หรือขาย เศษปลาก็นำมานำนํ้าหมักบำรุงพืช ไก่ที่เลี้ยงไว้ก็

^๔สัมภาษณ์ ประวัติ วิสิลา, เมื่อวันที่ ๒๐ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๒

จะถ่ายมูล นำไปหมักเป็นปุ๋ยหมักชีวภาพ บำรุงพืชอีกต่อไป การสร้างระบบหมุนเวียนทรัพยากรแบบพึ่งพากันและกัน ก็เป็นการใช้หลักการผลิตที่มีประสิทธิภาพเช่นกัน

หลักสำคัญในการผลิตเพื่อพึ่งตนเองคือ คิดจากสิ่งที่มี หางง่ความรู้จากสิ่งที่มีมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด พัฒนาจากสิ่งที่มีเป็นหลัก หรือหากไม่สามารถทำในสิ่งที่ต้องการได้ก็ให้น้อยที่สุดสำหรับการทำนาหรือการทำเกษตรของประชาชนในจังหวัดขอนแก่น ไม่เป็นเพียงอาชีพเท่านั้น แต่เป็น ‘วัฒนธรรม’ ที่มีการสั่งสมภูมิปัญญา สืบทอด ปลูกฝัง วิธีการใช้ชีวิตและการทำงาน การทำงานของเกษตรกรจึงผูกพันพึ่งพาอาศัยกันและกัน รวมถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วนเกษตรกรที่ทำสิกรรม ปลูกพืช จำเป็นต้องดูแลดิน จัดการน้ำ และวางแผนสร้างปัจจัยเพื่อการผลิตต่างๆ ให้สอดคล้องและพึ่งพากัน โดยพื้นฐานแล้วเมื่อดินคือรากฐานของการสิกรรม หากต้องดูแลดินในแบบพึ่งตนเอง จำเป็นต้องทำความรู้จักดิน และสิ่งมีชีวิตในดิน โดยการเลี้ยงดิน แล้วให้ดินเลี้ยงพืชสามารถพึ่งตนเองด้วยการทำดินให้มีชีวิต เติมอินทรีย์วัตถุ ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพเพื่อหล่อเลี้ยงดิน สำหรับการดูแลจัดการน้ำให้เพียงพอต่อการใช้อุปโภคบริโภค ไม่รอเพียงฝน หรือระบบชลประทาน ต้องพึ่งตนเองด้วยการขุดบ่อกักเก็บน้ำ บ่อน้ำตื้น หรือบ่อบาดาลเพื่อสำรองน้ำไว้ยามจำเป็น เมื่อเราจัดสมดุลกันธรรมชาติจะดูแลกันเอง มีจุลินทรีย์ช่วยย่อยสลายอินทรีย์วัตถุ มีไส้เดือนทำหน้าที่พรวนดินเติมอากาศในดิน ต้นไม้ทุกต้นทำหน้าที่เป็นทีมงานช่วยกันสร้างผลผลิตตามปัจจัยที่เหมาะสม ชีวิตทุกชีวิตทำหน้าที่ของตนเองอย่างเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกัน อาจจะมีเพียงเกษตรกรและคนในครอบครัวเท่านั้นที่คอยดูแลให้ผลผลิตออกมาตามที่ลงแรงลงไป

“...ภายในหมู่บ้านสี่มีกลุ่มแม่บ้านที่พากันเห็ดน้ำยาล้างจานเอาไว้ใช้ในครัวเรือนถ้าผู้ได้เห็ดกะซื้อขายกันในราคาถูก พอแบ่งกันได้ใช้สอยในบ้านในเฮือน เพื่อลดภาระค่าใช้จ่าย...”^๙

การพึ่งตนเองในระบบเกษตร หากมองให้รอบด้านปัจจัยการผลิตต่างๆ จำเป็นต้องสร้างและพัฒนาให้สามารถพึ่งตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็น เมล็ดพันธุ์ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ การพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ การพัฒนาเครื่องทุ่นแรงหรือเครื่องมือทางการเกษตร การพัฒนาเทคโนโลยีแบบชาวบ้าน ที่ง่ายปรับเปลี่ยน ปรับปรุงได้ด้วยตนเอง โดยการพึ่งพาอาศัยกันก็เป็นปัจจัยสำคัญ ซึ่งเคยเป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนที่จะถูกแทนด้วยค่านิยมแบบการจ้าง ใช้เงินมาเป็นตัวแปรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและชุมชน เราจำเป็นต้องกลับไปสู่สังคมของการให้ ยิ่งให้ยิ่งได้ เพื่อเป็นการสร้างวัฒนธรรมแบบพึ่งพาอาศัยกันอีกครั้ง เช่นเดียวกับการดูแลกันแลกันของพืช สัตว์และสิ่งแวดล้อม ความเป็นคนที่มีสังคมก็เป็นระบบพึ่งพาอาศัยกันและกัน โอบอ้อมอารีกัน เป็นระบบพึ่งกันเอง สังคมไทยก็จะมั่นคงและยั่งยืน

“...ถ้าเฝ้าถึงการลดรายจ่าย อันหนึ่งที่ขาดบ่ได้กะคือ การลดต้นทุนในการเห็ดนา เพราะว่าในหมู่บ้านนี้ มีการจัดตั้งศูนย์ข้าวชุมชนบ้านหนองหัววัวมีการผลิตปุ๋ยชีวภาพน้ำหมักชีวภาพ

^๙ สัมภาษณ์ สำเร็จ ไชยแสง เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๒

ขึ้นมาใช้เองในกลุ่มและผู้สนใจ เป็นการลดต้นทุนการผลิตที่นำมาใช้แล้วได้ผลดีต่อผลผลิตข้าวภายในชุมชน...”^{๑๐}

ในการทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง จำเป็นต้องเริ่มต้นจากตัวเกษตรกรเองสร้างรากฐานจากใจของเกษตรกร เพื่อที่จะทำให้การดำเนินการสำเร็จและได้ผลนั้นต้องประกอบไปด้วย

๑. ใจรักที่จะสร้างผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ ปลอดภัย สะอาด ปลอดภัยต่อผู้บริโภค ใจที่ปลดปล่อยความโลภออกไป วิเคราะห์และวางแผนการผลิต ด้วยปัจจัยที่ตนเองมีแบบพึ่งตนเอง เพื่อลดต้นทุนการผลิต

๒. ใจรักที่จะให้แก่ผู้บริโภค ให้ราคาที่เหมาะสมกับน้ำพักน้ำแรง หรือถูกใจก็ให้ฟรีกันเลย มีการกำหนดราคาแบบเป็นธรรม บนพื้นฐานของความเป็นจริง ไม่ถูกหรือแพงเกินไป รวมถึงไม่นำกลไกราคามาสร้างผลประโยชน์แก่ตนเอง

๓. ใจรักที่จะมอบสิ่งดี ๆ ให้ถึงมือผู้บริโภคที่ได้ลิ้มลอง ใช้สอยประโยชน์อย่างเข้าใจ สร้างช่องทางการเข้าถึงผลิตภัณฑ์ที่พร้อม ด้วยเครื่องมือต่างๆ ที่มีหลากหลายอยู่ในปัจจุบัน

๔. ใจรักที่จะทำกิจกรรมดีๆ บ่งบอกคุณประโยชน์ โห่ และสร้างสรรค์ เพื่อดูแลตนเอง และคนที่รัก ให้คุณค่าและความหมายจากใจ เปิดเผย จริงใจ ถูกต้องและตรงไปตรงมา

๕. ใจที่ซื่อสัตย์เป็นต้นทางที่จะทำให้เกิดการสร้างการยอมรับ และไว้วางใจในการใช้ อุปโภค บริโภค ผลิตภัณฑ์ของเรา

เมื่อเราเริ่มจากใจที่จะให้ ใจก็จะส่งไปกระทบใจของผู้รับ ในภาพของความเป็นเพื่อน พี่น้องญาติสนิทมิตรสหาย ทั้งหมดเป็นคนที่เรารัก เรากำลังมอบสิ่งดีๆ ให้คนที่เรารัก อิ่มใจผู้ให้ อุ่นใจผู้รับในหลักการแนวคิดที่สามารถนำมาปรับใช้กับการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเองได้ กลยุทธ์เหล่านี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ เช่น

๑. เมื่อสินค้าการเกษตรเป็นสินค้ามีฤดูกาล ที่หากมีผลผลิตมาก ราคาจะตก เราสามารถจัดระบบการออกผลผลิต ให้ออกก่อน ออกหลัง หรือออกนอกฤดู ได้หรือไม่ เช่น มะนาวนอกฤดูทุเรียนหวาน เป็นต้น ทำให้ได้ราคาดีขึ้น

๒. ในการทำการเกษตร โดยทั่วไปผักผลไม้มักจะใช้สารเคมีที่เป็นอันตรายต่อผู้บริโภค หากเราทำการเกษตรอินทรีย์ ก็เป็นตัวเลือกใหม่ในพื้นที่ สร้างความแตกต่างและเป็นตัวเลือกใหม่ๆ แก่ผู้บริโภคได้

๓. การสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้า ได้ทั้งการแปรรูป คิดค้นผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ซึ่งเป็นแนวทางปรกติอยู่แล้ว แต่สำหรับการสร้างมูลค่าเพิ่มแบบอื่นๆ ในแนวทางของการสร้างนวัตกรรม อันนี้อาจยากหน่อยแต่ก็ทำได้ ต้องลองมองหาดูครับ ผมลองยกตัวอย่าง เช่น เผ่าถ่านแบบชาวบ้าน ใช้เตาดินกลบกับพื้น ได้ถ่านน้อย ขี้เถ้าเยอะ ถ่านเป็นหัวหงอก ปรับมาเผาถ่านแบบเตาถึง ๒๐๐ ลิตรได้ถ่าน

^{๑๐}สัมภาษณ์ อำนาจ โคตรนี้วะ, เมื่อวันที่ ๓ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๒

คุณภาพดีขึ้น และได้น้ำส้มคว้นไม้ หรือปรับปรุงเป็นการทำถ่านชีวภาพ เพื่อนำไปใช้ในการเพิ่มประสิทธิภาพปุ๋ยชีวภาพ หากสร้างเป็นนวัตกรรมได้ก็เผ่าถ่านเป็นยา ที่มีมูลค่าสูงได้ เป็นต้น

พื้นฐานสำคัญของการตลาดคือจุดขาย ซึ่งอาจเป็นภาพรวมของการทำธุรกิจ วิธีการผลิต ผลิตภัณฑ์ การบริหารจัดการ เทคโนโลยี ที่สะท้อนรวมเป็นตัวตนของเราที่เรียกว่า Brand การทำเกษตรแบบพึ่งตนเองจะบ่งบอกตัวตนของเกษตรกรได้ หากเกษตรกรเริ่มใส่ใจที่โอปอ้อมอารี มีเมตตา สร้างผลผลิตที่ปลอดภัย มอบจากใจสู่ใจแก่ผู้บริโภคเสมือนให้คนที่เรารัก จะนำไปสู่ความมั่นคงและยั่งยืน

สำหรับการทำเกษตรแบบพึ่งตนเอง การจัดการเรื่องทุนเป็นสิ่งสำคัญ แต่หลายคนมักจะเข้าใจว่าทุนอันนี้คือ เงิน เมื่อจะทำอะไรก็ต้องใช้ทุน(เงิน) แต่ไม่ใช่ทั้งหมด ทุน ในความหมายของการทำเกษตรแบบพึ่งตนเอง แบ่งได้เป็น

๑. ทุนเวลา ทุกคนมีเวลาต่อวัน ๒๔ ชั่วโมงเท่ากัน แต่ใช้เวลาที่มีได้ต่างกัน ที่สำคัญคือบริหารจัดการเวลาอย่างไรให้เหมาะสม เวลาใดควรทำ เวลาใดควรพัก

๒. ทุนแรง สองมือของเรา คือต้นทุนที่สำคัญ เรามีแรงก็ทำงานต่อไปได้ด้วยความพากเพียร มุ่งมั่น จนถึงความสำเร็จ

๓. ทุนความรู้ การแสวงหาความรู้เพื่อนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์เป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับเกษตรกรยุคนี้ ความรู้จะเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เราบรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่คาดหวังไว้ เช่น ความรู้เรื่องวัฏจักรของการพึ่งพาอาศัยของพืชและสัตว์ นำมูลสัตว์หมักเป็นปุ๋ยให้พืช นำพืชมาเป็นอาหารสัตว์ เป็นต้น

๔. ทุนปัญญา เมื่อเรียนรู้และฝึกฝนจนทำได้ดีแล้ว จะเกิดเป็นปัญญา มองเห็นหนทางและทางออกในการจัดการปัญหา ดังเช่น หากเราว่ายน้ำเป็นแล้ว เมื่อตกน้ำก็จะว่ายน้ำได้ทันทีโดยไม่ต้องฝึกฝนเรียนรู้ใหม่ เป็นต้น เมื่อเราพบเจอปัญหาแบบนี้ก็จะรู้ได้ทันทีว่าจะแก้ไขอย่างไร

๕. ทุนนวัตกรรม การค้นคว้า คิดค้นอยู่เสมอ อาจนำเราไปสู่แนวทาง วิธีการใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ในการทำการเกษตร การสร้างนวัตกรรมอาจจะยากสำหรับบุคคลทั่วไป เพราะต้องสั่งสมความรู้ที่มีความสัมพันธ์กันและมากพอจึงจะนำไปคิด เพื่อสร้างสรรค์นวัตกรรมได้

๖. ทุนสังคม การพึ่งพาอาศัยกันทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อหนุน การเอาแรงกัน เป็นทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการให้ และลดละความเห็นแก่ตัวลงไป

๗. ทุนเงิน จึงไม่ใช่ปัจจัยหลักของการทำเกษตรแบบพึ่งตนเอง เป็นปัจจัยที่มาหนุนเสริมให้เราหาสิ่งที่ไม่สามารถทำเองได้เท่านั้น

เมื่อเราเริ่มต้นด้วยการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก เรื่องของเงิน จึงไม่ใช่เรื่องสำคัญ เริ่มต้นจากทำแบบเล็กๆ เดินทีละก้าว ทบทวน ปรับปรุงแก้ไข ปรับเปลี่ยน จนกว่าจะไปถึงเป้าหมายอันยิ่งใหญ่

ตามที่เราอยากดำเนินการหรือกระทำในสิ่งนั้น ๆ แต่ในการทำเกษตรก็มีความเสี่ยง ซึ่งความเสี่ยง ของเกษตรกรปัจจุบันที่พบเห็นโดยทั่วไปประกอบด้วย

๑. ชาวนา ทำนาแบบพึ่งพื้เทวดา ฟ้าฝน ปีที่ฝนพอดีก็มีผลผลิต น้ำท่วมฝนแล้งก็อด ชีวิตที่ผูกไว้กับระบบเงิน ขายข้าวแล้วซื้อข้าวกิน ราคาข้าวถูกกำหนดโดยตลาดโลก พ่อค้า โรงสี ชาวนาแบบนี้จึงเป็นกระตุกสนหลังผุๆ ที่รอวันล้มหายตายจากไป

๒. ชาวสวน ทำผลไม้เชิงเดี่ยว ทุกอย่างต้องใช้เงินทุน ต้องการผลผลิตมาก กึ่งลงทุนมาก ทั้งปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า ไม่รวมต้นทุนชีวิตที่ลงแรงลงไป เสี่ยงกับราคาที่ไม่แน่นอน ปีนี้โชคดียังได้กำไร โชคร้ายก็ขาดทุน รายได้ไม่พอกับต้นทุน

๓. ชาวไร่ ไร่อ้อย ไร่มัน ไร่ข้าวโพด ไร่พืชเชิงเดี่ยว ใช้สารเคมีเร่งผลผลิตต่อไร่ ราคาขายก็ถูกผูกขาดจากโรงงานอุตสาหกรรม ที่มักจะบอกว่าราคาเป็นไปตามตลาดโลก ชาวไร่ก็เป็นผู้รับความเสี่ยงนี้ไป

เกษตรกรผู้ทำนา ทำสวน ทำไร่ บางครั้งก็ทำการเกษตรแบบเสี่ยง ซึ่งเกษตรกรสามารถหาวิธีการการลดความเสี่ยงคือการทำเกษตรผสมผสาน ลดหรืองดเว้นการทำเกษตรในแนวทางอุตสาหกรรมหรือเกษตรเชิงเดี่ยว หันมาทำการทางเกษตรผสมผสาน เมื่อมีผลผลิตหลากหลาย ราคาผลผลิตบางอย่างอาจจะไม่ดี แต่บางตัวอาจจะดี ปะปนกันไป หากขายไม่ได้ก็ยังนำไปกินหรือแจกจ่ายได้ ไม่ผูกกับผลผลิตเพียงอย่างเดียว และสามารถสร้างรายได้ในรูปแบบ รายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน รายรอบ รายปีได้

ในมุมมองของเกษตรกรบางท่านคิดว่าการทำเกษตรผสมผสานเป็นเรื่องยาก ต้องดูแลพืชที่หลากหลายชนิด ทั้งต้องรู้จักและเรียนรู้เรื่องพืชเหล่านั้น กลัวว่าทำไปแล้วไม่ได้ผล ทำแบบเดิมจะดีกว่า หากเกษตรกรกลัวหรือไม่กล้าทำ ก็ให้เริ่มจากทำผักสวนครัวไว้กินเองก่อนเพื่อเรียนรู้ แล้วค่อยๆ ขยายไปสู่พืชที่เราชอบกิน ปลูกไปก็เรียนรู้ไป ไม่มีสูตรสำเร็จเพราะมีปัจจัยที่ส่งผลต่อการทำเกษตรมากมาย หมั่นหาความรู้และวิธีการจัดการเรื่องการลดต้นทุน การจัดการดิน น้ำ ปุ๋ย แบบพึ่งพาตนเอง แม้รายได้ลดลง ก็ยังมีกำไร เพราะต้นทุนต่ำ เรื่องขาดทุนก็ไม่ใช่อุปสรรคอีกต่อไป

แต่ปรากฏการณ์ทางสังคม เป็นเรื่องที่ซับซ้อนและเชื่อมโยงกันในหลายๆมิติ การจะบูรณาการ มโนทัศน์ต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์สังคมจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อวิเคราะห์ถึงโครงสร้างวัฒนธรรมซึ่งเป็นวิถีชีวิตทั้งหมดของมนุษย์ จึงจำเป็นต้องพิจารณา ๓ องค์ประกอบไปพร้อมกัน คือ

๑. ระบบการผลิต หรือ ระบบการทำการเกษตร การต่อสู้เพื่อให้ชีวิตอยู่รอดของมนุษย์ทำให้เกิดระบบการผลิต เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่างๆซึ่งในสังคมดั้งเดิมของมนุษย์อาศัยพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ทำให้คนรู้จักจัดการระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติโดยสร้างความเชื่อต่างๆขึ้นจนทำให้เกิดเป็นระบบคุณค่า เกิดการนับถือศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ นอกจากนั้นการที่มนุษย์ได้อยู่

ร่วมกันเป็นกลุ่ม จึงจำเป็นต้องจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันนี้ให้เหมาะสม ทำให้เกิดจารีต ประเพณี ระบบกฎเกณฑ์ และพิธีกรรมต่างๆเป็นแนวทางและบรรทัดฐานให้สมาชิกของชุมชนทั้งรุ่น ปัจจุบันและรุ่นต่อไปได้ถือปฏิบัติ ระบบกฎเกณฑ์และประเพณีต่างๆจะถูกถ่ายทอดโดยมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้บางส่วนที่ไม่เหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อมใหม่ ต้องยกเลิกไปไม่มีถือปฏิบัติกันอีก

๒. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เช่น ครอบครัว เครือญาติและชุมชนรวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน แนวคิดดังกล่าว แสดงความเกี่ยวพันและเชื่อมโยงระหว่างระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระบบคุณค่าและโลกทัศน์ กับความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆ ว่าการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบทุนนิยมการค้า ที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจพร้อมๆกับการจัดระเบียบสังคมใหม่ เพื่อให้เอื้อต่อความทันสมัยนั้น แม้ว่าผลที่เกิดขึ้น คือ ความทันสมัยทำให้คุณภาพชีวิตส่วนหนึ่งของคนดีขึ้น แต่ในขณะเดียวกันในอีกด้านหนึ่งกลับพบว่า การพัฒนาด้านวัตถุและการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่นี้ ได้ทำลายสายสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมซึ่งเป็นรากฐานของความสุข ความมั่นคง และความเข้มแข็งของชุมชนลง ผลกระทบสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ศักยภาพในการรักษาอำนาจเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง รวมทั้งการรักษาสมดุลภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติมนุษย์กับมนุษย์ และกายกับจิตของมนุษย์ อันเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่จะทำให้เกิดความพอเพียงต้องถูกกระทบกระเทือน จึงมีผลทำให้แต่ละชุมชนต้องพยายามหาหนทางเพื่อปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่ได้ แต่ด้วยความที่แตกต่างกัน อาทิ ลักษณะกายภาพ สภาพภูมิศาสตร์ ทรัพยากรของแต่ละชุมชน ทำให้เกิดการแสวงหาทางออกเพื่อรักษาความพอเพียง ซึ่งเป็นทางรอดของแต่ละชุมชน มีระดับลักษณะและรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เช่น บางชุมชนรักษาความพอเพียงไว้ด้วยการสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ไม่พยายามพึ่งพิงผู้อื่น โดยทำการผลิตเพื่อผู้บริโภคของตนเอง และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้มากที่สุด ไม่เน้นการผลิตแบบการค้า หรือหากจะต้องมีบ้างก็สามารถสร้างระบบการจัดการที่เอื้อให้เกิดการบูรณาการแลกเปลี่ยนสินค้า รวมทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆให้ดำรงอยู่ในบริบทเดียวกัน หรือในบางชุมชนก็เลือกวิธีการอยู่รอด โดยการผนวกตนเองเข้ากับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมการค้า ด้วยการสร้างกระบวนการจัดระเบียบสังคมใหม่ ที่เอื้อให้เกิดความเป็นประชาสังคม (Civil Society) เพื่อรักษาความเป็นศักยภาพแห่งความพอเพียง และอำนาจต่อรองกับเศรษฐกิจภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจต่อกัน ซึ่งถือว่า เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ สามารถช่วยให้ชุมชนรวมกลุ่มกันเพื่อการจัดการปัญหาต่างๆ รวมทั้งกำหนดแนวทางการพัฒนาของตนเอง อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการดำรงอยู่แบบพึ่งตนเอง

๓. ระบบความเชื่อ อันประกอบด้วย ระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม ความไว้วางใจทางสังคมนี้เกิดขึ้นได้โดยเงื่อนไขสำคัญ ๒ ประการ คือ ประการแรก ด้วยการสร้างบรรทัดฐานแบบพึ่งพาอาศัย

กันที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานและกฎเกณฑ์กติกาของความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกันขึ้นมา พร้อมทั้งพัฒนากระบวนการบังคับทางสังคมและการขัดเกลาทางสังคม เพื่อให้บรรทัดฐานดังกล่าวเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางและยั่งยืน ประการที่สอง การสร้างเครือข่ายที่ทำให้บุคคลมาสัมพันธ์กันในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน เช่น การพัฒนาความสัมพันธ์แบบวิสาหะ (Association) และความสัมพันธ์แบบแนวราบ (Cooperation) เพื่อให้สมาชิกได้สร้างนิสัยของความร่วมมือกัน ทำให้สามารถลี้กกำลังกันดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ รวมทั้งปลูกฝังให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะและความไว้วางใจกัน จนในที่สุดสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นชุมชน แบบประชาสังคม (Civic Community) ซึ่งมีศักยภาพตอบสนองความต้องการของตนเองได้เป็นอย่างดี และทำให้สามารถสร้างระบบการจัดการในการรักษาความพอเพียงของตนเองไว้ได้ ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนบริบทแวดล้อมไปอย่างไร ทำให้เกิดเป็นคุณค่าทางความเชื่อร่วมกัน จนนำไปสู่ระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมอื่นๆ ตามมาองค์ประกอบทั้งสามส่วนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบใดระบบหนึ่ง ก็จะส่งผลต่อเนื่องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบอื่น ๆ ด้วย ซึ่งในที่สุดก็จะทำให้โครงสร้างสังคมหรือวัฒนธรรมทั้งหมดเปลี่ยนแปลงเป็นพลวัต และมีความหลากหลายไม่คงที่

หลักในการดำรงอยู่ของเกษตรกรแบบพึ่งตนเองภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมการค้า ก็คือ ศักยภาพของชุมชนในการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างศักยภาพในการปรับตัวอย่างมีอำนาจต่อรองและดำรงความสามารถในการตอบสนองความต้องการของตนเองไว้ได้ ท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง

การพึ่งตนเองทางสังคมของบุคคลและสังคม สามารถนำมารวมประสานให้เกิดความเข้มแข็งเป็นรูปธรรมจากการปรับวิถีทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในลักษณะภูมิปัญญาทั้งทางกายภาพด้านวัตถุ พิสัยและจิตภาพด้านจิตพิสัยให้เกิดความเหมาะสม เพื่อให้บุคคลและสังคมดำรงอยู่อย่างสันติสุข ในพลวัตรสังคมอย่างมั่นคง รวมขึ้นเป็นวัฒนธรรมพึ่งตนเอง เป็นชีวิตที่พอเพียง โดยมีแนวคิด ดังนี้

๑. ชีวิตที่พอเพียง หมายถึงชีวิตที่เพียงพอแล้ว โดยสามารถใช้พลังแห่งความทะเยอทะยาน นำพา โดยไม่เกินขีดความสามารถที่จะไปถึง มิฉะนั้นจะพบความหายนะ

๒. ชีวิตที่พอเพียง ไม่ใช่ชีวิตที่สันโดษ ไร้ความฝัน แต่คือไฝ่ฝันตามศักยภาพ ไม่ใช่เพื่อฝัน โดยการก้าวไปอย่างมีสติ

๓. ชีวิตที่พอเพียง จะเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตและวิถีสังคม ให้อยู่อย่างสง่างาม

๔. ชีวิตที่พอเพียง คือชีวิตที่พอประมาณ มีเหตุมีผล ในการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง การใช้ความรู้อย่างรอบคอบ และมีคุณธรรม ในการดำเนินงานทุกขั้นตอน

๕. ชีวิตที่พอเพียง คือชีวิตที่สำนึกในคุณธรรม จริยธรรม มีความเพียรพยายาม มีสติปัญญา ความรอบรู้และรอบคอบให้ พร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ

๖. ชีวิตที่พอเพียง จะไม่ก่อให้เกิดการละเมิด บรรทัดฐานจารีตประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามของไทย

๗. ชีวิตที่พอเพียง จะไม่ก่อให้เกิดการเบียดเบียน เอาัดเอาเปรียบต่อกันในสังคม ให้เกิดความเดือดร้อน

๘. ชีวิตที่พอเพียง จะมีความพอเพียงทั้งทางกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม

๙. โลกุ่นวายหนอ ชัดช้องหนอ เพราะคนไม่มีคติบนความพอเพียง หากรู้จักพอเพียง จะพบหนทางแห่งความสุขสงบ

สรุป จากการศึกษาแนวคิดที่ตนเองของชาวนาจังหวัดขอนแก่น ดังกล่าว เป็นแนวคิดที่ยึดทางสายกลางหรือความพอดี ในการพึ่งพาตนเอง ๒ ระดับ คือ

๑.ระดับบุคคล คือ ความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน มีความเป็นอยู่อย่างประมาณตนตามฐานะ ตามอัตภาพ และที่สำคัญ ไม่หลงไหลไปตามกระแสของวัตถุนิยม มีอิสระเสรีภาพไม่มีพันธนาการอยู่กับสิ่งใด

๒.ระดับสังคม คือ ความสามารถของชุมชน สังคม ประเทศในการผลิต และบริการ เพื่อให้สังคมอยู่รอดอยู่ได้โดยการพึ่งตนเองทางสายกลางในการพึ่งตนเองแบบพอดีหรือความพอเพียง อันจะนำไปสู่ความพอเพียงที่ระดับบุคคล และสังคม มีขอบเขตหลักในการปฏิบัติให้สามารถพึ่งตนเองได้ ๕ ประการ คือ

๑. ด้านจิตใจ

๑.๑ มีจิตใจเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้

๑.๒ มีจิตสำนึกที่ดี

๑.๓ มีความคิดเชิงสร้างสรรค์แก่ตนเองและสังคม

๑.๔ มีจิตใจเอื้ออาทร ประนีประนอม

๑.๕ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

๒. ด้านสังคม

๒.๑ มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๒.๒ มีความสามัคคี

๒.๓ มีความเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง

๒.๔ ความเป็นอิสระในการคิดการดำเนินการ

๓. ด้านเศรษฐกิจ

๓.๑ ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้

๓.๒ ยึดหลักพออยู่พอกิน พอใช้

๓.๓ มีการวางแผนอย่างรอบคอบในด้านการใช้จ่าย

๓.๔ มีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่

๓.๕ มีภูมิคุ้มกันในความเสี่ยง

๓.๖ มีแผนสำรองเป็นทางเลือก

๔. ด้านเทคโนโลยี

๔.๑ มีภูมิปัญญาพื้นฐานในการแยกแยะสังคมที่ดี ไม่ดี ควรไม่ควร

๔.๒ รู้จักเลือกใช้ในสิ่งที่เหมาะสมกับความต้องการ

๔.๓ รู้จักปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นจริง

๔.๔ มีการพัฒนาภูมิปัญญาของตนเองให้ก้าวหน้า

๕. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๕.๑ รู้จักใช้เทคโนโลยีอย่างชาญฉลาด สอดคล้องกับบริบททางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๕.๒ พยายามหาวิชาการในการเพิ่มมูลค่าจากภูมิปัญญาที่มีอยู่

๕.๓ สามารถอยู่ในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุข

๕.๔ รู้จักรักษาพัฒนาและใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม คุ้มค่ากับคนหมู่มาก

๕.๕ ยึดหลักความเข้มแข็งและยั่งยืน

๔.๑.๒ การประยุกต์ใช้ระบบเศรษฐกิจพอเพียงต่อการดำเนินชีวิต

การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิตของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น เพื่อไปสู่ความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้ สามารถอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขตามอัตภาพ ควรพิจารณาดังนี้

๑. โดยพื้นฐานก็คือ การพึ่งตนเอง เป็นหลักการทำอะไรเป็นขั้นเป็นตอน รอบคอบ และระมัดระวัง

๒. การพิจารณาถึงความพอดี พอเหมาะ พอควร

๓. สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้น บนพื้นฐานของความสมดุลในแต่ละสัดส่วน แต่ละระดับ

๔. ครอบคลุมทางด้านจิตใจ สังคม เทคโนโลยี ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงเศรษฐกิจ

การสร้างจิตสำนึกในประชาสังคม อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ (paradigm shift) สร้างบรรทัดฐานแบบพึ่งพาอาศัยกัน (norms of reciprocal) การสร้างเครือข่ายที่ทำให้บุคคลมาสัมพันธ์ในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน (Networks of civic engagement) หรือการสร้างจิตสำนึกสาธารณะขึ้นมาทดแทนความสัมพันธ์แบบพึ่งพาในระบบเครือญาติของสังคม ประเพณีที่มีบทบาทน้อยลง ซึ่งสามารถพบเห็นได้จากวิวัฒนาการในการต่อสู้ เพื่อให้ได้มาซึ่งความพอเพียงอันมีมาตลอดในประวัติศาสตร์ชาติไทย ในปัจจุบันก็คือ การรวมตัวกันในกลุ่มคณะกรรมการป่าชุมชน กลุ่มเกษตรนิเวศ กลุ่มทอผ้า กลุ่มธนาคารข้าว รวมทั้ง กลุ่มออมทรัพย์ภายใต้ระบบการจัดการรูปแบบใหม่

ที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน หรือแม้กระทั่งองค์กรระหว่างประเทศเพื่อสร้างศักยภาพในการปรับตัว โดยระดมหลากหลายทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นความรู้ ทักษะ เทคโนโลยีจากแหล่งต่าง ๆ นำมาสร้างกระบวนการเรียนรู้ใหม่ร่วมกันของชุมชน ที่มีได้ตัดตอนจากภูมิปัญญาดั้งเดิมแต่กลับได้นำความรู้สมัยใหม่มาบูรณาการกันได้อย่างเหมาะสม ปัจจัยเหล่านี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงยังคงสามารถดำรงอยู่ในชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของบริบทแวดล้อมได้อย่างยั่งยืนตลอดมา

การต่อสู้ เพื่อให้ชีวิตอยู่รอดของมนุษย์ ทำให้เกิดระบบการผลิต เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่างๆ ซึ่งในสังคมดั้งเดิมของมนุษย์จะอาศัยพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ทำให้คนรู้จักจัดการระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยสร้างความเชื่อต่างๆ ขึ้นจนทำให้เกิดเป็น ระบบคุณค่า เกิดการนับถือศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ นอกจากนั้นการที่มนุษย์ได้อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม จึงจำเป็นต้องจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันนี้ให้เหมาะสม ทำให้เกิดจารีตประเพณี ระบบกฎเกณฑ์และพิธีกรรมต่างๆ เป็นแนวทางและบรรทัดฐานให้สมาชิกของชุมชนทั้งรุ่นปัจจุบันและต่อไปถือปฏิบัติ ระบบกฎเกณฑ์ และประเพณีต่างๆ จะถูกถ่ายทอด โดยมีการเปลี่ยนแปลง และพัฒนา เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้ บางส่วนที่เหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อมใหม่ต้องยกเลิกไปไม่มีการถือปฏิบัติกันอีก

รูปแบบและแนวคิดดังกล่าว แสดงความเกี่ยวพันและเชื่อมโยง ระหว่าง ระบบความสัมพันธ์ ทางเศรษฐกิจ ระบบคุณค่าและโลกทัศน์กับความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆ ว่าการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบทุนนิยมการค้า ที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ พร้อมๆ กับการจัดระเบียบสังคมใหม่ เพื่อให้เอื้อต่อความทันสมัยนั้น แม้ว่าผลที่เกิดขึ้น คือ ความทันสมัย ทำให้คุณภาพชีวิตส่วนหนึ่งของคนดีขึ้นแต่ในขณะเดียวกัน ในอีกด้านหนึ่งกลับพบว่าการพัฒนาด้านวัตถุและการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่นี้ ได้ทำลายสายสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งเป็นรากฐานของความสุข ความมั่นคงและความเข้มแข็งของชุมชนลง ผลกระทบสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ศักยภาพในการรักษาอำนาจ เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองรวมทั้งการรักษาสมดุลภาพ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ และ กายกับจิตของมนุษย์ อันเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ ที่จะทำให้เกิดความพอเพียงต้องถูกกระทบกระเทือน จึงมีผลทำให้ แต่ละชุมชนต้องพยายามหาหนทางเพื่อปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่ได้แต่ด้วยความแตกต่างกัน อาทิ ลักษณะทางกายภาพ สภาพภูมิศาสตร์ ทรัพยากรของแต่ละชุมชน ทำให้เกิดการแสวงหาทางออกเพื่อรักษาความพอเพียงซึ่งเป็นทางรอดของแต่ละชุมชน มีระดับลักษณะและรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เช่น บางชุมชนรักษาความพอเพียงไว้ด้วยการสร้างระบบ ความสัมพันธ์ที่ไม่พยายามพึ่งพิงผู้อื่น โดยทำการผลิตเพื่อผู้บริโภคของตนเองและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้มากที่สุด ไม่เน้นการผลิตแบบการค้าหรือหากจะต้องมีบ้างก็สามารถสร้างระบบการจัดการที่เอื้อให้เกิดการบูรณาการ

แลกเปลี่ยนสินค้า รวมทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ ให้ดำรงอยู่ในบริบทเดียวกัน หรือในบางชุมชนก็เลือกวิธีการอยู่รอดโดยการผนวกตนเองเข้าไปกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมการค้า ด้วยการสร้างกระบวนการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ที่เอื้อให้เกิด ความเป็นประชาสังคม (Civil Society) เพื่อรักษาความเป็นศักยภาพแห่งความพอเพียงและอำนาจต่อรองกับเศรษฐกิจภายนอกไว้ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมหรือการพึ่งพาอาศัยกันอย่างเท่าเทียมบนพื้นฐานของความไว้วางใจต่อกัน (Social trust) ซึ่งถือว่าเป็นทุนทางสังคม Social Capital) ที่สำคัญสามารถช่วยให้ชุมชนสามารถรวมกลุ่มกันเพื่อการจัดการปัญหาต่างๆ รวมทั้งกำหนดแนวทางการพัฒนาของตนเองอันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจพอเพียง ความไว้วางใจทางสังคมนี้เกิดขึ้นได้โดยเงื่อนไขสำคัญ ๒ ประการ คือประการแรก ด้วยการสร้างบรรทัดฐานแบบพึ่งพาอาศัยกันที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานและกฎเกณฑ์กติกาของความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกันขึ้นมา พร้อมทั้งพัฒนากระบวนการบังคับทางสังคมและการขัดเกลาทางสังคม เพื่อให้บรรทัดฐานดังกล่าวเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางและยั่งยืน ประการที่สอง การสร้างเครือข่ายที่ทำให้บุคคลมาสัมพันธ์กันในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน เช่น การพัฒนาความสัมพันธ์แบบวิสาหะ (Association) และความสัมพันธ์แบบแนวราบ เพื่อให้สมาชิกได้สร้างนิสัยของความร่วมมือกัน (Cooperation) ทำให้สามารถหลีกเลี่ยงการกีดกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้ รวมทั้งปลูกฝังให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะและความไว้วางใจกันจนในที่สุดสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นชุมชนแบบประชาสังคม (Civic Community) ซึ่งมีศักยภาพตอบสนองความต้องการของตนเองได้เป็นอย่างดีและทำให้สามารถสร้างระบบการจัดการในการรักษาความพอเพียงของตนเองไว้ได้ไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนบริบทแวดล้อมไปอย่างไร เงื่อนไขสำคัญของการดำรงอยู่ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมการค้าก็คือศักยภาพของชุมชนในการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างศักยภาพในการปรับตัวอย่างมีอำนาจต่อรองและดำรงความสามารถในการตอบสนองความต้องการของตนเองไว้ได้ท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลงให้มีความมั่นคงและยั่งยืนต่อไป

ทฤษฎีใหม่ เป็นแนวทางหรือหลัก ในการบริหารจัดการที่ดินและน้ำ เพื่อการเกษตรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด ด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป็นการช่วยเหลือเกษตรกร ที่ประสบความลำบาก ให้สามารถผ่านช่วงวิกฤต โดยเฉพาะการขาดแคลนน้ำ และบำบัดปัญหาไปได้

หลักการและแนวทางสำคัญ ในการดำเนินงานเกษตรตามแนว ทฤษฎีใหม่ ที่ควรทราบ มีดังนี้

๑. เป็นระบบการผลิต แบบเศรษฐกิจพอเพียง ที่เกษตรกรสามารถ เลี้ยงตัวเองได้ในระดับที่ประหยัดก่อน

๒. ต้องมีพื้นที่ส่วนหนึ่งทำนาข้าว เพื่อให้มีข้าวพอบริโภคตลอดทั้งปี

๓. ต้องมีน้ำสำรองไว้ใช้ ตลอดปี เพื่อการเพาะปลูกในระยะฝนทิ้งช่วง หรือในฤดูแล้งโดยใช้ อัตราส่วน ๓๐ ต่อ ๓๐ ต่อ ๓๐ ต่อ ๑๐ ในการแบ่งพื้นที่ออกเป็น ๔ ส่วน ไม่ว่าจะมียพื้นที่ถือครอง น้อยกว่าหรือมากกว่า ๑๕ ไร่

การดำเนินงานตามทฤษฎีใหม่ มี ๓ ขั้นตอน คือ

๑. การผลิต ให้พึ่งตนเองด้วย วิธีง่าย ค่อยเป็นค่อย ไปตามกำลัง ให้พอมีพอกิน
๒. การรวมพลังกันในรูปแบบกลุ่ม หรือ สหกรณ์ ร่วมแรงร่วมใจกัน ในด้านการผลิต การตลาด ความเป็นอยู่ สวัสดิการการศึกษา สังคม และศาสนา
๓. ติดต่о ประสานงาน จัดหาทุนหรือแหล่งเงินใน ขั้นแรกที่เป็นการผลิต ถือเป็นขั้นสำคัญ ที่สุด ให้แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน ตามอัตราส่วน ๓๐ ต่อ ๓๐ ต่อ ๓๐ ต่อ ๑๐

ประโยชน์ของ ทฤษฎีใหม่ สรุปได้ดังนี้

๑. ประชาชนพอยู่พอกิน ในระดับประหยัด เลี้ยงตนเองได้
๒. ในหน้าแล้งก็สามารถนำน้ำ ที่เก็บกักไว้ในสระมาปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อย เช่น ถั่วต่างๆ ได้โดยไม่ต้องอาศัยชลประทาน
๓. ในปีฝนตกตามฤดูกาล ก็สามารถสร้างรายได้ให้ร่ำรวยได้
๔. ในกรณีที่เกิดอุทกภัย ก็สามารถฟื้นตัว และช่วยตัวเองได้ในระดับหนึ่ง โดยราชการไม่ต้องช่วยเหลือมากนัก

ความหมายของอัตราส่วน ๓๐ ต่อ ๓๐ ต่อ ๓๐ ต่อ ๑๐

๑. ขุดสระเก็บกักน้ำ

พื้นที่ประมาณ ๓๐% ให้ขุดสระเก็บกักน้ำ เพื่อให้มีน้ำใช้สม่ำเสมอตลอดปี โดยเก็บกักน้ำฝนในฤดูฝน และใช้เสริมการปลูกพืชในฤดูแล้ง หรือระยะฝนทิ้งช่วง ตลอดจนการเลี้ยงสิ่งต่างๆ และพืชน้ำต่างๆ

๒. ปลูกผลไม้ ไม้ยืนต้น พืชไร่ พืชผัก

พื้นที่ประมาณ ๓๐ % ให้ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชไร่ พืชผัก ฯลฯ อย่างผสมผสานกัน และหลากหลายในพื้นที่เดียวกัน เพื่อใช้เป็นอาหารประจำวัน หากเหลือจากการบริโภคก็นำไปขายได้

๓. ปลูกข้าว

พื้นที่ประมาณ ๓๐ % ให้ปลูกข้าวในฤดูฝน เพื่อใช้เป็นอาหารประจำวัน สำหรับครัวเรือนให้เพียงพอตลอดปี โดยไม่ต้องซื้อหาในราคาแพง เป็นการลดค่าใช้จ่าย และสามารถพึ่งตนเองได้

๔. เป็นที่อยู่อาศัย และอื่นๆ

พื้นที่ประมาณ ๑๐ % ใช้เป็นที่อยู่อาศัย เลี้ยงสัตว์ ถนนหนทาง คับดิน โรงเรือน และสิ่งก่อสร้างอื่นๆ รวมทั้งคอกเลี้ยงสัตว์ เรือนเพาะชำ ฉางเก็บผลิตผลการเกษตร ฯลฯ โดยในการจัดการเกษตรตามแนว ทฤษฎีใหม่ ให้เกิดประสิทธิภาพนั้น ประเด็นสำคัญ คือ การพึ่งตนเอง ประหยัด

และมัตถ์สถ์ ก่อให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยการจัดการแบ่งพื้นที่ให้สัมพันธ์ และเกื้อกูลกัน ซึ่งเป็นการบริหารจัดการทรัพยากรที่ดิน น้ำ แรงงาน และรักษาสภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น อันจะนำไปสู่การผลิตที่เกิตรายได้ และสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

ในการนำทฤษฎีบันได ๙ ขึ้นตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงบันไดขั้นที่ ๑-๔ คือ เศรษฐกิจพอเพียงขั้นพื้นฐาน

ขั้นที่ ๑ พอกิน พื้นฐานที่สุดของมนุษย์ คือ ความต้องการปัจจัย ๔ และประการสำคัญที่สุดของปัจจัย ๔ คือ อาหาร ขั้นที่ ๑ ของแนวทางแก้ปัญหาที่ยั่งยืนคือ ตอบคำถามให้ได้ว่า ทำอย่างไรจึงจะพอกินโดยให้ความสำคัญกับ ข้าวปลาอาหาร ไม่ให้ความสำคัญกับเงิน ซึ่งเป็นเพียงแค่ตัวกลาง ในการแลกเปลี่ยนตามมาตรฐานสากล โดยยึดหลักว่า เงินทองเป็นของมาया ข้าวปลาของจริง เกษตรกรต้องเริ่มจากการอยู่ให้ได้โดยไม่ใช้เงิน มีอาหารพอมิ พอกิน ด้วยการปลูกพืช ผัก ผลไม้ให้พอกิน ขาวนาต้องเก็บข้าวไว้ให้เพียงพอ สำหรับการมีกินทั้งปี ไม่ขายข้าวเปลือกเพื่อนำเงินไปซื้อข้าวสาร

นอกจากนั้น หัวใจสำคัญของพอกิน ยังมีความหมายรวมไปถึงความปลอดภัยในอาหาร กินอย่างไรให้มีสุขภาพดี ไม่สะสมเอาความเจ็บไข้ได้ป่วยไว้ในร่างกาย นี่คือความหมายของบันไดขั้นที่ ๑ ที่เกษตรกรต้องก้าวข้ามให้ได้

ขั้นที่ ๒-๔ พอใช้ พออยู่ พอมีพอกิน เกิดขึ้นได้พร้อมกัน ด้วยคำตอบเดียวคือ ปลูกป่า ๓ อย่าง ประโยชน์ ๔ อย่าง ซึ่งป่า ๓ อย่างจะให้ทั้ง อาหาร เครื่องนุ่งห่ม สมุนไพร ให้ไม้สำหรับทำบ้านพักที่อยู่อาศัย และให้ความร่มเย็นกับบ้าน กับชุมชน กับโลกใบนี้ ซึ่งเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาความยาก จน ของเกษตรกรไทย ซึ่งได้รับการพิสูจน์แล้วว่าสามารถแก้ปัญหาได้จริง และยังสามารถย้อนกลับไปแก้ไขปัญหานี้สิน ซึ่งสะสมพอกพูนจากการทำ เกษตรเชิงเดี่ยว ปัญหาความขาดแคลนนำภัยแล้ง ทั้งหมดล้วนแก้ไขได้จากแนวคิดป่า ๓ อย่างประโยชน์ ๔ อย่างขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ

บันไดขั้นที่ ๕-๙ คือ เศรษฐกิจพอเพียงขั้นก้าวหน้า

ขั้นที่ ๕-๖ บุญและทาน เครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียง เชื่อมั่นว่าสังคมไทยเป็นสังคมบุญ สังคมทาน ไม่เน้นการแลกเปลี่ยนทางการค้า แต่เน้นการทำบุญ ไม่เน้นการสะสมเป็นของส่วนตัว แต่เน้นการให้ทานและสะสมโดยมอบให้ เป็นทรัพย์สินส่วนรวมโดยวัด หรือศาสนสถานตามแต่ละศาสนา เป็นศูนย์กลาง ตามความหมายอันลึกซึ้งของคำ ยิ่งทำยิ่งได้ ยิ่งให้ยิ่งมี การให้ไปคือได้มา และเชื่อมั่นในฤทธิ์ของทาน ว่าทานมีฤทธิ์จริง และจะส่งผลกลับมาเป็นเพื่อน เป็นกัลยาณมิตร เป็นเครือข่ายที่ช่วยเหลือกันในทุกสถานการณ์ แม้ในวันที่โลกนี้ประสบกับวิกฤตการณ์

ขั้นที่ ๗ เก็บรักษา

ขั้นต่อไปหลังจากสามารถพึ่งตนเองได้ พอมี พอเหลือทำบุญ ทำทานแล้ว คือการรู้จักเก็บรักษา ซึ่งเป็นการตั้งอยู่ในความไม่ประมาท และการรู้จักเก็บรักษา ยังเป็นการสร้างรากฐานของการเอาตัวรอด โดยยึดแนวทางตามวิถีชีวิตชาวนาสมัยก่อนซึ่งเก็บรักษาข้าวไว้ในยุ้งฉางเพื่อให้พอมีกินข้ามปี ซึ่งผิดกับวิถีชาวนาในปัจจุบันที่ใช้วิธีการขายข้าวทั้งหมด แล้วนำเงินที่ขายได้ไปซื้อข้าวเพื่อปลูกในปีต่อไป ส่งผลให้เกิดการขาดความมั่นคงและเปรียบเสมือนการใช้ชีวิตอยู่บนเส้นทางสาย ความประมาท เพราะหากเกิดภัยแล้ง น้ำท่วม ผลผลิตไม่ได้ตามที่ตั้งใจไว้ ย่อมหมายถึงปัญหาหนี้สิน และการขาดแคลนข้าวสำหรับปลูกในปีต่อไป

ขั้นที่ ๘ ขาย

เนื่องจากเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ใช่เศรษฐกิจการค้า แต่ก็ไม่ใช่เศรษฐกิจหลังเขา การค้าขายสามารถทำได้ แต่ทำภายใต้การรู้จักตนเอง รู้จักพอประมาณ และทำไปตามลำดับ โดยของที่ขาย คือของที่เหลือจากทุกขั้นแล้วจึงนำมาขาย เช่น ทำนาอินทรีย์ ไม่ทำลายธรรมชาติ ได้ผลผลิตเก็บไว้พอกิน การค้าขายตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง จึงเป็นการค้าที่มองกลับด้าน “เพราะรักคุณจึงอยากให้คุณได้รับในสิ่งดีๆ” พอเพียงเพื่ออุ้มชู เพื่อแผ้ว แบ่งปัน ไปด้วยกัน

ขั้นที่ ๙ เครือข่าย กองกำลังเกษตรกรโยธิน

คือการสร้างกองกำลังเกษตรกรโยธิน หรือการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงทั่วประเทศ เพื่อขยายผลความสำเร็จตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง สู่การปฏิบัติแนวคิด และวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ในชุมชน จากการสัมภาษณ์ประชากรกลุ่มตัวอย่าง การพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น พบว่า การใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาไปใช้กับชีวิตประจำวันมีดังนี้

๑. ฉันทะ ความชอบของเกษตรกรในการที่จะพึ่งตนเอง ไม่ว่าจะงานหนักหรืองานเบา ก็สามารถทำได้โดยไม่ย่อท้อต่องานนั้น เช่น ชาวบางคนมีความต้องการที่จะปลูกผักไว้ใช้หลังฤดูเก็บเกี่ยว เพื่อที่จะไม่ได้ซื้อจากตลาด ปลูกไว้กินเองในครัวเรือนหรือเพื่อจำหน่ายก็ได้ความชอบดังกล่าวเป็นการนำเอาหลักฉันทะในทางพุทธศาสนาไปใช้

๒. วิริยะ ความเพียรพยายาม ในการกระทำใด ๆ ก็ตามถ้าไม่มีความเพียรพยายามแล้วการทำงานนั้นก็ไม่สำเร็จ เช่น การทำการเกษตรหรือการปลูกผัก ถ้าจะปลูกก็ต้องทำแปลงสำหรับปลูก คนที่จะทำแปลงได้ก็ต้องมีความเพียรพยายามในการทำแปลงถึงจะสำเร็จ งานทุกอย่างก็เช่นถ้าไม่มีความเพียรพยายามแล้วงานนั้นก็ไม่สำเร็จ

๓. จิตตะ เกษตรกรต้องรู้จักคิดวิเคราะห์แยกแยะในการเริ่มต้นทำการเกษตร

๔. วิมังสา เกษตรกรต้องมีความไตร่ตรอง ทดลอง หมั่นใช้ปัญญา มีการวางแผน คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุงในการประกอบอาชีพเกษตรกร

๔.๒ แนวทางส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

จากผลการสัมภาษณ์ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งหมดประกอบกับเอกสารที่เกี่ยวข้อง สามารถพบแนวทางการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่นดังรายละเอียดต่อไปนี้

แนวทางในการส่งเสริมการพึ่งตนเองเป็นการรู้จักพึ่งตนเองด้วยการช่วยเหลือตนเองเป็นหลัก โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เป็นการส่งเสริมการเกษตรเริ่มจากการศึกษาเกษตรกรและชุมชนผ่านกระบวนการคิดวิเคราะห์เชิงระบบบนพื้นฐานของกรอบแนวคิดการพึ่งพาตนเอง ค้นหาความรู้ที่มีอยู่ในตัวเกษตรกรและชุมชน หรือภูมิปัญญาผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น โดยที่ประชาชนในชุมชนนั้นมีความสุขตามอัตภาพ การพึ่งตนเองจึงไม่ใช่การที่สังคม หรือชุมชนนั้นดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยไม่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับใครในชุมชนนั้นๆ อีกทั้งแบบแผนของการพึ่งตนเองก็ย่อมมีได้หลากหลาย แล้วแต่ความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของแต่ละชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชี้แนะแนวทางการดำรงชีวิตของประชาชนในทุกระดับให้รู้จักพอเพียง เมื่อเศรษฐกิจพอเพียงก็จะเกิดความสมดุล คือ ความเป็นปกติและยั่งยืน เศรษฐกิจพอเพียง เช่น

๑. การพึ่งตนเองของชาวนา ความสามารถของชาวนาที่จะช่วยเหลือตนเองให้ได้มากที่สุด มีความสมดุล ความพอดีในสิ่งที่มีอยู่ มีสิ่งจำเป็นปัจจัยสี่พอเพียง เป็นความพร้อมของชีวิตทั้งร่างกาย และจิตใจ

๒. การส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาอาชีพและส่งเสริมการเกษตรให้เกษตรกร สามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมั่นคง ช่วยเหลือตนเองเป็นหลักสำคัญ เช่น อาชีพทำนา

๓. การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน การนำหลักธรรมมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ซึ่งแนวทางของระบบเศรษฐกิจพอเพียงก็ได้มุ่งเน้นให้พึ่งตนเองในการทำมาหาเลี้ยงชีพในการสร้างฐานะและการเก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้เพื่อจบบ้างใช้สอยในยามจำเป็น

“...ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นในขณะทีการพัฒนาเทคโนโลยีไม่มีขีดจำกัดและเทคโนโลยีถ้าหากนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ก็มีคุณอนันต์ และถ้าใช้ไม่เป็นประโยชน์มีโทษอย่างมหันต์ แต่โดยหลักความเป็นไปโดยธรรมชาติของมนุษย์ ต้องยึดหลักความมีเหตุผล พอประมาณ เมื่อนักธุรกิจสมัยใหม่มาใช้กับยุคปัจจุบันโดยอาศัยเทคโนโลยีเป็นตัวพัฒนาย่อมเกิดประโยชน์สูงสุด แต่ต้องยึดหลักความมีเหตุผล ยึดหลักความสมดุล ยึดหลักความรู้ และยึดหลัก

สำคัญคือ คุณธรรม การพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงสมัยใหม่จึงจะยั่งยืนและมีภูมิคุ้มกันที่ดีเกิดความมั่งคั่งในชุมชนและมีประสิทธิภาพ...”^{๑๑}

การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งตนเอง

หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงชี้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิตและปฏิบัติตนแบบทางสายกลางของประชาชนทุกระดับ โดยทรงเน้นให้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนี้ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต และประกอบอาชีพต่างๆ มีนักวิชาการหลายท่านได้สนับสนุนแนวพระราชดำรินี้ ดังต่อไปนี้

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้อธิบายถึงการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงว่า พื้นฐานของประเทศไทย เป็นประเทศเกษตรกรรม ดังนั้น จุดเริ่มต้นของการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง คือ การฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่น ตั้งแต่ขั้นการฟื้นฟู และขยายเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนอันเป็นการพัฒนาขีดความสามารถในการผลิตและบริโภคอย่างพออยู่พอกินไปจนถึงการแปรรูปอุตสาหกรรมครัวเรือน สร้างอาชีพ และทักษะวิชาการ ซึ่งจะเป็นการพัฒนาที่ละขั้นตอนเป็นลำดับ ในเรื่องต่างๆ รวมถึงเทคโนโลยีที่ค่อยๆ พัฒนาขึ้นมาจากฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาที่มีอยู่ภายในชาติและที่จะเรียนรู้จากโลกภายนอกด้วยเศรษฐกิจพื้นฐาน ประกอบด้วยลักษณะสำคัญ คือ เป็นเศรษฐกิจของคนทั้งมวล มีชุมชนที่เข้มแข็งเป็นพื้นฐานของเศรษฐกิจ มีความเป็นบูรณาการเข้มแข็งไปพร้อมๆ กันหมด ทั้งเรื่องเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม เติบโตบนพื้นฐานที่เข้มแข็งของเราเอง เช่น ด้านเกษตร หัตถกรรม อุตสาหกรรม สมุนไพร อาหาร การท่องเที่ยว เป็นต้น มีการจัดการที่ดีเป็นพื้นฐาน ส่งเสริมการเกิดนวัตกรรมต่าง ๆ ให้สามารถนำมาใช้งานได้อย่างต่อเนื่อง

การพัฒนาประเทศ มิได้มีแบบอย่างตายตัวตามตำรา หากแต่ต้องเป็นไปตามสภาพภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ สังคมวิทยา วัฒนธรรมชุมชน ที่มีความหลากหลาย ในขณะเดียวกันเราก็ต้องเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตามอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ควบคู่ไปกับการพยายามหาแนวทางหรือวิธีการที่จะดำรงชีวิตตามหลักการพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียง ให้ดำเนินไปได้อย่างสมดุลและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมในยุคโลกาภิวัตน์ โดยอาศัยปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นตัวสร้างภูมิคุ้มกันต่อผลกระทบที่ชุมชนอาจจะได้รับ ไม่ให้กระแสเหล่านั้นมาทำลายเอกลักษณ์และวัฒนธรรมชุมชนจนต้องล่มสลายไป

จากแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางที่ให้ประชาชนดำเนินตามวิถีแห่งการดำรงชีพที่สมบูรณ์ สันติสุข โดยมีธรรมะเป็นเครื่องกำกับ และใจตนเป็นที่สำคัญ ซึ่งก็คือ วิถีชีวิตไทย ที่ยึดเส้นทางสายกลางของความพอดี ในหลักของการพึ่งพาตนเอง ๕ ประการ คือ

^{๑๑} สัมภาษณ์ เกวลิณ พรหมพันธุ์ใจ, เมื่อวันที่ ๓ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๒

๑. ความพอดิด้านจิตใจ: เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ มีจิตสำนึกที่ดี เอื้ออาทร ประนีประนอม คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวม

๒. ความพอดิด้านสังคม: มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน รู้จัก ผนึกกำลัง และที่สำคัญมีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากฐานรากที่มั่นคงและแข็งแรง

๓. ความพอดิด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: รู้จักใช้และจัดการอย่างฉลาดและรอบคอบ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนสูงสุด ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศ เพื่อพัฒนาประเทศให้มั่นคงเป็นขั้นเป็นตอนไป

๔. ความพอดิด้านเทคโนโลยี: รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมให้สอดคล้องกับความต้องการ และควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาชาวบ้านของเราเอง และสอดคล้องเป็นประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมของเราเอง

๕. ความพอดิด้านเศรษฐกิจ: เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย ดำรงชีวิตอย่างพอสมควร พออยู่พอกินตามอัตภาพ และฐานะของตนเอง

การพึ่งตนเองประกอบไปด้วยปัจจัยที่สำคัญ ๕ ด้านหรือ TERMS ซึ่งประกอบด้วย Technology Economic Resource Mental and Socio - Cultural มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. การพึ่งตนเองทางด้านเทคโนโลยี (Technology Self - reliance: T) หมายถึง ชุมชนสามารถประกอบอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ หรือรวมถึง การทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน การติดต่อค้าขาย หรือแม้แต่การประกอบอาชีพด้านการบริการซ่อมเครื่องจักร เทคโนโลยียังมีส่วนช่วยในการสื่อสารติดต่อกับภายนอกชุมชนทำให้ได้รับข่าวสารที่ดี รู้จักการประชาสัมพันธ์ การบริหารโครงการ เทคโนโลยียังหมายถึงของสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เรียกว่าภูมิปัญญาชาวบ้านซึ่งในอดีตชนบทเป็นการพึ่งพาเทคโนโลยีของตนเองในลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดมาเป็นเวลานานทั้งด้านการประกอบอาชีพ เช่น การเพาะปลูกโดยใช้พืชพันธุ์ท้องถิ่นที่มีลักษณะพิเศษ ปุ๋ยธรรมชาติทำการเกษตรแบบผสมผสาน การดูแลสุขภาพร่างกายของตนเอง ซึ่งเทคโนโลยีพื้นบ้านทั้งหลายต้องมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับเศรษฐกิจสังคม โดยไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒. การพึ่งพาตนเองทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Self-reliance : E) หมายถึง ชุมชนสามารถดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจได้ด้วยตนเอง โดยที่ประชาชนในชุมชนมีอาชีพเลี้ยงตัวเองให้มีรายได้พอเพียง สามารถซื้ออาหารหรือปัจจัย ๔ อย่างอื่นได้และยังอาจหมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนสามารถซื้อสิ่งของยารักษาโรคไปพบแพทย์เพื่อรับการรักษายาบาล การรักษาสุขภาพ ร่างกายให้แข็งแรง ซื้ออุปกรณ์การศึกษาเพื่อตนเองและบุตรหลานในการศึกษาเล่าเรียนพัฒนาให้มีความเฉลียวฉลาดเพิ่มมากขึ้น การประกอบอาชีพที่อยู่ในรูปแบบความพอดิ พอเพียง ไม่เน้นผลประโยชน์ที่เป็นวัตถุกำไรแต่เน้นที่การพึ่งตัวเองเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขมากกว่าการแข่งขัน

๓. การพึ่งตนเองในด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource Self-reliance : R) หมายถึง การพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ทรัพยากรธรรมชาติในที่นี้หมายถึง สิ่งใดๆ ที่มีอยู่ธรรมชาติในชุมชนหรือสามารถหามาได้ เช่น ดิน น้ำ ป่า สัตว์บกและสัตว์น้ำ รวมทั้งแร่ธาตุต่าง ๆ ที่มีค่า และมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้นและสามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่ให้เสื่อมเสียไปจนหมดสิ้น หรือไม่ทำให้ธรรมชาติเสียความสมดุล เป็นการดำรงชีวิตอยู่บนพื้นฐานความคิดของการอยู่ร่วมกัน มองเห็นธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีความพอดีรวมถึง การยึดมั่นในประเพณีที่เอื้อต่อการอนุรักษ์และรักษาสิ่งแวดล้อมให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

๔. การพึ่งพาตนเองทางด้านจิตใจ (Mental Self - reliance : M) หมายถึง ในชุมชนนั้นมีบุคคลที่มีจิตใจเข้มแข็ง และมั่นใจว่าจะช่วยตนเองพึ่งพาตนเองได้ และยังรู้จักพอ ไม่โลภมากเกินไป หรืออยากได้อะไรมากเกินไปจนเกินความสามารถของตน สามารถที่จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ในการหาเลี้ยงชีพ หรือพัฒนาชีวิตให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นการที่บุคคลพึ่งตนเองได้ทางจิตใจแล้วยังจะเป็นรากฐานของการพึ่งตนเองด้านอื่น เช่น สังคม เศรษฐกิจและเทคโนโลยีอีกด้วย หรือ อาจกล่าวได้ว่าการพึ่งตนเองทางด้านจิตใจเป็นแนวทางการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก ซึ่งสนับสนุนให้คนมีคุณธรรม หรือใฝ่คุณธรรม อันจะก่อให้เกิดความเมตตา กรุณา เอื้ออาทรต่อกันให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันเกิดความร่วมมือร่วมใจในการแก้ไขปัญหาบนพื้นฐานของคุณธรรม

๕. การพึ่งตนเองในทางสังคม วัฒนธรรม (Social-Culture Self-reliance: S) หมายถึง การให้ความสำคัญของประเพณีภายในท้องถิ่นเป็นหลักการรักษาสืบทอดประเพณีของท้องถิ่นจะมีผลต่อการสร้างจิตสำนึกให้เกิดความรักท้องถิ่น โดยมีประเพณีเป็นสื่อเชื่อมโยงความเป็นปึกแผ่นของสังคมในภาคชนบทที่มีผลถึงความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว

๔.๓ วิเคราะห์รูปแบบการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

เศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งตนเองเป็นปรัชญาและเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตบนพื้นฐานของความไม่ประมาท โดยการปฏิบัติตนให้ดำรงอยู่ในหลักคุณธรรมที่ดั่งมา ผักผ่อนหาความรู้ อยู่สม่ำเสมอ ความมีเหตุผลในการตัดสินใจและมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีต่อการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งสามารถพึ่งตนเองได้เป็นหลักสำคัญ และนำแนวคิดหลักพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนี้ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ทั้งในระดับบุคคล ระดับชุมชน

ในการส่งเสริมและการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่นเป็นการปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เช่น ด้านการมีภูมิคุ้มกันที่ดี ด้านการมีความรู้ ด้านการมีคุณธรรม มีเหตุผล มีการปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการพึ่งตนเอง อาชีพทำนา คืออาชีพทางเกษตรกรรมในอำเภออุบลรัตน์ อำเภอน้ำพอง และอำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นอาชีพปลูกข้าวเป็นหลัก เพราะข้าว

เป็นอาหาร หลักของคนไทย อาชีพทำนาเป็นอาชีพดั้งเดิมของคนไทย ที่สืบทอดมายังอนุชนรุ่นหลัง โดยส่วนใหญ่แล้วชาวนาจะใช้ชีวิตอยู่โดยสงบเงียบในชนบท มีความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงคือ สามารถพึ่งตนเองได้มีความ "พออยู่พอกิน" และมีความอิสระที่จะอยู่ได้โดยไม่ต้องติดต่อกับเทคโนโลยีและความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ เข้าข่ายเศรษฐกิจพอเพียง คือ สามารถพึ่งตนเองได้เป็นอาชีพที่สามารถผลิตข้าวเองได้ ไม่ต้องไปซื้อข้าวกินเอง ประหยัดรายจ่ายภายในครอบครัว ทั้งมีการส่งเสริมให้ชาวนาจังหวัดขอนแก่นให้เกษตรกรสามารถประกอบอาชีพที่มั่นคงและยั่งยืน โดยมีแนวทางในการส่งเสริมการพึ่งพาตนเอง ประกอบด้วย

๑. การพึ่งตนเองทางด้านเทคโนโลยี (Technology Self - reliance: T) ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถประกอบอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการใช้เทคโนโลยีมาช่วยในการสื่อสารติดต่อกับภายนอกชุมชนทำให้ได้รับข่าวสารที่ดี รู้จักการประชาสัมพันธ์ ซึ่งเทคโนโลยีพื้นฐานทั้งหลายต้องมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับเศรษฐกิจสังคม โดยไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒. การพึ่งพาตนเองทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Self-reliance : E) ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจได้ด้วยตนเอง โดยที่ประชาชนในชุมชนมีอาชีพเลี้ยงตัวเองให้มีรายได้พอเพียง สามารถซื้ออาหารหรือปัจจัย ๔ อย่างอื่น โดยให้ยึดหลักในรูปแบบความพอดี พอเพียง ไม่เน้นผลประโยชน์ที่เป็นวัตถุกำไรแต่เน้นที่การพึ่งตัวเองเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขมากกว่าการแข่งขัน

๓. การพึ่งตนเองในด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource Self-reliance : R) ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่ให้เกิดเสื่อมเสียไปจนหมดสิ้น หรือไม่ทำให้ธรรมชาติเสียความสมดุล การจัดบุญ/ประเพณีที่เอื้อต่อการอนุรักษ์และรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

๔. การพึ่งพาตนเองทางจิตใจ (Mental Self - reliance : M) ส่งเสริมให้ชุมชนพึ่งธรรมะเป็นหลัก สนับสนุนให้คนมีคุณธรรม หรือใฝ่คุณธรรม อันจะก่อให้เกิดความเมตตากรุณา เอื้ออาทรต่อกันให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันเกิดความร่วมมือร่วมใจในการแก้ไขปัญหาบนพื้นฐานของคุณธรรม

๕. การพึ่งตนเองในทางสังคม วัฒนธรรม (Social-Culture Self-reliance: S) ส่งเสริมและปลูกฝังการให้ความสำคัญของประเพณีภายในท้องถิ่นเป็นหลัก

ทั้งนี้ จากการศึกษาพบว่า การส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของชาวนาจังหวัดขอนแก่นต้องอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาช่วยในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพคือเกษตรกรได้ประสบผลสำเร็จโดยมีการประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท ๔ ประการเข้ามาใช้ในการประกอบอาชีพประกอบด้วย

๑. ฉันทะ คือ ความชอบ ความรักในอาชีพที่ตนเองทำนั้นคือ การประกอบอาชีพทำนาในรูปแบบของการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ โดยไม่ไปเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่น และยังปลอดภัยสำหรับผู้บริโภค ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของอิทธิบาท ๔ ๑) ฉันทะ แปลว่า ความพอใจ ได้แก่ ความมีใจรักใคร่สิ่งที่ทำ และพอใจใฝ่ รักในจุดหมายของสิ่งที่ทำ นั้นอยากทำ สิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จอยากให้งานนั้นหรือสิ่งนั้นบรรลุจุดหมายง่าย ๆ ว่ารักงานและรักจุดหมายของงานพูดให้ลึกลงไปทางธรรมว่าความรักความใฝ่ใจปรารถนาต่อภาวะดีงามเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ของสิ่งนั้นๆ ของงานนั้นอยากทำให้สำเร็จผลตามจุดหมายที่ดีงามนั้นเมื่อเห็นสิ่งนั้นหรืองานนั้นกำลังเดินทางไปสู่จุดหมายก็เกิดปิติเป็นความเอิบอิ่มใจครั้นสิ่งหรืองานที่ทำนั้นบรรลุจุดหมายก็รับโสมนัสเป็นความฉ่ำชื่นใจที่พร้อมด้วยความรู้สึกโปร่งโล่งผ่องใสเบิกบานแผ่ออกไปเป็นอิสระไร้ขอบเขตถ้าสามารถปลูกเร้า ฉันทะ ให้เกิดอย่างแรงกล้า เกิดความรักในคุณค่าความดีงามความสมบูรณ์ของสิ่งนั้นหรือจุดหมายนั้นอย่างเต็มที่แล้ว คนก็จะทุ่มเทชีวิตและจิตใจอุทิศให้แก่สิ่งนั้นเมื่อรักแท้ก็มอบใจให้อาจถึงขนาดยอมสละชีวิตเพื่อสิ่งนั้นได้ เมื่อมีฉันทะนำ แล้วก็ต้องการทำ สิ่งนั้นให้ดีที่สุดให้สำเร็จผลอย่างดีที่สุดของสิ่งนั้นของงานนั้นไม่ท่วงพะวงกับสิ่งล่อเร้าหรือผลตอบแทนทั้งหลายจิตใจก็มุ่งมั่นแน่วแน่มั่นคงในการดำเนินสู่จุดหมายเดินเรียบสม่ำเสมอไม่ชานไม่ส่ายฉันทสมาธิ จึงเกิดขึ้นโดยนัยนี้ และพร้อมกับปธานสังขาร คือ ความเพียรสร้างสรรค์ก็ย่อมเกิดควบคู่มาด้วย

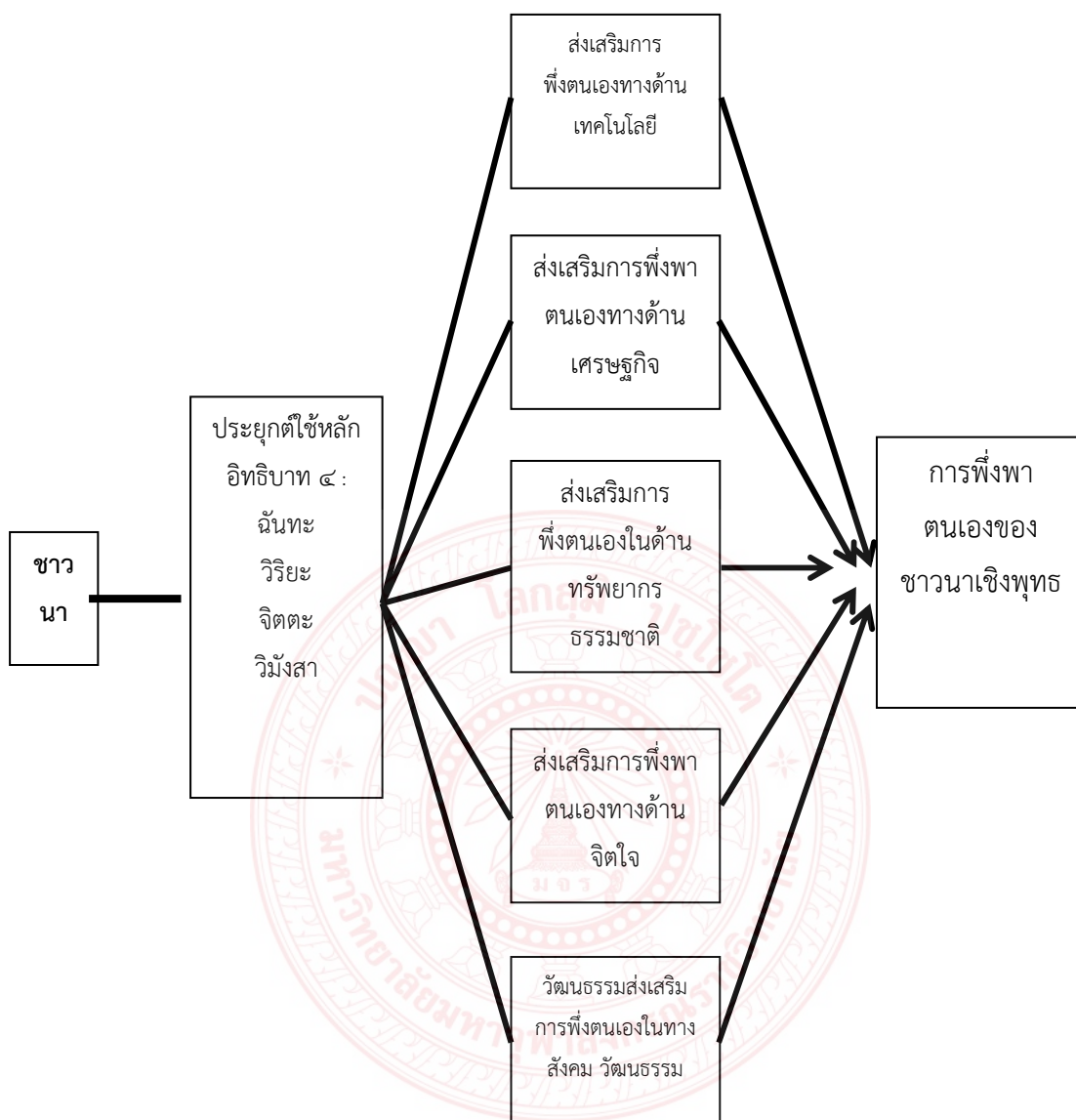
๒. วิริยะ คือ ความเพียรมีความขยัน อดทนต่ออาชีพของตน เช่น อาชีพเกษตรกร จนกว่าจะประสบผลสำเร็จ ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า วิริยะ แปลว่า ความอาทนะ แกล้วกล้า บากบั่น ก้าวไป ใจสู้ ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความยากลำบากเมื่อคนรู้ว่าสิ่งใดมีคุณค่าควรแก่การบรรลุถึงถ้าวิริยะเกิดขึ้นแก่เขาแล้ว แม้ได้ยินว่าจุดหมายนั้นจะลุล่วงได้ยากนักมีอุปสรรคมากหรืออาจใช้เวลาเท่านั้นปี เท่านั้นเดือนเขาก็ไม่ท้อถอยกลับเห็นเป็นสิ่งที่ท้าทายที่เขาจะเอาชนะให้ได้ทำให้สำเร็จคนที่มีความเพียรเท่ากัมีแรงหนุนเวลาทำงานหรือปฏิบัติธรรมก็ตามจิตใจจะแน่วแน่มั่นคงพุ่งตรงต่อจุดหมายสมาธิก็เกิดขึ้นได้เรียกว่าเป็นวิริยสมาธิพร้อมทั้งมีปธานสังขาร คือ ความเพียรสร้างสรรค์เข้าประกอบคู่ไปด้วยกัน

๓. จิตตะ คือ การเอาใจใส่ในการทำในอาชีพที่ทำ ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า จิตตะ แปลว่า ความคิดจดจ่อ หรือเอาใจฝักใฝ่ ได้แก่ ความมีจิตผูกพันจดจ่อเฝ้าคิดเรื่องนั้นใจอยู่กับงานนั้นไม่ปล่อยไม่ห่างไปไหนถ้าจิตตะเป็นไปอย่างแรงกล้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรืองานอย่างใดอย่างหนึ่งคนผู้นั้นจะไม่สนใจไม่รับรู้เรื่องอื่นๆ ใครพูดอะไรเรื่องอื่นๆ ไม่สนใจแต่ถ้าพูดเรื่องงานนั้นจะสนใจเป็นพิเศษทันทีบางทีจัดทำเรื่องนั้นงานนั้นขลุกขจวนอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืนไม่เอาใจใส่ร่างกายการแต่งเนื้อแต่งตัวอะไรเกิดขึ้นก็ไม่สนใจเรื่องอื่นเกิดขึ้นใกล้ๆ บางทีก็ไม่รู้ทำ จนลืมนวันลืมนคืนลืมนกินลืมนอนความมีใจฝักใฝ่ เช่นนี้ ย่อมนำ ให้สมาธิเกิดขึ้นจิตจะแน่วแน่มั่นคงสนิทในกิจที่ทา มีกำลังมากเฉพาะ

สำหรับกิจนั้นเรียกว่าเป็นจิตตสมาธิพร้อมกันนั้นก็เกิดปธานสังขาร คือความเพียรสร้างสรรค์ร่วมสนับสนุนไปด้วย

๔. วิมังสา คือ หลังจากการทำมาแล้วมีการวิเคราะห์ผลกำไรจากการประกอบอาชีพ กระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสังคม ต่อตนเองเพื่อปรับปรุงให้ดีกว่าเดิมในการประกอบอาชีพทำนาครั้งต่อไป ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า วิมังสา แปลว่า ความสอบสวนไตร่ตรอง ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณาหมั่นใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งย่อนเกินเลยบกพร่องหรือขัดข้องเป็นต้นในกิจที่ทำ รู้จักทดลองและคิดค้นหาทางแก้ไขปรับปรุงข้อนี้เป็นการใช้ปัญญาชักนำสมาธิซึ่งจะเห็นได้ไม่ยากคนมีวิมังสาเป็นพวกชอบคิดค้นหาเหตุผลชอบสอบสวนทดลองเมื่อทำอะไรก็คิดพิจารณาทดสอบไปเช่นคิดว่าผลนี้เกิดจากสาเหตุอะไรทำไมจึงเป็นอย่างนี้ผลคราวนี้เกิดจากปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบเหล่านี้เท่านี้ลองเปลี่ยนองค์ประกอบนั้นแล้วไม่เกิดผลอย่างที่เคยคาดหมายเป็นเพราะอะไรจะแก้ไขที่จุดไหน ฯลฯ เป็นเหตุให้จิตแน่วแน่แล่นดังไปกับเรื่องที่พิจารณาไม่ฟุ้งซ่านไม่วอกแวกและมีภา ลังเรียกว่าวิมังสาสมาธิซึ่งจะมีปธานสังขาร คือ ความเพียรสร้างสรรค์เกิดมาด้วยเช่นเดียวกับสมาธิข้ออื่นๆ

สรุปได้ว่า แนวทางการพึ่งพาตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น ประกอบด้วย ๑. การพึ่งตนเองทางด้านเทคโนโลยี (Technology Self - reliance: T) ๒. การพึ่งพาตนเองทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Self-reliance : E) ๓. การพึ่งตนเองในด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource Self-reliance : R) ๔. การพึ่งพาตนเองทางด้านจิตใจ (Mental Self - reliance : M) และ ๕. การพึ่งตนเองในทางสังคม วัฒนธรรม (Social-Culture Self-reliance: S) และมีการประยุกต์ใช้หลักอริยปาท ๔ ประการเข้ามามีใช้ในการประกอบอาชีพ ซึ่งสามารถเขียนเป็นภาพแสดงได้ดังต่อไปนี้

ภาพประกอบที่ ๔.๑ แนวทางการส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของชานาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

รูปแบบการพึ่งพาตนเองของชานาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น มีขอบเขตหลักในการปฏิบัติให้สามารถพึ่งตนเองได้ ๕ ประการ คือ ด้านจิตใจ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านเทคโนโลยี และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีการประยุกต์ใช้หลัก ๒ ประการ ได้แก่ ๑ หลักอิทธิบาท ๔ ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา และหลักการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิต จนสามารถเป็นผู้มีจิตใจเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ มีจิตสำนึกที่ดี มีความคิดเชิงสร้างสรรค์แก่ตนเองและสังคม มีจิตใจเอื้ออาทร ประณีประนอม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

เป็นที่ตั้ง มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความสามัคคี มีความเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง มีความเป็นอิสระในการคิดการดำเนินการ ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ ยึดหลักพออยู่พอกิน พอใช้ มีภูมิปัญญาพื้นฐานในการแยกแยะสังคมที่ดี ไม่ดี ควรไม่ควร รู้จักเลือกใช้ในสิ่งที่เหมาะสมกับความต้องการ รู้จักใช้เทคโนโลยีอย่างชาญฉลาดสอดคล้องกับบริบททางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถอยู่ในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุข เป็นต้น

โดยในการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่นนั้น ในปัจจุบันชาวนาถือว่าเป็นเกษตรกรที่มีอาชีพเป็นหลักในการประกอบอาชีพและไม่มีการเคลื่อนย้ายที่ทำกินไปยังต่างถิ่นแต่จะดำเนินชีวิตอยู่บนพื้นฐานที่ว่า “เอาหลังสู้ฟ้า เอาหน้าสู้ดิน” ซึ่งเป็นค่านิยมที่ใช้กันในอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นอาชีพที่ไม่มีรายได้สูงปลูกเพื่อประทังชีวิตให้คงอยู่ในสังคม แต่มีชาวนาบางกลุ่มรู้จักการประยุกต์การทำนาแบบผสมผสานหรือตามแบบเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวทางพระราชดำริของในหลวงรัชกาลที่ ๙ ทรงวางแนวทางให้ประชาชนรู้จักการพึ่งตนเองในการดำเนินชีวิตของประชาชนตลอดทั้งยังปลูกฝังให้สืบเจตนารมณ์สู่อนุชนรุ่นหลังต่อไป

ขอบเขตหลักในการปฏิบัติให้สามารถพึ่งตนเองได้ ๕ ประการ คือ

๑. ด้านจิตใจ

- ๑.๑ มีจิตใจเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้
- ๑.๒ มีจิตสำนึกที่ดี
- ๑.๓ มีความคิดเชิงสร้างสรรค์แก่ตนเองและสังคม
- ๑.๔ มีจิตใจเอื้ออาทร ประนีประนอม
- ๑.๕ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

๒. ด้านสังคม

- ๒.๑ มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- ๒.๒ มีความสามัคคี
- ๒.๓ มีความเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง
- ๒.๔ ความเป็นอิสระในการคิดการดำเนินการ

๓. ด้านเศรษฐกิจ

- ๓.๑ ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้
- ๓.๒ ยึดหลักพออยู่พอกิน พอใช้
- ๓.๓ มีการวางแผนอย่างรอบคอบในด้านการใช้จ่าย
- ๓.๔ มีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพย์สินที่มีอยู่
- ๓.๕ มีภูมิคุ้มกันในความเสี่ยง
- ๓.๖ มีแผนสำรองเป็นทางเลือก

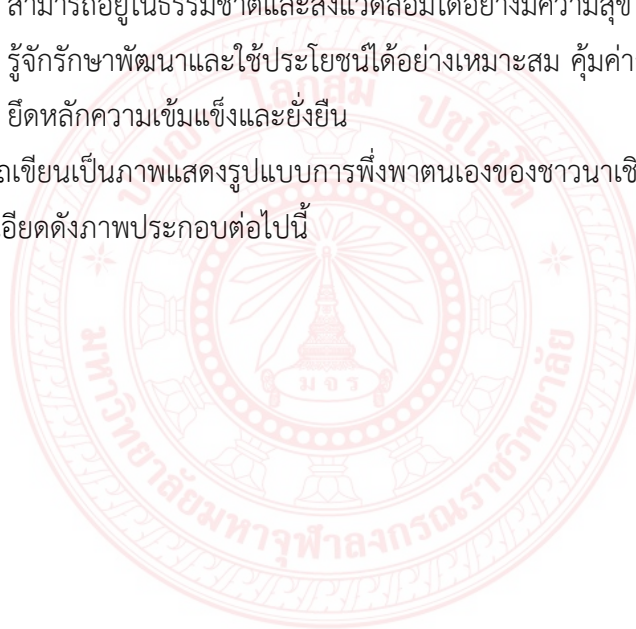
๔. ด้านเทคโนโลยี

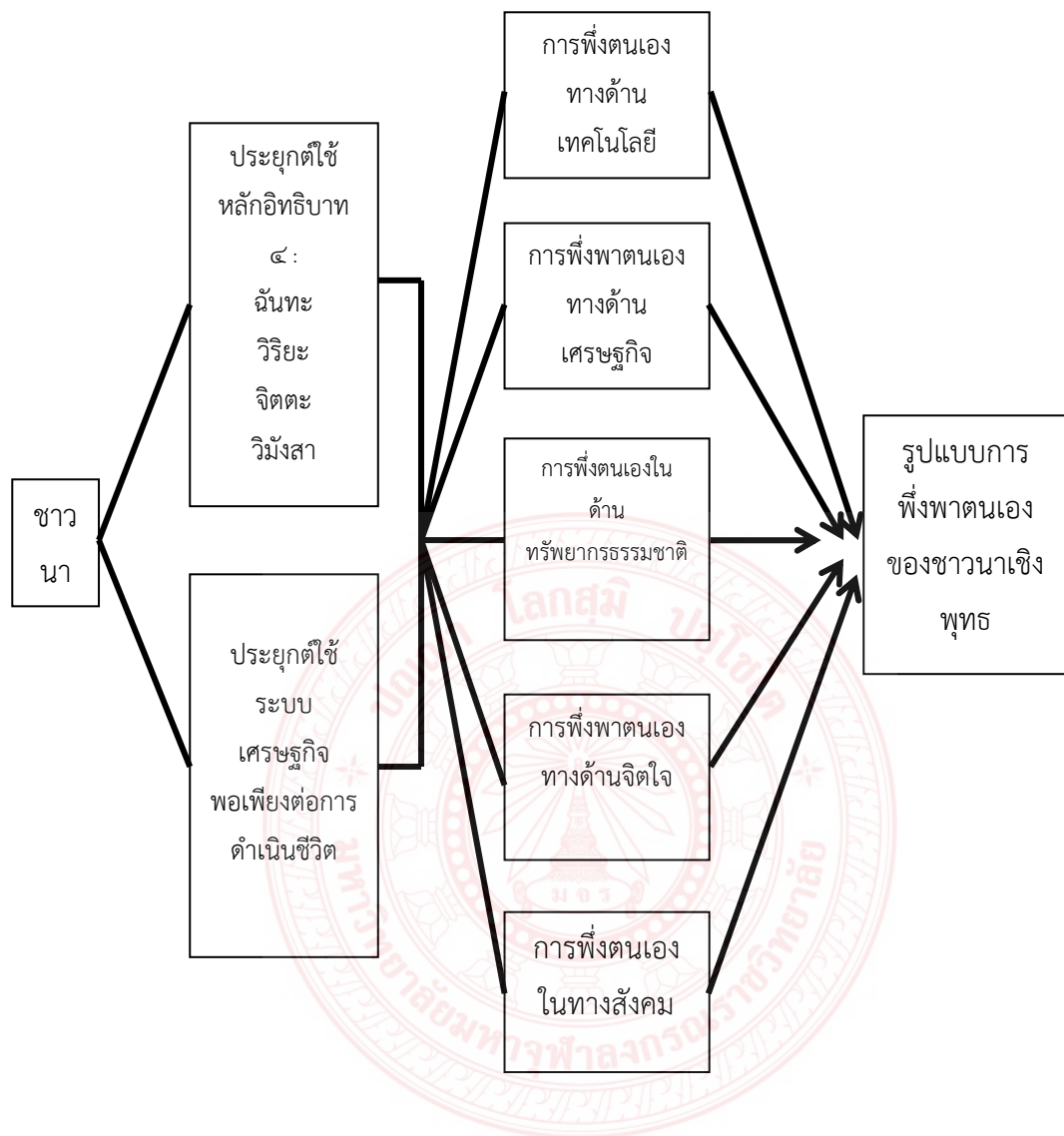
- ๔.๑ มีภูมิปัญญาพื้นฐานในการแยกแยะสังคมที่ดี ไม่ดี ควรไม่ควร
- ๔.๒ รู้จักเลือกใช้ในสิ่งที่เหมาะสมกับความต้องการ
- ๔.๓ รู้จักปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นจริง
- ๔.๔ มีการพัฒนาภูมิปัญญาของตนเองให้ก้าวหน้า

๕. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ๕.๑ รู้จักใช้เทคโนโลยีอย่างชาญฉลาด สอดคล้องกับบริบททางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- ๕.๒ พยายามหาวิชาการในการเพิ่มมูลค่าจากภูมิปัญญาที่มีอยู่
- ๕.๓ สามารถอยู่ในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุข
- ๕.๔ รู้จักรักษาพัฒนาและใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม คำนึงกับคนหมู่มาก
- ๕.๕ ยึดหลักความเข้มแข็งและยั่งยืน

ซึ่งสามารถเขียนเป็นภาพแสดงรูปแบบการพึ่งพาตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่นได้ดังรายละเอียดดังภาพประกอบต่อไปนี้

ภาพประกอบที่ ๔.๒ รูปแบบการพึ่งพาตนเองของชาวนาเชิงพุทธ

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น ๒) เพื่อแนวทางการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น ๓) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง ได้แก่ชาวนาที่พึ่งตนเองได้ใช้หลักการทางพุทธศาสนาไปใช้ในจังหวัดขอนแก่นจากกลุ่มเป้าหมาย ๓ อำเภอ ประกอบด้วย อำเภอเมือง อำเภอน้ำพอง และอำเภออุบลรัตน์ อำเภอละ ๑๐ คน รวมทั้งสิ้น ๓๐ คน ผู้วิจัยได้สรุปผล ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๒ อภิปรายผล

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการสัมภาษณ์ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นสำคัญดังนี้

๑. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น พบว่า การดำเนินชีวิตของชาวนาในจังหวัดขอนแก่นเป็นแบบพอเพียง แต่ยังคงอาศัยระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ โดยอาศัยพ่อค้าคนกลางในการซื้อขายสินค้าทางการเกษตร กลุ่มหรือชุมชนที่อิงอาศัยกันได้ไม่เต็มที่ เพราะทุนในการจัดการมีน้อยไม่พอกับความต้องการของประชาชน

๑.๑ ด้านแนวทางการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น พบว่า ประชาชนต้องลงมือในการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของในหลวงรัชกาลที่ ๙ เป็นแนวทางที่ให้ประชาชนดำเนินตามวิถีแห่งการดำรงชีพที่สมบูรณ์ สันติสุข โดยมีธรรมะเป็นเครื่องกำกับ และใจตนเป็นที่สำคัญ ซึ่งก็คือ วิถีชีวิตไทย ที่ยึดเส้นทางสายกลางของความพอดี ในหลักของการพึ่งพาตนเอง ๕ ประการ คือ

๑) ความพอดีด้านจิตใจ: เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ มีจิตสำนึกที่ดี เอื้ออาทร ประณีประนอม คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวม

๒) ความพอดีด้านสังคม: มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน รู้จักฝึกกำลัง และที่สำคัญมีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากฐานรากที่มั่นคงและแข็งแรง

๓) ความพอดีด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: รู้จักใช้และจัดการอย่างฉลาดและรอบคอบ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนสูงสุด ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศ เพื่อพัฒนาประเทศให้มั่นคงเป็นขั้นเป็นตอนไป

๔) ความพอดีด้านเทคโนโลยี: รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมให้สอดคล้องกับความต้องการ และควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาชาวบ้านของเราเอง และสอดคล้องเป็นประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมของเราเอง

๕) ความพอดีด้านเศรษฐกิจ: เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย ดำรงชีวิตอย่างพอสมควร พออยู่พอกินตามอัตภาพ และฐานะของตนเอง

๑.๒ ด้านการพึ่งตนเองโดยการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ พบว่า

๑) ฉันทะ คือ ความชอบ ความรักในอาชีพที่ตนเองทำนั่นคือ การประกอบอาชีพทำนาในรูปแบบของการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ โดยไม่ไปเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่น และยังปลอดภัยสำหรับผู้บริโภค

๒) วิริยะ คือ ความเพียรมีความขยัน อดทนต่ออาชีพของตน เช่น อาชีพเกษตรกร จนกว่าจะประสบผลสำเร็จ

๓) จิตตะ คือ การเอาใจใส่ในการทำนาในอาชีพที่ทำ มีจิตผูกพันจดจ่อเฝ้าคิดเรื่องนั้นใจอยู่กับงานนั้นไม่ปล่อยไม่ห่างไปไหนถ้าจิตตะเป็นไปอย่างแรงกล้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรืองานอย่างใดอย่างหนึ่งคนผู้นั้นจะไม่สนใจไม่รับรู้เรื่องอื่นๆ

๔) วิมังสา คือ หลังจากการทำนาแล้วมีการวิเคราะห์ผลกำไรจากการประกอบอาชีพกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสังคม ต่อตนเองเพื่อปรับปรุงให้ดีกว่าเดิมในการประกอบอาชีพทำนาครั้งต่อไป

ในการส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของชาวนาจังหวัดขอนแก่นต้องอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาช่วยในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพคือเกษตรกรได้ประสบผลสำเร็จโดยยึดหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ หลักอิทธิบาท ๔

๕.๒ อภิปรายผล

จากการวิจัยการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่นนั้น ในปัจจุบันชาวนาถือว่าเป็นเกษตรกรที่มีอาชีพเป็นหลักในการประกอบอาชีพและไม่มีการเคลื่อนย้ายที่ทำกินไปยังต่างถิ่นแต่จะดำเนินชีวิตอยู่บนพื้นฐานที่ว่า “เอาหลังสู้ฟ้า เอาหน้าสู้ดิน” ซึ่งเป็นค่านิยมที่ใช้กันในอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นอาชีพที่ไม่มีรายได้สูงปลูกเพื่อประทังชีวิตให้คงอยู่ในสังคม แต่มีชาวนาบางกลุ่มรู้จักการประยุกต์การทำนาแบบผสมผสาน หรือตามแบบเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวทางพระราชดำริของในหลวงรัชกาลที่ ๙ ทรงวางแนวทางให้ประชาชนรู้จักการพึ่งตนเอง ในการดำเนินชีวิตของประชาชนตลอดทั้งยังปลูกฝังให้สืบเจตนารมณ์สู่อนุชนรุ่นหลังต่อไป

ชาวนาหรือเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่นเห็นคุณค่าของการดำเนินชีวิตแบบพอเพียงจึงได้หันมาทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง เช่น อาหารอินทรีย์เป็นสิ่งที่ต้องการมาก ผู้คนรักและห่วงใยสุขภาพมากขึ้น ทำให้โอกาสของการทำเกษตรอินทรีย์มีมาก ในเรื่องอุปสรรคก็อาจจะมีเรื่องเกี่ยวกับการรับรองมาตรฐานต่างๆ การจัดการขนส่ง เป็นต้น หากเราเริ่มทำจากพื้นฐาน ทำเพื่อพออยู่ พอกิน พอใช้ แบ่งปัน แจกจ่าย จำหน่ายเพื่อมีรายได้ ขยายแนวคิด รวมกลุ่ม ประสานกันเป็นเครือข่าย เกื้อกูลช่วยเหลือกัน พึ่งพาและพึ่งพิงกันกับคน ชุมชนและธรรมชาติ คงไม่เพียงแต่เราที่อยู่รอด แต่การผลิตเกษตรควรคิดจากสิ่งที่มีในมุมมองความคิดของการพึ่งพาตนเอง รากฐานที่สำคัญคือการผลิตเพื่อใช้เป็นปัจจัยในการดำเนินชีวิต เกื้อกูลสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งบรรพบุรุษของเราได้บุกเบิกแหล่งทำมาหากิน ที่เหมาะสมกับสภาพอากาศ ภูมิประเทศ จนสร้างเป็นภูมิสังคม ผ่านกาลเวลา บ่มเพาะประสบการณ์ในการเอาตัวรอดจนมาถึงปัจจุบัน ในช่วงที่ผ่านมามีการปฏิวัติแนวคิดการผลิตจากการทำอยู่ทำกิน เข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมทำเพื่อขาย กระตุ้นการเพิ่มผลผลิต สร้างกรอบคตินิยม มีใช้เงินตราเป็นรูปแบบการแลกเปลี่ยน และสร้างค่านิยม งานคือเงิน เงินคืองานบันดาลสุข พัฒนาและหยั่งรากลึกในใจเราจนทำให้ชีวิตนี้ขาด ‘เงิน’ ไม่ได้ จึงกลายเป็นรูปแบบการผลิตแบบการทำธุรกิจ แผนธุรกิจส่วนมากจะคำนึงถึงผลกำไรเป็นหลัก การผลิตที่เน้นปัจจัยเพื่อการแข่งขัน ปัจจัยการผลิตต่างๆ จึงถูกมองในรูปแบบทุน หาวัตถุได้ถูกแค่ไหน เครื่องมือที่ทำให้ต้นทุนการผลิตถูกที่สุด จนบางอาจครั้งมองข้ามเรื่องคุณภาพก็มี หรืออาจนำมุมมองการพัฒนาสินค้าที่แตกต่างจากคู่แข่งมาใช้ เพื่อเป็นทางเลือกที่ดีกว่าคู่แข่ง ส่วนการทำการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง เริ่มต้นเน้นการผลิตที่ตอบสนองของชีวิตให้พออยู่พอกิน ขยายไปสู่การแบ่งปัน เพื่อสร้างระบบภูมิคุ้มกันของระบบสังคมในรูปแบบการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน แล้วจึงนำไปขายเพื่อนำเงินไปแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ที่ไม่สามารถผลิตเองได้ และเมื่อพิจารณาวิถีการผลิตของการทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองแล้ว จึงควรทำให้เหมาะสมกับพื้นที่ ตามภูมิสังคม พื้นที่ลุ่มทำนาได้ ก็ทำนาเพื่อผลิตอาหาร ทำเกษตรผสมผสานหลากหลายเพื่อให้ได้ผลผลิตที่หลากหลาย จัดการปัจจัยการผลิตได้ด้วยตนเอง เช่น จัดการน้ำ โดยการขุดบ่อกักเก็บน้ำ ขุดบ่อน้ำตื้น หรือเจาะบ่อบาดาล จัดการดินด้วยการทำปุ๋ยได้เอง ทำอาหารพืช สัตว์ รวมทั้งดูแลรักษาพืช สัตว์ได้ด้วยตนเอง ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกก็ถือว่าเป็นการลดต้นทุนการผลิต เลือกใช้เครื่องมือ เครื่องทุ่นแรงที่เหมาะสม เป็นต้น ค่อยๆเพิ่มเติมจากเล็กๆ เพื่อเรียนรู้จนไปสู่การผลิตที่หลากหลาย ในกระบวนการผลิตในภาคธุรกิจอุตสาหกรรม มีการสร้างกระบวนการผลิตที่เป็นมาตรฐาน เครื่องจักรทันสมัย แบ่งงานออกเป็นส่วนๆ ผลผลิตที่ได้มีการคัดกรอง ตรวจสอบคุณภาพ และยังสามารถจัดการของเหลือจากกระบวนการผลิต แล้วแปรเปลี่ยนเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้อง สร้างรายได้อีกทางหนึ่ง กระบวนการผลิตที่ดีสามารถหาระบบไม่ให้มีของเสียออกจากระบบได้ เช่น โรงสีข้าว เมื่อรับข้าวเปลือกจากชาวนา ทำการสีข้าว ได้ข้าว รำและปลายข้าว

ไปขาย เศษที่เหลือเป็นเกลบก็นำไปเผาในระบบเตาชีวมวลเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าใช้ในโรงสีต่อไป ชี้เถาเกลบที่ได้ก็ยังขายได้อีกด้วย

ถ้าหากเราพิจารณากระบวนการผลิตที่ไม่มีของเสียในมุมมองของการทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง ก็สามารถทำได้เช่นกัน แต่ต้องทำการจัดระบบเชื่อมโยงภาคการผลิตที่หลากหลายสอดคล้องกัน เช่น เมื่อเราปลูกกล้วย ต้นกล้วยช่วยอุ้มน้ำ ผลกล้วยนำไปรับประทาน ขาย หากเหลือก็เป็นอาหารสัตว์ ไก่ เป็ด ปลา ได้เจริญเติบโต เมื่อจับปลามากิน หรือขาย เศษปลาก็นำมานำนํ้าหมักบำรุงพืช ไก่ที่เลี้ยงไว้ก็จะถ่ายมูล นำไปหมักเป็นปุ๋ยหมักชีวภาพ บำรุงพืชอีกต่อไป การสร้างระบบหมุนเวียนทรัพยากรแบบพึ่งพากันและกัน ก็เป็นการใช้หลักการผลิตที่มีประสิทธิภาพเช่นกัน

หลักสำคัญในการผลิตเพื่อพึ่งตนเองคือ คิดจากสิ่งที่มี ห่วงความรู้จากสิ่งที่เรามีมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด พัฒนาจากสิ่งที่มีเป็นหลัก หรือหากไม่สามารถทำในสิ่งที่ต้องการได้ก็ให้ใช้น้อยที่สุด สำหรับการทำนาหรือการทำเกษตรของประชาชนในจังหวัดขอนแก่น ไม่เป็นเพียงอาชีพเท่านั้น แต่เป็น ‘วัฒนธรรม’ ที่มีการสั่งสมภูมิปัญญา สืบทอด ปลูกฝัง วิถีการใช้ชีวิตและการทำงาน การทำงานของเกษตรกรจึงผูกพันพึ่งพาอาศัยกันและกัน รวมถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วนเกษตรกรที่ทำกิจกรรม ปลูกพืช จำเป็นต้องดูแลดิน จัดการน้ำ และวางแผนสร้างปัจจัยเพื่อการผลิตต่างๆ ให้สอดคล้องและพึ่งพากัน โดยพื้นฐานแล้วเมื่อดินคือรากฐานของการกสิกรรม หากต้องดูแลดินในแบบพึ่งตนเอง จำเป็นต้องทำความรู้จักดิน และสิ่งมีชีวิตในดิน โดยการเลี้ยงดิน แล้วให้ดินเลี้ยงพืช สามารถพึ่งตนเองด้วยการทำดินให้มีชีวิต เติมอินทรีย์วัตถุ ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพเพื่อหล่อเลี้ยงดิน สำหรับการดูแลจัดการน้ำให้เพียงพอต่อการใช้อุปโภคบริโภค ไม่รอเพียงฝน หรือระบบชลประทาน ต้องพึ่งตนเองด้วยการขุดบ่อกักเก็บน้ำ บ่อน้ำตื้น หรือบ่อบาดาลเพื่อสำรองน้ำไว้ยามจำเป็น เมื่อเราจัดสมดุลกันธรรมชาติจะดูแลกันเอง มีจุลินทรีย์ช่วยย่อยสลายอินทรีย์วัตถุ มีไส้เดือนทำหน้าที่พรวนดินเติมอากาศในดิน ต้นไม้ทุกต้นทำหน้าที่เป็นทีมงานช่วยกันสร้างผลผลิตตามปัจจัยที่เหมาะสม ชีวิตทุกชีวิตทำหน้าที่ของตนเองอย่างเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกัน อาจจะมีเพียงเกษตรกรและคนในครอบครัวเท่านั้นที่คอยดูแลให้ผลผลิตออกมาตามที่ลงแรงลงไป

การพึ่งตนเองในระบบเกษตร หากมองให้รอบด้านปัจจัยการผลิตต่างๆ จำเป็นต้องสร้างและพัฒนาให้สามารถพึ่งตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็น เมล็ดพันธุ์ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ การพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ การพัฒนาเครื่องทุ่นแรงหรือเครื่องมือทางการเกษตร การพัฒนาเทคโนโลยีแบบชาวบ้าน ที่ง่ายปรับเปลี่ยน ปรับปรุงได้ด้วยตนเอง โดยการพึ่งพาอาศัยกันก็เป็นปัจจัยสำคัญ ซึ่งเคยเป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนที่จะถูกแทนด้วยค่านิยมแบบการจ้าง ใช้เงินมาเป็นตัวแปรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและชุมชน เราจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องกลับไปสู่สังคมของการให้ ยิ่งให้ยิ่งได้ เพื่อเป็นการสร้างวัฒนธรรมแบบพึ่งพาอาศัยกันอีกครั้ง เช่นเดียวกับการดูแลกันแลกันของพืช สัตว์และสิ่งแวดล้อม ความเป็นคนที่มีสังคมก็เป็นระบบพึ่งพาอาศัยกันและกัน โอบอ้อมอารีกัน เป็นระบบพึ่งกันเอง สังคมไทยก็จะมั่นคงและยั่งยืน

ในการส่งเสริมและการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่นเป็นการปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เช่น ด้านการมีภูมิคุ้มกันที่ดี ด้านการมีความรู้ด้านการมีคุณธรรม มีเหตุผล มีการปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการพึ่งตนเอง อาชีพทำนา คืออาชีพทางเกษตรกรรมในอำเภออุบลรัตน์อำเภอน้ำพอง และอำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นอาชีพปลูกข้าวเป็นหลัก เพราะข้าวเป็นอาหารหลักของคนไทย อาชีพทำนาเป็นอาชีพดั้งเดิมของคนไทย ที่สืบทอดมายังอนุชนรุ่นหลัง โดยส่วนใหญ่แล้วชาวนาจะใช้ชีวิตอยู่โดยสงบเรียบง่ายในชนบท มีความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงคือ สามารถพึ่งตนเองได้มีความ “พออยู่พอกิน” และมีความอิสระที่จะอยู่ได้โดยไม่ต้องติดอยู่กับเทคโนโลยีและความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ เข้าข่ายเศรษฐกิจพอเพียง คือ สามารถพึ่งตนเองได้เป็นอาชีพที่สามารถผลิตข้าวเองได้ ไม่ต้องไปซื้อข้าวกินเอง ประหยัดรายจ่ายภายในครอบครัว ทั้งมีการส่งเสริมให้ชาวนาจังหวัดขอนแก่นให้เกษตรกรสามารถประกอบอาชีพที่มั่นคงแลยั่งยืนต้องอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาช่วยในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพคือเกษตรกรได้ประสบผลสำเร็จโดยยึดหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ หลักอิทธิบาท ๔ ประกอบด้วย ๔ ประการดังต่อไปนี้

๑. ฉันทะ คือ ความชอบ ความรักในอาชีพที่ตนเองทำนั้นคือ การประกอบอาชีพทำนาในรูปแบบของการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ โดยไม่ไปเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่น และยังปลอดภัยสำหรับผู้บริโภค ฉันทะ ให้เกิดอย่างแรงกล้า เกิดความรักในคุณค่าความดีงามความสมบูรณ์ของสิ่งนั้นหรือจุดหมายนั้นอย่างเต็มที่แล้ว คนก็จะทุ่มเทชีวิตและจิตใจอุทิศให้แก่สิ่งนั้นเมื่อรักแท้ก็มอบใจให้อาถึงขนาดยอมสละชีวิตเพื่อสิ่งนั้นได้ เมื่อมีฉันทะนำ แล้วก็ต้องการทำ สิ่งนั้นให้ดีที่สุดให้สำเร็จผลอย่างดีที่สุดของสิ่งนั้นของงานนั้น

๒. วิริยะ คือ ความเพียรมีความขยัน อดทนต่ออาชีพของตน เช่น อาชีพเกษตรกร จนกว่าจะประสบผลสำเร็จ ถ้าทำงานด้วยความเพียรพยายามแล้วงานทุกอย่างก็ประสบผลสำเร็จ แม้แต่การเพาะปลูกสิ่งใดก็ตามที่อาศัยความเพียรพยายามแล้วพืชหรือสิ่งที่ปลูกย่อมเจริญงอกงามตามที่ใจปรารถนา

๓. จิตตะ คือ การเอาใจใส่ในการทำนาในอาชีพที่ทำ ความคิดจดจ่อ หรือเอาใจฝักใฝ่ได้แก่ ความมีจิตผูกพันจดจ่อเฝ้าคิดเรื่องนั้นใจอยู่กับงานนั้นไม่ปล่อยไม่ห่างไปไหนถ้าจิตตะเป็นไปอย่างแรงกล้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรืองานอย่างใดอย่างหนึ่งคนผู้นั้นจะไม่สนใจไม่รับรู้เรื่องอื่นๆ ใครพูดอะไรเรื่องอื่นๆ ไม่สนใจแต่ถ้าพูดเรื่องงานนั้นจะสนใจเป็นพิเศษทันทีบางทีจัดทำเรื่องนั้นงานนั้นขลุกขจวนอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืนไม่เอาใจใส่ร่างกายการแต่งเนื้อแต่งตัวอะไรเกิดขึ้นก็ไม่สนใจเรื่องอื่นเกิดขึ้นใกล้ๆ บางทีก็ไม่รู้ทำ จนลืมวันลืมคืนลืมกินลืมนอนความมีใจฝักใฝ่ เช่นนี้ ย่อมนำไปสู่สมาธิเกิดขึ้นจิตจะแน่วแน่มั่นคงสนิทในกิจที่ทำ มีกำลังมากเฉพาะสำหรับกิจนั้นเรียกว่าเป็นจิตตสมาธิพร้อมกันนั้นก็เกิดปัญญาสังขาร คือความเพียรสร้างสรรค์ร่วมสนับสนุนไปด้วย

๔. วิมังสา คือ หลังจากการทำมาแล้วมีการวิเคราะห์ผลกำไรจากการประกอบอาชีพ กระทั่งต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสังคม ต่อตนเองเพื่อปรับปรุงให้ดีกว่าเดิมในการประกอบอาชีพทำครั้งต่อไป ความสอบสวนไตร่ตรอง ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณาหมั่นใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนเกินเลยบกพร่องหรือขัดข้องเป็นต้นในกิจที่ทำ รู้จักทดลองและคิดค้นหาทางแก้ไขปรับปรุงข้อนี้เป็นการใช้ปัญญาชักนำ สมานซึ่งจะเห็นได้ไม่ยากคนมีวิมังสาเป็นพวกชอบคิดค้นหาเหตุผลชอบสอบสวนทดลองเมื่อหาอะไรก็คิดพิจารณาทดสอบไปเช่นคิดว่าผลนี้เกิดจากสาเหตุอะไรทำ ไม่จึงเป็นอย่างนี้ผลคราวนี้เกิดจากปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบเหล่านี้เท่านี้ลองเปลี่ยนองค์ประกอบนั้นแล้วไม่เกิดผลอย่างที่เราคาดหมายเป็นเพราะอะไรจะแก้ไขที่จุดไหน ฯลฯ เป็นเหตุให้จิตใจแน่วแน่มั่นไม่ฟุ้งซ่านไม่วอกแวกและมีกำลังเรียกว่าวิมังสา

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเกี่ยวกับการการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

๑. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑.๑ ด้านการพึ่งตนเองของชาวนาในระบบเกษตร ให้รอบด้านปัจจัยการผลิตต่างๆ จำเป็นต้องสร้างและพัฒนาให้สามารถพึ่งตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็น เมล็ดพันธุ์ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ การพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ การพัฒนาเครื่องทุ่นแรงหรือเครื่องมือทางการเกษตร การพัฒนาเทคโนโลยีแบบชาวบ้าน ที่ง่าย ปรับเปลี่ยน ปรับปรุงได้ด้วยตนเอง โดยการพึ่งพาอาศัยกันก็เป็นปัจจัยสำคัญ ซึ่งเคยเป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนที่จะถูกแทนด้วยค่านิยมแบบการจ้าง ใช้เงินมาเป็นตัวแปรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและชุมชน เราจำเป็นต้องกลับไปสู่สังคมของการให้ ยิ่งให้ยิ่งได้ เพื่อเป็นการสร้างวัฒนธรรมแบบพึ่งพาอาศัยกันอีกครั้ง เช่นเดียวกับการดูแลกันแลกันของพืช สัตว์และสิ่งแวดล้อม ความเป็นคนที่มีความดีก็เป็นระบบพึ่งพาอาศัยกันและกัน โอบอ้อมอารีกัน เป็นระบบพึ่งกันเอง สังคมไทยก็จะมั่นคงและยั่งยืน

๑.๒ ด้านการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น ภาครัฐต้องมีนโยบายในการส่งเสริมให้ประชาชนได้เกิดความพร้อมที่จะพึ่งตนเอง สำหรับการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง การจัดการเรื่องทุนเป็นสิ่งสำคัญ แต่หลายคนมักจะเข้าใจว่าทุนอันนี้คือ เงิน เมื่อจะทำอะไรก็ต้องใช้ทุน(เงิน) แต่ไม่ใช่ทั้งหมด ทุน ในความหมายของการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง แบ่งได้เป็น

ทุนเวลา ทุกคนมีเวลาต่อวัน ๒๔ ชั่วโมงเท่ากัน แต่ใช้เวลาที่มีได้ต่างกัน ที่สำคัญคือบริหารจัดการเวลาอย่างไรให้เหมาะสม เวลาใดควรทำ เวลาใดควรพัก

ทุนแรง สองมือของเรา คือต้นทุนที่สำคัญ เรามีแรงก็ทำงานต่อไปได้ด้วยความพากเพียร มุ่งมั่น จนถึงความสำเร็จ

ทุนความรู้ การแสวงหาความรู้เพื่อนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์เป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับเกษตรกรยุคนี้ ความรู้จะเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เราบรรลุถึงจุดหมายที่คาดหวังไว้ เช่น ความรู้เรื่องวัฏจักรของการพึ่งพาอาศัยของพืชและสัตว์ นำมูลสัตว์หมักเป็นปุ๋ยให้พืช นำพืชมาเป็นอาหารสัตว์ เป็นต้น

ทุนปัญญา เมื่อเรียนรู้และฝึกฝนจนทำได้ดีแล้ว จะเกิดเป็นปัญญา มองเห็นหนทางและทางออกในการจัดการปัญหา ดังเช่น หากเราว่ายน้ำเป็นแล้ว เมื่อตกน้ำก็จะว่ายน้ำได้ทันทีโดยไม่ต้องฝึกฝนเรียนรู้ใหม่ เป็นต้น เมื่อเราพบเจอปัญหาแบบนี้ก็จะรู้ได้ทันทีว่าจะแก้ไขอย่างไร

ทุนนวัตกรรม การค้นคว้า คิดค้นอยู่เสมอ อาจนำเราไปสู่แนวทาง วิธีการใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ในการทำการเกษตร การสร้างนวัตกรรมอาจจะยากสำหรับบุคคลทั่วไป เพราะต้องสั่งสมความรู้ที่มีความสัมพันธ์กันและมากพอจึงจะนำไปคิด เพื่อสร้างสรรค์นวัตกรรมได้

ทุนสังคม การพึ่งพาอาศัยกันทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อหนุน การเอาแรงกัน เป็นทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการให้ และลดละความเห็นแก่ตัวลงไป

ทุนเงิน จึงไม่ใช่ปัจจัยหลักของการทำเกษตรแบบพึ่งตนเอง เป็นปัจจัยที่มาหนุนเสริมให้เราหาสิ่งที่ไม่สามารถทำเองได้เท่านั้น

๒. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

๒.๑ กระบวนการพึ่งตนเอง ควรมีกระบวนการที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

๒.๒ การส่งเสริมการพึ่งตนเองภาครัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรให้การสนับสนุนขั้นตอนหรือรูปแบบของการพึ่งตนเอง และประสานชุมชนให้มีความสามัคคี สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

๓. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๓.๑ ควรศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพืธภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๓.๒ ควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมเครือข่ายการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพืธภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ:

- กฤษฎา นาโสก. วิถีชาวนาอีสานตอนล่าง: ศึกษากรณีชุมชนชาวนาบ้านตำแย ตำบลม่วงสามสิบ อำเภอวังสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๕๒.
- กฤษณา งามกมล. ภาวะสุขภาพและพฤติกรรมความปลอดภัยในการทำงานของเกษตรกรชาวนา. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒.
- กาญจนา แก้วเทพ, กนกศักดิ์ แก้วเทพ. การพึ่งตนเอง ศักยภาพในการพัฒนาของชนบท. กรุงเทพมหานคร : สภาคาทอริกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๐.
- งามพิศ สัตย์สงวน. วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย : การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๐.
- โหมสมร เหลือโกศล. คำนิยมพื้นฐานเรื่องการพึ่งตนเองกับการอบรมเลี้ยงดู. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑.
- ทองศักดิ์ คุ่มไชนะ. หลักการพัฒนาชุมชน. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ๒๕๔๐.
- นันทา กันตรี. การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าว : กรณีศึกษาการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรพันธุกรรมข้าวของชาวนาภาคอีสาน, ๒๕๔๘.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. มิติทางวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง: ความหมายและความสำคัญในวารสาร ศิลปวัฒนธรรม Art & culture magazine. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๔๔.
- นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, การมีส่วนร่วม หลักพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง. เชียงใหม่: สิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๔๗.
- นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. แนวคิดแนวทางการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, ๒๕๕๐.
- ถวิลวดี บุรีกุล. การมีส่วนร่วม : แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า. ๒๕๔๘.
- บุศรา ลิ้มนิรันดร์กุล, ช่อผกา ม่วงสุข และ พงษ์ ยิบมันตะศิริ. กิจกรรมกลุ่มกับการพึ่งตนเองในกระบวนการผลิตทางเกษตรและการจัดการทรัพยากร. การประชุมวิชาการ ศวพ. ณ โรงแรมดิเอ็มเพรส, เชียงใหม่, ๒๕๔๘.
- ประเวศ วะสี. พุทธเกษตรกรรมกับศาสนิตุขของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๓๐.

ประเวศ วะสี. เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๒.

ปราณี รามสูตร และจำรัส ดั่งสุวรรณ. พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน. กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๕.

ประทีป จันทรสิงห์. การมีส่วนร่วมของบุคลากรเพื่อสนับสนุนการเป็นโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ.

ขอนแก่นเวชสาร, ๓๐(๓), ๒๔๖-๒๕๓

มณีนัย ทองอยู่. การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสานกรณีศึกษาชาวนาลุ่มน้ำพอ. สำนักงาน

กองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๔๖.

มูลนิธิข้าวไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์. ข้าวกับชาวนา. เอกสารเผยแพร่ ลำดับที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:

อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๖.

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. การพัฒนาชุมชนจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร: บางกอกบล็อก, ๒๕๓๗.

วันชัย วัฒนศัพท์. ระบบทวิภาคีกับการแก้ไขปัญหาแรงงานในรัฐวิสาหกิจ ศูนย์สันติวิธีและธรร

มาภิบาล สถาบันพระปกเกล้า. กรุงเทพมหานคร: กองวิจัยวิสาหกิจสัมพันธ์ กรมสวัสดิการ

และคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน, ๒๕๔๓.

เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์. ปัญหาและแนวโน้มเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหาร

การศึกษา, ฉบับมาตรฐานปรับปรุงใหม่. นนทบุรี: สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๗.

สถาบันวิจัยสังคม. ชนบทไทย. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. การพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม. ธนาคารออมสินโครงการจัดสวัสดิการชุมชนเร่งด่วนเพื่อผู้ยากลำบาก

โดยเครือข่ายองค์กรชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, ๒๕๔๒.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. กรอบยุทธศาสตร์การปรับ

โครงสร้างเศรษฐกิจและสังคม ของประเทศในระยะ ๔ ปี (๒๕๔๘ - ๒๕๕๑).

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,

๒๕๔๘.

สุพัตรา สุภาพ. สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.

สุเมธ ตันติเวชกุล. ปัจจัยทางสังคมกับการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของไทย. กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๐.

เสรี พงศ์พิศ. ๑๐๐ ร้อยคำที่ควรรู้. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๔๗.

อภิชาติ ทองอยู่, สมพจน์ สมบูรณ์ และพัชรินทร์ ลาภานันท์. สถาบันหมู่บ้านกับการพัฒนาพึ่งตนเอง.

ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๗.

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ.องค์การและการจัดการ.ฉบับมาตรฐานปรับปรุงใหม่.กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร.๒๕๔๕.

อรทัย ก๊กผล. คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน.กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิปริญญาโทสำหรับนักบริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,๒๕๔๕.

(๒) รายงานวิจัย/วารสาร

พิพัฒน์ธนากร. “การพึ่งตนเองของสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ในเขตเทศบาลเมืองกระทุ่มล้ม อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม”.รายงานการวิจัย.บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓.

สุรีย์ จันทรมาลี. การมีส่วนร่วมของตัวแทนชุมชนเขตเมือง ในการเผยแพร่ความรู้โรคเอดส์. วาสารสุขศึกษา คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๑ (๗๘), ๑-๑๑

๒. ภาษาอังกฤษ

Cohen, J.M. , & Uphooff, N.T.,). Rural development participation: Concept and measures for project design implementation and evolution rural development committee center for international studies. (New York: Longman,1977), p 7-33

Chapin, F.S.. Social participation and social intelligence (3rded). (New York: Longman.1997.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
แบบสัมภาษณ์การวิจัย

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย เรื่อง การพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์นี้เป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินการวิจัยในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชากรกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการพึ่งตนเองของชาวนา และศึกษาแนวทางส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนา ตลอดทั้งวิเคราะห์รูปแบบการพึ่งตนเองเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

แบบสัมภาษณ์นี้ไม่มีผลกระทบใด ๆ ต่อผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ เป็นการวิจัยในเชิงวิชาการเพื่อที่จะนำข้อมูลไปแบบอย่างในการพัฒนาด้านสังคมและประเทศต่อไป

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

๑.๑ ชื่อ.....นามสกุลอายุ
.....เพศ.....ที่อยู่เลขที่..... บ้าน.....ตำบลอำเภอ
.....จังหวัด.....

๑.๒ วัน/เวลาที่ให้สัมภาษณ์

สัมภาษณ์เมื่อวันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

ตอนที่ ๒ แบบสอบถามเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

๒.๑ การพึ่งตนเองด้านการดำเนินกิจกรรมด้านการเกษตร

๒.๑.๑.....

๒.๑.๒.....

๒.๑.๓.....

๒.๒ การพึ่งตนเองด้านปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพ

๒.๒.๑ ด้านอาหารในการดำรงชีพ

- มีขั้นตอนในการสะสมอาหารหรือเก็บรักษาอาหารอย่างไร ? โดยไม่พึ่งพาอาหารจากตลาด

๑).....

๒).....

๓).....

-มีการเก็บรักษาวัสดุและอุปกรณ์ในการประกอบอาหารอย่างไร ?

๑).....

๒).....

๓).....

-แหล่งที่มาของอาหารแต่ละประเภท

๑).....

๒).....

๓).....

๒.๒.๒ ที่อยู่อาศัยของเกษตรกร(บ้านเรือนหรือที่พักสำหรับการทำการเกษตร)

- มีรูปแบบการสร้างที่พักพิงโดยตนเองอย่างไร(โดยอาศัยวัสดุที่มีตามธรรมชาติ)

๑).....

๒).....

๓).....

- มีขั้นตอนในการสร้างที่อยู่อาศัยอย่างไร ?

๑).....

๒).....

๓).....

- ในการสร้างที่อยู่อาศัยเป็นแบบใด ? (เป็นแบบถาวรหรือที่พักอาศัยแบบชั่วคราว)

๑).....

๒).....

๓).....

๒.๒.๓ การพึ่งตนเองด้านเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้ในครัวเรือน(เย็บ/ปัก/ถัก/ร้อย)

- มีรูปแบบและขั้นตอนในการทำเครื่องนุ่งห่มอย่างไร

๑).....

๒).....

๓).....

- มีรูปแบบและขั้นตอนในการทำเครื่องใช้ในครัวเรือนอย่างไร ?

๑).....

๒).....

๓).....

- วัสดุที่นำมาใช้ในการทำเครื่องใช้ในครัวเรือน ประกอบด้วยอะไรบ้าง ?

๑).....

๒).....

๓).....

๒.๒.๔ การพึ่งตนเองด้านการรักษาโรคโดยการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค

- ขั้นตอนและรูปแบบในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค

๑).....

๒).....

๓).....

- การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคอะไรบ้าง ?

๑).....

๒).....

๓).....

- ชื่อสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาประกอบด้วยอะไรบ้าง ?

๑).....

๒).....

๓).....

๒.๓ การพึ่งตนเองโดยอาศัยหลักธรรมในทางพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการดำเนิน

ชีวิตประจำวันและเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ โดยนำหลักอริยบท ๔ มาเป็นแนวทางในการพึ่งตนเอง

๒.๓.๑ การนำหลัก ฉันทะ คือ ความชอบหรือความพึงพอใจในการประกอบอาชีพที่พึ่งตนเอง
ด้านต่าง ๆ

- การนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการด้านการทำงานหรือเกษตรกรรม

๑).....

๒).....

๓).....

- การนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการด้านการทำงานชีวิตประจำวัน

๑).....

๒).....

๓).....

๒.๓.๒ การนำหลักวิริยะ คือความเพียรพยายามหรือความขยันหมั่นเพียร ในการประกอบ
อาชีพที่พึ่งตนเองด้านต่าง ๆ

- การนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการด้านการทำงานหรือเกษตรกรรม

๑).....

๒).....

๓).....

- การนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการด้านการทำงานชีวิตประจำวัน

๑).....

๒).....

๓).....

๒.๓.๓ การนำหลักจิตตะ คือ การเอาใจใส่หรือการดูแลในสิ่งนั้น ๆ ในการประกอบอาชีพ ที่พึ่งตนเองด้านต่าง ๆ

- การนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการทำนาหรือเกษตรกรรม

๑).....

๒).....

๓).....

- การนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

๑).....

๒).....

๓).....

๒.๓.๔ การนำหลักวิมangsa คือการวิเคราะห์หรือใคร่ครวญ ในการประกอบอาชีพที่พึ่งตนเองด้านต่าง ๆ

- การนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการทำนาหรือเกษตรกรรม

๑).....

๒).....

๓).....

- การนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

๑).....

๒).....

๓).....

ตอนที่ ๓ สอบถามเกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมในการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธ

๓.๑ การส่งเสริมจากองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นด้านต่าง ๆ

๓.๑.๑ การส่งเสริมด้านรูปแบบการพึ่งตนเองของเกษตรกรเชิงพุทธ

-ส่งเสริมการพึ่งตนเองของเกษตรกรโดยการไม่อาศัยสารเคมีในการทำเกษตรด้านต่าง ๆ

๑).....

๒).....

๓).....

-ส่งเสริมการพึ่งตนเองโดยการทำปุ๋ยจากวัสดุธรรมชาติที่อยู่รอบตัว ประกอบด้วยอะไรบ้าง ?

๑).....

๒).....

๓).....

- ส่งเสริมการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในชีวิตประจำวัน ด้านใดบ้าง ?

๑).....

๒).....

๓).....

-ส่งเสริมด้านการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันด้านใดบ้าง ?

๑).....

๒).....

๓).....

๓.๒ ส่งเสริมจากส่วนราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้องในด้านการเกษตร

๓.๒.๑ ส่งเสริมให้มีการประกวดแข่งขันโดยการให้รางวัลแก่ผู้มีผลงานดีเด่น ด้านใดบ้าง ?

๑).....

๒).....

๓).....

๓.๒.๒ ส่งเสริมให้ชาวนาหรือเกษตรกรมีรายได้จากผลิตภัณฑ์ที่ทำ โดยส่วนราชการเป็น
สนับสนุนด้านต่าง ๆ

๑).....

๒).....

๓).....

๓.๒.๓ ส่งเสริมให้มีรูปแบบและขบวนการผลิตที่เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมที่ชาวนาหรือ
เกษตรกรอาศัยอยู่โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมด้านต่าง ๆ

๑).....

๒).....

๓).....

๓.๓.๓ ส่งเสริมด้านเครื่องมือและเครื่องใช้ในการผลิตด้านต่าง ๆ

๑).....

๒).....

๓).....

๓.๓.๔ ส่งเสริมชาวนาหรือเกษตรกรให้พัฒนาในรูปแบบอาชีพที่ยั่งยืนในด้านต่าง ๆ

๑).....

๒).....

๓).....

๓.๔.๕ ส่งเสริมให้ชาวนาหรือเกษตรกรประยุกต์ใช้หลักการที่เหมาะสมกับการพึ่งตนเองด้าน

ต่าง ๆ

๑).....

๒).....

๓).....

๓.๔.๕ ส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มของชาวนาหรือเกษตรกรอย่างเป็นรูปธรรมด้านต่าง ๆ

๑).....

๒).....

๓).....

๓.๔.๖ ส่งเสริมให้มีความรู้วิชาการมาให้คำแนะนำด้านเกษตรกรรมและการพึ่งตนเองของของ

ชาวนาและเกษตรกรในด้านต่าง ๆ

๑).....

๒).....

๓).....

ตอนที่ ๔ ข้อเสนอแนะอื่น ๆ

๑).....

๒).....

๓).....

ภาคผนวก ข
ภาพถ่ายการลงพื้นที่ทำการวิจัย

ภาพการเพาะปลูกและผลผลิตของเกษตรกรโดยใช้สารอินทรีย์และยึดหลักการพึ่งพาตนเอง

ภาพการเพาะปลูกและผลผลิตของเกษตรกรในเขตพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ลงพื้นที่ในการสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกกับกลุ่มเกษตรกรในเขตอำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ลงพื้นที่ในการสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกกับกลุ่มเกษตรกรในเขตอำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น

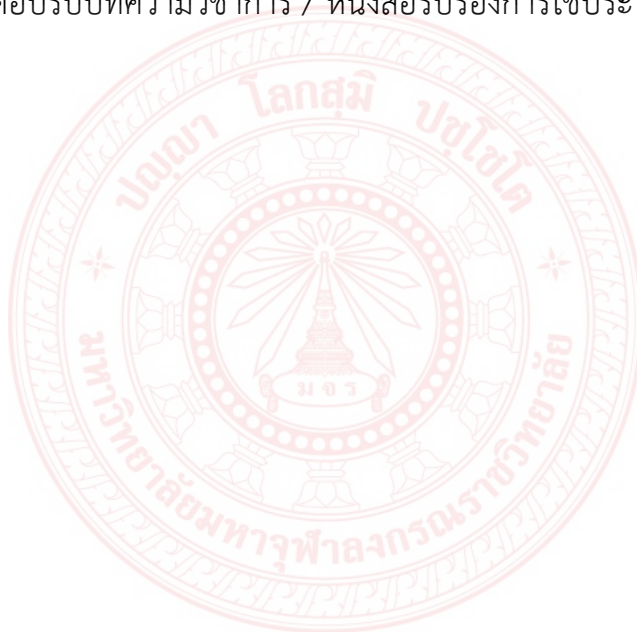

ลงพื้นที่ในการสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกกับกลุ่มเกษตรกรลงอำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ภาคผนวก ค

แบบตอบรับบทความวิชาการ / หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์

ที่ อว ๘๐๓๑.๑/๑๖๔

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑ ตำบลโคกสี
อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
โทรศัพท์ ๐-๔๓๒๘-๓๕๕๗
โทรสาร ๐-๔๓๒๘-๓๓๙๙

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๓

เรื่อง ตอบรับการตีพิมพ์บทความวารสาร Journal of Buddhist Education and Research
เรียน ผศ. ดร.ประกอบ มีโคตรกอง, ผศ. ดร.บุรินทร์ ภูสุม, พระครูสุตธรรมภาณี, ผศ. และ
ดร.พรนิภา รัตนคณาทรัพย์

ตามที่ท่านได้ส่งบทความวิชาการเรื่อง “การพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น”
เพื่อพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร Journal of Buddhist Education and Research มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น นั้น

ในการนี้ กองบรรณาธิการได้ดำเนินการตามกระบวนการพิจารณา จากคณะกรรมการกลั่นกรอง
บทความ(Peer Review) ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องเรียบร้อยแล้ว และกองบรรณาธิการเห็นชอบ
รับบทความของท่านตีพิมพ์ในวารสาร Journal of Buddhist Education and Research ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑
ประจำเดือน มกราคม - มิถุนายน พ.ศ.๒๕๖๓ ซึ่งวารสารเข้าสู่ฐานข้อมูลกลุ่ม TCI กลุ่มที่ ๒

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิทยา ทองดี)

บรรณาธิการวารสาร JBER

Journal of Buddhist Education and Research

สำนักวิชาการวิทยาเขตขอนแก่น

Journal of Buddhist Education and Research (TCI 2)

โทรศัพท์ ๐๘๑-๕๗๔๐๙๕๗ โทรสาร ๐-๔๓๒๘-๓๓๙๙

<http://www.ojs.mcu.ac.th/index.php/ijbe>

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๖๓

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน อาจารย์สวาท ฮาดถักดี

ข้าพเจ้า...อาจารย์ทรงพล โชติกเวชกุล อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต
รายวิชาการจัดการทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธ.....

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น.....

ที่อยู่ ๓๐ หมู่ ๑ ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐.....

โทรศัพท์..... โทรสาร.....

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง

.....การพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น.....

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประกอบ มีโคตรกอง.....

โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- ☒ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- ☒ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- ☐ การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- ☐ การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- ☐ การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่นำไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๖๓ จนถึง ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๓ ซึ่งการนำ
ผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

ได้องค์ความรู้และสาระสำคัญของรายวิชาการจัดการทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธ ในด้านการ
บรรยายเกี่ยวกับการพึ่งตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา.....

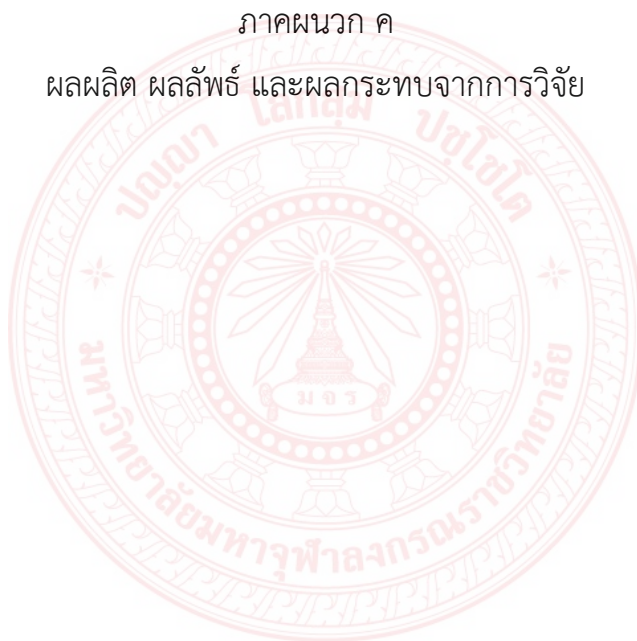
ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(อาจารย์สวาท ฮาดถักดี)

อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต

ภาคผนวก ค
ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากการวิจัย

ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากการวิจัย

ผลผลิต	ผลลัพธ์	ผลกระทบจากการวิจัย
ได้รายงานผลการวิจัย เรื่อง การ พึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธใน จังหวัดขอนแก่น คือ งานวิจัยจำนวน ๑ เรื่อง	งานวิจัยนี้จะช่วยให้ข้อมูลกับ รูปแบบการพึ่งตนเองของ ชาวนาเชิงพุทธในจังหวัด ขอนแก่น ตัวชี้วัดคือ ได้ ข้อมูล ๓ ด้าน ๑) การ พึ่งตนเองของชาวนา ๒) การ ส่งเสริมการพึ่งตนเอง ๓) นำ หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาไป ประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน	๑.ด้านการพึ่งตนเองของ ชาวนาในระบบด้านปัจจัย การผลิตต่างๆ จำเป็นต้อง สร้างและพัฒนาให้สามารถ พึ่งตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็น เมล็ดพันธุ์ พันธุ์พืช พันธุ์ สัตว์ การพัฒนาปรับปรุง พันธุ์ การพัฒนาเครื่องทุ่น แรงหรือเครื่องมือทาง การเกษตร การพัฒนา เทคโนโลยีแบบชาวบ้าน ที่ ง่าย ปรับเปลี่ยน ปรับปรุง ได้ด้วยตนเองโดยการพึ่งพา อาศัยกันก็เป็นปัจจัยสำคัญ ซึ่ง เคย เป็น รากฐาน สังคมไทย ก่อนที่จะถูก แทนด้วยค่านิยมแบบการ จ้างใช้เงินมาเป็นตัวแปรใน การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและ ชุมชน เราจำเป็นต้องกลับ ไปสู่สังคมของการให้ ยิ่งให้ ยิ่งได้เพื่อเป็นการสร้าง วัฒนธรรมแบบพึ่งพาอาศัย กันอีกครั้ง เช่นเดียวกับการ ดูแลกันแลกันของพืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อม ความเป็น คนที่มีสังคมก็เป็นระบบ พึ่งพาอาศัยกันและกัน โอบ อ้อมอารีกัน เป็นระบบพึ่ง

ผลผลิต	ผลลัพธ์	ผลกระทบจากการวิจัย
		กันเองสังคมไทยก็จะมั่นคงและยั่งยืน ๒.ด้านการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธ ภาครัฐต้องมีนโยบายในการส่งเสริมให้ประชาชนได้เกิดความร่วมมือที่จะพึ่งตนเอง สำหรับการทำเกษตรแบบพึ่งตนเอง การจัดการเรื่องทุนเป็นสิ่งสำคัญ แต่หลายคนมักจะเข้าใจว่าทุนอันนี้คือ เงิน เมื่อจะทำอะไรก็ต้องใช้ทุน (เงิน) แต่ไม่ใช่ทั้งหมดทุนในความหมายของการทำเกษตรแบบพึ่งตนเอง แบ่งได้เป็น ซึ่งจะประกอบด้วย ทุนเวลา ที่สำคัญคือบริหารจัดการเวลาอย่างไรให้เหมาะสม ทุนแรง คือ ต้นทุนที่สำคัญ เรามีแรงก็ทำงานต่อไปได้ด้วยความพากเพียรมุ่งมั่นจนถึงความสำเร็จ ทุนความรู้ การแสวงหาความรู้เพื่อนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับเกษตรกรยุคนี้ ความรู้จะเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เราบรรลุถึงจุดหมายที่

ผลผลิต	ผลลัพธ์	ผลกระทบจากการวิจัย
		คาดหวังไว้ เช่น ความรู้เรื่องวัฏจักรของการพึ่งพาอาศัยของพืชและสัตว์ นำมูลสัตว์หมักเป็นปุ๋ยให้พืช นำพืชมาเป็นอาหารสัตว์ เป็นต้น ทุนปัญญา เมื่อเรียนรู้และฝึกฝนจนทำได้ดีแล้ว จะเกิดเป็นปัญญามองเห็นหนทางและทางออกในการจัดการปัญหา ทุนนวัตกรรม การค้นคว้า คิดค้นอยู่เสมอ อาจนำเราไปสู่แนวทางวิธีการใหม่ๆ เพื่อสร้างสรรค์นวัตกรรมได้ ทุนสังคม การพึ่งพาอาศัยกันทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อหนุน การเอาแรงกัน เป็นทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการให้และลดละความเห็นแก่ตัวลงไป ทุนเงิน จึงไม่ใช่ปัจจัยหลักของการทำเกษตรแบบพึ่งตนเอง เป็นปัจจัยที่มาหนุนเสริมให้เราหาสิ่งที่ไม่สามารถทำได้เท่านั้น

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล	นายประกอบ มีโคตรกอง
เกิดวันที่	๓๐ กรกฎาคม ๒๕๑๑
สถานที่เกิด	บ้านส้อง ต.อาจสามารถ อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด
ที่อยู่ปัจจุบัน	๓ / ๑๐๗๗ ซอย ๒๗ / ๒ หมู่บ้านการเคหะฯ ถ.กลางเมือง ต.เมืองเก่า อ.เมือง จ.ขอนแก่น
ตำแหน่งทางวิชาการ	ผู้ช่วยศาสตราจารย์
สถานที่ทำงาน	คณะสังคมศาสตร์ สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
วุฒิการศึกษา	ปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) วิชาเอกศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตขอนแก่น ปริญญาโทศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาเอกไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ประสบการณ์การทำงาน	พ.ศ.๒๕๔๓ รักษาการหัวหน้าสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา พ.ศ.๒๕๔๗ เป็นหัวหน้าสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา พ.ศ.๒๕๔๙ - ปัจจุบัน เป็นอาจารย์ประจำ คณะสังคมศาสตร์ สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา